

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО

*Мовний аспект стилю письменників, періодичних видань,
ономастики, діалектів Сумщини*

За редакцією В.В. Герман, О.М. Семенов

Збірник наукових праць

викладачів кафедри української мови,
присвячений утворенню

Інституту філології

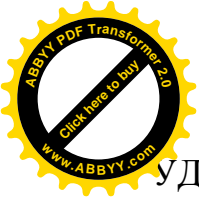
Сумського державного педагогічного університету

ім. А.С. Макаренка

Суми

Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка

2010

УДК 81'286:811.162.2 (082)
ББК 81.05+81.411.1я43
Л 67

Друкується згідно з рішенням методичної ради
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

Рецензенти: **І.Б. Іванова**, кандидат філологічних наук, доцент;
О.Р. Єременко, кандидат філологічних наук, доцент

Авторський колектив:

Викладачі кафедри: Т.П. Беценко, В.В. Герман, Н.В. Громова,
Н.П. Дейниченко, Л.І. Дорошенко, О.І. Книш,
Л.М. Лиманчук, Л.М. Михайлюк, Л.П. Петленко,
Ю.В. Полянничко, В.В. Поставний, О.О. Поставна,
О.М. Семенов.

Студенти, магістранти, магістри: Н. Любчич, В. Матвєєва, Л. Михно,
Ю. Олексютенко, І. Хижняк.

**Л67 Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних
видань, ономастики, діалектів Сумщини:** Збірник наукових праць /
За ред. В.В. Герман, О.М. Семенов. – Суми: Видавництво
СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. – 124 с.

Збірник наукових праць присвячений мовному аспекту творів
письменників Сумщини, мові періодичних видань і діалектам рідного краю.

Для викладачів, учителів, студентів, учнів і всіх, кого цікавить краса і
сила українського слова.

УДК 81'286:811.162.2 (082)
ББК 81.05+81.411.1я43

© Колектив авторів СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010
© Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010

Світлій пам'яті

колишніх викладачів
кафедри української мови

Бови Лідії Опанасівни

Ганжі Ніни Борисівни

Кваші Віри Олександрівни

Малишко Галини Іванівни

Марковського Євгена Григоровича

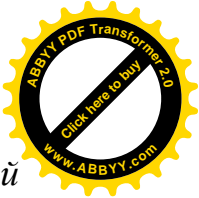
Скорика Олександра Семеновича

Цупруна Луки Даниловича

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
БЕЦЕНКО Т.П., МИХНО Л.П. Космос поетичного слова Анатолія Гризуна (враження від збірки А. Гризуна «Космос») Гризун А. Космос. – Суми: Слобожанщина, 1994. – 68 с.	6
БЕЦЕНКО Т.П., МИХНО Л.П. Nominal topographica як вихідна база для творення плуральних ойконімів Сумщини	10
ГЕРМАН В.В., ЛЮБЧИЧ Н.В. Конфесіоналізми П. Куліша: лексико-семантичний опис	20
ГРОМОВА Н.В., ХИЖНЯК І.В. Мовний аналіз рекламних тестів міста Суми	31
ДЕЙНИЧЕНКО Н.П. Власні назви в комонімах Сумщини	37
ДОРОШЕНКО Л.І. Символіка обрядових дійств слобожанського сільського будівництва	44
КНИШ О.І. Слова-символи у поезиці Анатолія Гризуна.....	50
ЛИМАНЧУК Л.М., ОЛЕКСЮТЕНКО Ю. Мовленнева експресія поетичного доробку Олександра Олесея.....	55
МИХАЙЛЮК Л.М., МАТВЄЄВА В.А. Історія формування слобожанського різновиду українського суржику (на прикладі деформованої говірки м. Лебедина Сумської області)	67
МИХНО Л.П. Топоніми Сумщини: етимологічні етюди (на прикладі назв відгідронімного творення).....	73
ПЕТЛЕНКО Л.П. Лексико-семантичне поле „вода” в поезіях О.В. Вертіля.....	85
ПОЛЯНИЧКО Ю.В. Особливості номінації в системі прагмонімів (на матеріалі регіональних товаровиробників)	91
ПОСТАВНИЙ В.В., ПОСТАВНА О.О. Концепт „староруська мова” в історико-культурній спадщині П. Куліша	96
СЕМЕНОГ О.М. Лінгвістичне краєзнавство у фаховій підготовці вчителя-словесника.....	104
РЕЦЕНЗІЇ ТА ВІДГУКИ	
БЕЦЕНКО Т.П. Вокальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект).....	113
БЕЦЕНКО Т.П. Ярова А.Г. Мова художніх творів Івана Багряного: дієслівна синоніміка.....	117

Мова народу – це найбільший національний скарб... Святим обов'язком митця є невтомно шліфувати, гранити, вияскравлювати алмази народного слова.

О. Гончар

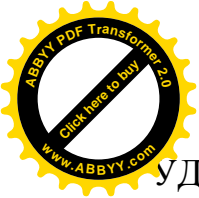
ПЕРЕДМОВА

Збірник наукових праць висвітлює мовний аспект творчості письменників рідного краю, засобів масової інформації, діалектів. Це друга колективна праця, присвячена саме лінгвокраєзнавству. Літературна панорама Сумщини відзначається не лише обсягом хронологічних меж, а й кількістю талановитих майстрів слова та якісною сутністю їхньої творчості.

У підготовці збірника взяв участь колектив авторів – викладачі кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка, а саме: к. філол. н., доц. **Т.П. Беценко**, к. філол. н., доц., **В.В. Герман**, викл. **Н.В. Громова**, к. філол. н., доц. **Н.П. Дейниченко**, к. філол. н., доц. **Л.І. Дорошенко**, ст. викл. **О.І. Книш**, ст. викл. **Л.М. Лиманчук**, ст. викл. **Л.М. Михайлюк**, ст. викл. **Л.П. Петленко**, викл. **Ю.В. Полянничко**, викл. **О.О. Поставна**, к. філол. н., доц. **В.В. Поставний**, д. пед. н., проф. **О.М. Семенов** та студенти, магістранти, магістри: **Н. Любчич**, **В. Матвєєва**, **Л. Михно**, **Ю. Олексютенко**, **І. Хижняк**.

Тематика статей охоплює питання синхронічного і діахронічного аналізу мовних одиниць різних рівнів. Багатоаспектно аналізуються топоніми, ойконіми, комоніми, прагмоніми Сумщини, символіка обрядових дійств сільського будівництва і слобожанський суржик. У полі зору науковців – мовний ідіостиль письменників-земляків П. Куліша, О. Олеся, О. Вертіля, А.Гризуна та ін., проблеми порушення норм літературної мови в рекламних оголошеннях Сумщини. З'ясовується також роль лінгвістичного краєзнавства у фаховій підготовці вчителя-словесника.

Колектив авторів висловлює щирі вдячність рецензентам – к. пед. н., доц. **І.Б. Івановій** і к. філол. н., доц. **О.Р. Єременко** за висловлені зауваження і пропозиції та сподівається, що ця праця буде корисною для всіх, хто цікавиться лінгвокраєзнавством.

КОСМОС ПОЕТИЧНОГО СЛОВА АНАТОЛІЯ ГРИЗУНА (враження від збірки А. Гризуна «Космос»)

Гризун А. Космос. – Суми: Слобожанщина, 1994. – 68 с.

Присвячується А.П. Гризуну з нагоди його
60-літнього ювілею

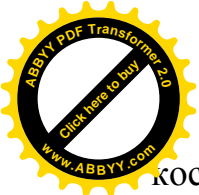
У статті представлені враження, роздуми, викликані збіркою А. Гризуна «Космос», окреслені домінанти аналізованого поетичного доробку митця.

Поезія – річ неповторна і незбагненна. Її сприйняття і осмислення індивідуальне, суто особисте. Читати поезію – завжди свято, адже поетичне слово – небуденне, таке, що одягнене часом в незвичні шати, особливо ж – слово філософської лірики. Саме таким і виступає лірично-філософське поетичне слово А. Гризуна, що й обране об'єктом нашого спостереження, а предметом – поетичне мовлення збірки «Космос».

Ключовим поняттям мовно-поетичної системи збірки А. Гризуна «Космос» – і в ідейно-змістовному, і в художньо-образному планах – виступає космос. Відповідно митець визначає межі поетичного космосу: космос буднів і свят; зелений космос; інтимний космос. Згідно зі совниковими джерелами, космос – те саме, що всесвіт – 1) сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; ідея системи світобудови; 2) земна куля з усім, що на ній є. Треба відзначити, що А. Гризун значно «розширює» межі пізнання космосу, деталізує у художній формі й художньому слововираженні це поняття, по-новому підходять до «трактування» космосу, що відбито вже у рубрикації циклів аналізованої збірки «Космос».

Цикл «Космос буднів і свят» складають історичні шари та різнопланові теми, що безпосередньо пов'язані із життєствердженням нації, з її минулим і сьогоденням.

А. Гризун активізує у поетичній формі згадки про часи монголо-татарські, про «злет і падіння Богдана»; в його поетичному космічному калейдоскопі – особи, що стали націєтворчими геніями, – Тарас Шевченко, Володимир Винниченко, Григорій Тютюнник. Творча уява митця поєднує «національний космос» з так би мовити «інтернаціональним космосом», тому актуальними у нашому суспільному просторі є постаті академіка Сахарова, Любомира Дмитренка, Анни Герман. У мистецькій уяві автора переплітається

космос українців, космос литовців, космос росіян...

Складником поетичного космосу А. Гризуна є мова, зокрема рідна мова, яка виступає втіленням мікро- і макрокосмосу, тобто енергії, «*де кожне речення – вулкан, морська глибінь і космос*» [6].

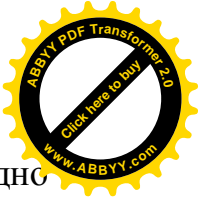
Таким чином, можемо констатувати, що космос буднів і свят у світоосмисленні А. Гризуна водночас космос конкретний і абстрактний, космос історичний і позаісторичний, космос національний і інтернаціональний, космос духовний і матеріальний, космос часовий і позачасовий (вічний).

Домінанту лексико-семантичного поля космос циклу «Космос буднів і свят» складають лексеми на позначення світил (астрономічних об'єктів): *Венера, Чумацький шлях, зоря, Великий Віз, місяць, сонце, сузір'я, планета, Марс та ін.* Саме на основі цих домінант творяться метафорично переосмислені поетичні образи: *зоряне захмілля* [24], *зоряна жага* [7], *всепланетна рана* [11], *розтин земних півкуль* [15], *всепланетний біль* [28], *зоряний більярд* [18] та ін.

«Зелений космос» – другий цикл віршів збірки «Космос», у якому автор оприявив поетичне осмислення простору і часу – способів існування матерії. («*Відчуваю свою ущербність у співмірі до простору й часу*» («*Весняна фреска*»)). «Зелений космос» – художньо обігране розуміння циклічності в природі і осмисленні взаємозв'язку, взаємовпливу людини і всесвіту.

Домінантами у цьому циклі виступають поняття, пов'язані безпосередньо з поняттям космос, а саме: назви просторових реалій: *небо (чиста пустеля неба)* [32, 41], *небовись* [32, 35], *небосхил* [36], *земля* [34, 35, 37], *далеч* [32], *далина* [33], назви світил, планет: *зорі* [45]; *сонце* [44, 45, 46]; *підзор'я* [42]; назви явищ природи, що є складниками поняття небо: *хмарка* [35, 43], *хмароненьки* [32], *підхмар'я* [32], *грим* [41].

Цикл «Зелений космос» також включає назви просторових об'єктів: *ниви, отави* [36], *луги* [36], *луки* [44], *ліс* [32, 44], *ліси* [33], *сад* [33], *діброви* [36], *гай* [36]; гідрооб'єкти: *озеро* [36], *ріка* [36], *затока* [38], *Псло* [36], *Умань* [42], *море* [37, 38, 46], *Балтійське море* [37]; явища природи: *хвилі* [3, 46], *циклон* [37], *дощ* [37], *шторм* [38], *сніг* [44, 45, 46, 50], *мороз* [46], *імла* [46]; часові поняття: *дні* [32], *пора* [32, 33], *повесіння* [32], *весна* [32], *березень* [32], *квітень* [33], *літа* [33], *вересень* [40], *серпень* [36], *перволіття* [36], *епокси* [36], *осінь* [36], *літо* [40], *пізній* [36], *ранній* [37], *жовтень* [42], *хвилини* [40], *години* [40], *міжчасся* [50].

Зелений космос – це природа, рослинний і тваринний світ. Поет, відповідно до часопростору, активізує назви рослинних реалій: *брунька* [32], *проліски* [32], *ряст* [32], *гілка* [33], *трави* [32], *тополі* [32], *кропива* [32], *кущі* [33], *вишняки* [33], *малина* [33], *осока* [36], *каштани* [36, 37], *берізки* [36], *сонях* [42], *тюльпани* [41], *горобина* [40], *гриби* [40], *стебла* [33], *цвіт* [33], *озимина* [40], *конвалії* [38, 50], *липи* [37], *сосни* [38], *ялина* [44], *клен* [43], *очерет-осока* [43], *явір* [44]; зоономени: *лани* [43], *щупаки* [43], *бекаси* [43], *журавлі* [32], *гуси* [32], *коні* [45].

Рослинний і тваринний світ у поезії А. Гризуна відповідає в основному реаліям рідного доквілля. Лише в деяких випадках окремі ботанічні номени викликають асоціації з чужоземним середовищем, як-от: *сосни* – з Литвою.

У цілому ж поетична космічність відтворюваного пов'язана з національною картиною світу, що домінує в образно-авторському мисленні митця.

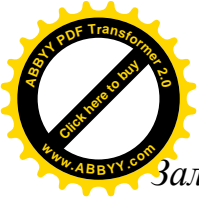
А. Гризун мистецьки оприявив у метафоричних конструкціях зв'язок поясненого і непоясненого, реального і абстрактного, земного і небесного, пор.: *І чиясь любов до когось лине Покликом космічного огрому* [41], *І сонця пушкінська яса Стоїть така преславна, Що тиша в космос провиса, В снігу, як цвіті травня* [44], *І зорі в поглядах знайдених* [45].

Зелений космос у світоосмисленні митця реальний, живий, пульсуючий, змінний. Зелений космос – співзвучний і співмірний з космосом людських почуттів, космосом людської душі, космосом поетового «Я». Таким чином, зелений космос – авторське осмислення у філософському ключі часопросторового існування – протікання буття на землі, де окрема людина виступає частиною і співучасником вічного колообігу.

Інтимний космос у розумінні А. Гризуна – це безмежність світу людських почуттів; це кохання, пристрасть, жага, висота поривів людської душі, безмір її страждань; це народження, смерть і воскресіння:

Кришиться Всесвіт на зорі, / кришиться зорі на зойки. / Кришиться ніч примарна / на метеорний лет, / Коли під хвилину розлуки, / таку не минучи й грозову, / У жінку, ні з чим незрівнянну, / закохується поет [50].

У циклі «Інтимний космос» митець традиційно активізує поетизми – астроніми на позначення реалій із світу людських стосунків. Зокрема, образи зорі, сонця: *Повезе мене потяг до Сум – / Проковтне тебе Київ холодний / І до космосу звернеться сум, / Незвичайний мій сум, щирозлотний* [54], що виступають поетичними символами коханої: *Що кудись ти відлинаєш, зоре, /*

Залишаючи мене самотнім [66].

А. Гризун, змальовуючи людські почуття, прагне показати їх ваговитість, справжність, велич. Тому поет підносить кохання до зірок, до сонця – цих далеких і ніким не звіданих планет: *І весь ніжно-блакитний виднокіл / Повторює твоє наймення миле. / Воно таке, немов зоря світання, / яка до мене сонце наближа, / – Тоді я переходжу в те палання, / Для котрого і вічність – не межа [52].*

Як і в народній поезії, проте по-авторськи обіграними, у А. Гризуна «супутниками» кохання виявляються зорі і місяць: *У кохання – курйози малої дитини. / Засоромляться зорі, – красиві і срібні, / Стане місяць деталлю німої картини. / Ми зустрінемося потім, за днями й роками. / Проспіває душа ті слова-самотиски, / Де покрайний місяць твоїми руками [57].*

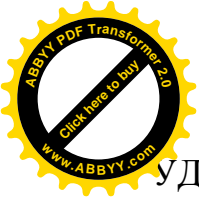
Подібно до народних джерел митець, активізує й інші атрибути національного довілля, що закодовані в пам'яті мовців на генетичному рівні, тому й сприймаються та осмислюються як реалії звичайні і водночас значущі, пор.: *Ще ночі папороть стоїть, / Але зоря вже сльози вкрала, / Лиш місяць червона мідь... / До серця – серце! – суть хорала [60].*

Інтимний космос у поетичному доробку А. Гризуна окреслюється такими домінантами, як *зоря, сузір'я, місяць, сонце, небо.*

Космос у А. Гризуна асоціюється з поняттями «висота» (насамперед, духовна, а не фізична), «безмежжя» (неможливість виміряти обшир, безкінечність), нескінченність – почуттів, думок, мрій, бажань...

Космічна лексика аналізованого доробку поета не нова. Однак митець зумів по-новому художньо її обіграти, побачити нові смисли, нові значеннєві відтінки. Завдяки такому підходу постає філософськи переосмислене відтворення у художньо-образній формі реалій довілля; відповідно і у читачів змінюється сприйняття світу – Всесвіту в цілому. У цьому вбачаємо силу поетового слова, силу його думки, її впливову міць. І можемо впевнено стверджувати, що митець з честю, гідно розкриває космос рідної мови. У одному з віршів він сказав: *Кохая рідне слово, його код. / І всі сонети переходять в саги / На чистій висоті нових висот / І це дійсно так!*

Бажаємо А.П. Гризуну з нагоди 60-літнього ювілею нових космічних висот на всіх земних орбітах!

NOMINAL TOPOGRAPHICA ЯК ВИХІДНА БАЗА ДЛЯ ТВОРЕННЯ ПЛЮРАЛЬНИХ ОЙКОНІМІВ СУМЩИНИ

У статті розглядаються множинні ойконіми Сумського ареалу, похідні від народних географічних термінів, зокрема тих, що позначають особливості рельєфу місцевості.

Топонімічний матеріал як окремо взятого району, так і України в цілому становить значний інтерес у плані зібрання, систематизації та опису ономастичних одиниць з тієї необхідності, що, по-перше, географічні найменування виступають самобутньою особливістю народу, його мови; по-друге, топоніми містять різноманітну інформацію: історичну, лінгвістичну, географічну тощо; по-третє, являючи собою стійкий елемент словникового складу мови, "географічні назви України є пам'ятками історії, історії мови, її родоводу, лексики живої мови" [24, 12].

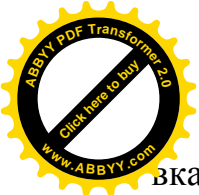
Процес номінації – це процес народної творчості, якому притаманні певні національно-мовні особливості. У зв'язку з цим дослідження географічних назв дозволяє простежити становлення тих чи інших мовних закономірностей різного порядку, а отже, дає можливість зробити ще один крок у вивченні нашого національного світогляду.

З-поміж інших географічних найменувань Сумщини, територія якої строката в діалектному вимірі, в даному випадку викликають цікавість ойконіми *pluralia tantum*, похідні від народних географічних термінів.

Загострення уваги на множинних найменуваннях зумовлюється тим, що плуралізація є одним із способів онімізації, при цьому множина виступає як основна і єдина форма цих власних найменувань, а назви *pluralia tantum* в класі топонімів складають окремий топонімічний ряд, який має свої поділи щодо походження найменувань.

Обрання предметом дослідження ойконіми, у основу яких покладені народні терміни (під народним географічним терміном (синомічним до цього поняття є термін "місцевий географічний термін") розуміємо "слово діалектної апелювальної лексики, що позначає різновид географічної реалії" [16, 47], зумовлюється тим, що географічна термінологія становить фрагмент лексико-семантичної системи мови, який вирізняється своєю впорядкованістю й організованістю і пов'язаний з іншими тематичними групами лексики.

Про важливість та необхідність досліджень у топонімії народних термінів

вказував ще Ф.Т. Жилко, зазначаючи, що "лексика говорів має багато своїх місцевих особливостей. У ряді випадків вони є єдиним джерелом для пояснення окремих, на перший погляд, зовсім неясних топонімів" [7, 29].

Як встановлено, більша частина народних географічних термінів, зокрема тих, функціонування яких виявлено у Сумському ареалі, входить до складу топонімів і мікротопонімів [див.: Е.А. Черепанова. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984; Е.А. Черепанова. Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984].

Виникнення значної кількості топонімів (як *pluralia tantum*, так і *singula tantum*) пов'язане з особливостями природного середовища. Ця закономірність творення географічних найменувань виступає однією з визначальних рис топонімії будья-якого регіону, адже "географічне середовище формує певний образ світу, який у той чи інший спосіб відбивається у топонімії" [15, 105], що було виявлено при перших же спробах встановлення першовитоків ойконімів. І це цілком зрозуміло: "Особливості природних умов давно служать вираженням для багатьох географічних явищ" [9, 28].

Цінну думку щодо цього способу номінації поселень висловив свого часу О.С. Стрижак, який, зокрема, відзначав: "Якщо ту чи іншу назву створено на основі якоїсь природно-географічної особливості об'єкта, то це означає, що називач перебував на такому рівні свого розвитку, що ця ознака була для нього важливою, основною: інші ж були або вже, або ще другорядними" [20, 12].

Плюральні ойконіми Сумського ареалу, які виникли на базі *nomina topographica*, утворюють такі тематичні групи назв: 1) топоніми, похідні від гідрооб'єктів: Річки, Рівчаки, Пруди;

2) найменування, що відображають специфіку географічного середовища:

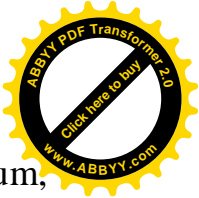
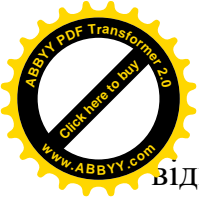
а) ойконіми, мотивовані особливостями рельєфу (ороніми): Низи, Поділи, Поділки, Пологи, Розсоші;

б) комоніми, виникнення яких зумовлюється особливостями ґрунту місцевості: Піски;

в) топоніми, що містять вказівку на своєрідність ландшафту: Гаї, Лужки, Гайки, Ліски та ін.;

г) фітофорні, найменування: Вишеньки, Берізки, Березняки, Комиші.

Усі досліджувані нами назви виникли шляхом граматичної онімізації, тобто у процесі переходу апелятива – при допомозі плюралізації (з

відповідними афіксами) – у власне найменування. Назви у формі *pluralia tantum*, похідні від народних географічних термінів, творяться з допомогою такого топоформента, як флексій числа – -и, зрідка – -і.

Найбільшу зацікавленість з-поміж названих груп ойконімів Сумщини у даному випадку викликають ті, що мотивовані особливостями рельєфу. Вони й становлять основний об'єкт дослідження, адже цей різновид топонімів не піддавався спеціальним спостереженням, що й зумовлює інтерес до його розгляду.

Село Низи Сумського району (час заснування достеменно не встановлений).

До середини XVII ст. Це селище було відоме під назвою Низ. А з 1662 року топонім фіксується у формі множини.

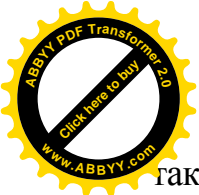
Архівні матеріали, які у даному випадку мають дуже важливе значення, свідчать, що виникнення зазначеного поселення пов'язане з подіями 1648 – 1654 рр., зокрема з боротьбою нашого народу проти польської шляхти. Війна викликала великий переселенський рух українських козаків і селян, які змушені були тікати від польських магнатів з території України, що входила до складу Речі Посполитої, до кордонів Російської держави, на Слобожанщину. За документальними свідченнями, село Низи, як і місто Суми, село Шпилівку та інші поселення заснував Герасим Кондратьєв.

Виникнення топоніма Низи (Низ), на перший погляд, не повинно б викликати суперечностей. Проте у даному випадку треба відзначити деякі нюанси, що так чи інакше проливають світло на встановлення першовитоків кононіма.

Доречним буде провести паралель між топонімом Низ (так, як відомо, іменувалося козацьке поселення на Запоріжжі) і Низи (етимон Низ) – селище в Сумському районі.

У першому випадку назва якнайточніше відбивала природні умови довколишнього середовища. Аналогічну ситуацію спостерігаємо при найменуванні (а також при заснуванні) населеного пункту Низи (Сумський район): це поселення теж розташоване у низинній місцевості і засноване козаками.

Виникнення назви могло відбутися шляхом перенесення козаками – переселенцями найменування – як згадки про своє минуле тощо (з урахуванням природних умов середовища, а точніше, – їх схожості). Це припущення виявляєть більш вірогідним, коли, скажімо, для порівняння навести ще один топонім, що

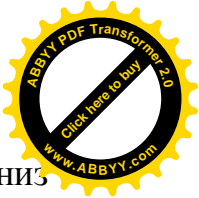
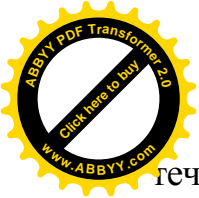
також зафіксований у Сумському районі, до того ж, – на відносно великій відстані від села Низи (тобто поселення об'єднуються деякою територіальною спільністю) – Нова Січ. Час заснування цього поселення визначається приблизно другою половиною XVIII ст., тобто пізніше, скажімо, ніж Запорізька Січ – тому, мабуть, – і Нова.

Для проведення аналогії (а також для подальших роздумів) можна відзначити існування мікротопоніма Запорізький Луг – Луг в с. Береза Глухівського району [23, 113].

Доречним буде наголосити, що такий спосіб номінації, як перенесення географічних найменувань, виявляється досить активним. На це вказував і Є.М. Мурзаєв [12, 45], застерігаючи, що треба розрізняти власне перенесені назви, коли міграція населення сприяє виникненню старих імен у новому місці проживання, і повторювані топоніми, які з'являються в різних місцях, але не в результаті їх перенесення мігруючим населенням, такі назви виникають за асоціаціями або в процесі наслідування чи симпатії до якихось дуже відомих, звучних імен [12, 45].

Але на сьогодні – у нашому випадку дуже важко встановити те, чи ця назва виникла незалежно від уже відомого найменування Низ, чи трансформувалася через близькість певних умов географічного середовища козаками-переселенцями. Можливо, що ці дві умови збіглися.

М.Т. Янко вважає, що назва Низи через те, що селище розташоване у низинній місцевості [24, 107]. Наведене припущення не викликає сумнівів, якщо проаналізувати умови географічного середовища, які, зрештою, відбилися в назві, і розглядати топонім як складник системи найменувань з урахуванням інших топографічних об'єктів, розміщених в цьому радіусі. У даному випадку це дає змогу констатувати певну закономірність, що спостерігається у процесі номінації близькорозміщених об'єктів: так, якщо аналізувати географічне місцезоташування села Низи відносно р. Псел, то очевидним виступає те, що спочатку маємо поселення Верхня Сироватка, потім, спускаючись униз по річці, – Нижню Сироватку, ще нижче – Низи. Отже, гіпотеза про вирішальний вплив географічного середовища на процес номінації, на наш погляд, цілком вирогідна, адже *низ* фіксується багатьма дослідниками із значеннями (що дуже подібні між собою, навіть ідентичні): "нижнее течение реки, – месность на нижнем течении реки" [19, т. 2, 104], "низменное место, низы, низ – место, лежащее далее ниже по

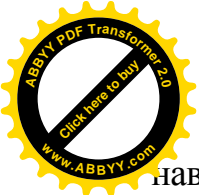
геченню реки" [4, т. 2, 311], "місце, що лежить нижче", "долина" [3, т. 2, 563], низ "низко расположенная земля, относительно низко опущенная территория" [12, 394]. Це ж засвідчує на місцевому матеріалі і Є.О. Черепанова: "низ, низинна місцевість" та "низи тільки множина" низина, низинна місцевість" [23, 141 – 142].

Сучасній українській мові також відома розглядана лексема, до того ж, з аналогічними значеннями: низ "низька місцевість, низина", "нижня течія річки, а також прилегла до неї територія" [СУМ, т. V, 140].

Географічний термін низ прослідковується у всіх слов'янських мовах: "под: укр. низ, рос. низ, бер. ніз, др.-русск. низі, ст.-слав. НИЗЪ, болг. низ "вниз", "низ", сербохорв. низ, словен. niz, чеш. niz" [22, т. 3, 73] і вважається слов'янського походження.

Досить активним він виявляється і функціонування зазначених апелятивів і мікротопонімії Сумщини, як-от: Низ – луг (с. Микитівка Ямпільського району), пастівень (с. Дідівщина Кролевецького району, с. Козацьке Конотопського району, с. Роща Путивльського району), поле (с. Нечаївка Буринського району), частина села (с. Івот Шосткинського району), смт Ямпіль, с. Заруцьке, с. Ястребщина (Глухівського району) та ін. [23, 196], Низи – мн. сінокіс в нижній течії річки (с. Хижки Конотопського району) та ін. [23, 198]. Зазначене ще раз засвідчує активність цього географічного терміна у процесі створення власних найменувань.

С. Пологи Охтирського району (засноване десь у середині XIX ст.). У назві досить точно і влучно відбито місцезрештування поселення з урахуванням природних умов рельєфу. Власне найменування Пологи має в своїй основі апелятиви пологий або "покатий, отлогий" [19, т. 2, 104] або пологи "мн. пологи – Низменная равнина по левым берегам рек. Пологий, отлогий, покатый" [3, т. 2, 563], у сучасній українській мові пологи "мн. степова рівнина, низовина, що полого, поступово спускається до берега річки" [СУМ, т. VII, 90], пологий "який знижується поступово, не стрімко; спадистий, протилежно крутий" [СУМ, т. VII, 90]. Отже, назва Пологи якнайтісніше пов'язана з природно-географічними умовами місцезрештування поселення. Як підтвердження на користь цього припущення – інші найменування близькорозміщених поселень, як-от: Високе (розташоване вище порівняно з іншими, на деякому підвищенні), Бугрувате (від апелятива бугруватий "покритий буграми", "нерівний, з опуклостями" [СУМ, 17, т. I, 246]), що якнайточніше відповідає існуючим умовам

навколишнього середовища, – тобто поселення знаходиться на буграх, на нерівній місцевості. Таким чином, Пологи відносно цих поселень займає дещо нижче місцезнаходження, знаходиться на рівнині, що й засвідчено в назві. Спосіб номінації зазначених поселень цілком підпорядковується так званій рядності географічних назв, яка полягає в розташуванні якої-небудь однієї з них в ряді подібних собі. Наші приклади підтверджують той факт, що "назви ніколи не існують поодиноці, вони завжди співвіднесені одна з одною. Щоб з'ясувати виникнення назви, треба перш за все зрозуміти, що вона виникла не ізольовано, а лише в певному ряду назв" [13, 34]. Функціонування лексеми полог як народного географічного терміна засвідчує Є.М. Мурзаєв [12, 449], відзначаючи такі ж значення цього апелятива, що наводилися вище.

Село Подільки Липоводолинського району (засноване в II пол. XVII ст.). народна етимологія засвідчує два пояснення виникнення ойконіма Подільки. За першою легендою, село одержало своє найменування від антропоніма, зокрема прізвища першого поселенця – козака Поділька.

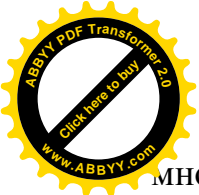
Друге припущення, вважаємо, є дещо ближчим до істини. Сутність його полягає в тому, що назва походить від апелятива поділ "1) раздел, дележ; 2) разверстка, размежевание" [3, т. 3, 241]: це обумовлюється тим, що річки Грунь і Лозова, які протікають у місцевості, де виникли Подільки, поділяючи село на частини (тобто Подільки від поділ "місце, де щось розділяється, роз'єднується" [СУМ, т. VI, 746]) або "дія за значенням поділити, поділяти" [СУМ, т. VI, 746].

На противагу зазначеним міркуванням висуваємо іншу гіпотезу, що тісно пов'язана з умовами географічного місцезнаходження поселення.

Так, село розкинулося в межиріччі Груні й Лозової, тобто в низькій, заболоченій місцевості. У зв'язку з цією обставиною очевидним виступає той факт, що цей ойконім пов'язаний з іншим значенням лексики поділ, ніж тим, що подавалося вище, а саме: "низменность на берегу реки, низ" [19, т. 2, ч. 2, 1044], "низменность близ реки" [4, т. 3, 192], "долина, низина" [ЕСУМ, 5, т. 2, 89], що переконливо засвідчують різні джерела. У СУМ ця лексема фіксується із значенням "низько розташована місцевість, низина" [СУМ, т. VI, 746].

Близьким за зовнішнім оформленням до топоніма Поділки є мікротопонім Поділки (ліс у м. Глухів), зафіксований Є.О. Черепановою [23, 225].

Дослідницею виявлено і функціонування лексеми подоли (тільки

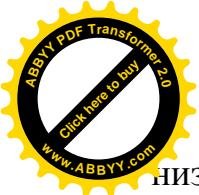

множина) у функції народного географічного терміна Чернігівсько-Сумського Полісся. Так, топонім Подоли (с. Хустянка Буринського району Буринського району) вживається для найменування рівної низини (тобто Є.О. Черепанова визначає значення лексеми поділи як топооснови “рівна низина”. Значення “рівна низина” цілком підходить для з’ясування етимології топоніма Поділки: село розташоване на рівнині, у низині).

Цікаво, що ойконім Поділки з [л’] – поодинокий з-поміж топонімів як Сумського ареалу, так і взагалі в топонімії. До того ж, первинна його форма – Подолки, що неодноразово засвідчує літопис: Самійла Величка: “Того ж літа донці, яких відпустив додому Хмельницький з того боку Дніпра, йдучи через Малу Росію, причинили без жодної поваги й шани сільським і міським людям численні розори... Коли ж вони з’явилися з цією наругою і грубощами у Гадяцькому полку, то намісник тодішній гадяцький Тиміш... нагнавши тих свавільних донців у Гадяцькому ж полку біля села Подолок, усіх їх розгромив і розбив ущент”. (Канцелярист війська Запорізького Самійло Васильович Величко у цьому літописі описує події 1648 – 1654 р.р.). Виникнення [л’] у розглядуваній назві можна, мабуть, пояснити, з одного боку, деякою (відносною) випадковістю, з другого – закономірністю. Як відомо, згідно з рисами правильної української літературної вимови, “приголосний л вимовляється м’яко в групі л’ц, яка походить не тільки із л’к, а й з лк: сп’іл’ц’і, гал’ц’і...(від спілка, галка) і Гал’ц’і, л’ул’ц’і (від Галка, люлька) [8, 164]. Можливо, за аналогією до слів, де л виступає м’яким, у аналізованому найменуванні виник л’ (спочатку в усному мовленні, а потім закріпився як нормативний у найменуванні).

Село Поділи Лебединського району (засноване в 1923 р.). Розташоване в лісистій місцевості. Виникнення ойконіма пов’язують з назвою лісового урочища Поділи, в якому розкинулося поселення. При цьому помітним є той факт, що власне найменування урочища, а від нього і назва села, цілком зумовлюється семантикою апелятива поділ "долина, подгорье, низ" [19, т. 2, ч. 2, 1044], "подол", "равнина под горами", "вообще низкое место, низменное" [4, т. 3, 192], "діл – "низ; долина; підлога, яма", падол – "широкий рів", поділ – "низина" і ін. [ЕСУМ, 5, т. 17, 89].

Є.О. Черепанова засвідчує функціонування лексеми поділ як народного географічного терміна Чернігівсько-Сумського Полісся із значеннями: 1) "низ гори", 2) "низина біля річки", 3) "мокра низина, поросла травою", 4) "стіснена

низинна місцевість" [23, 172], які не мають суттєвих відмінностей від тих, що подані Срезневським, Далем.

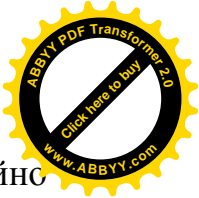
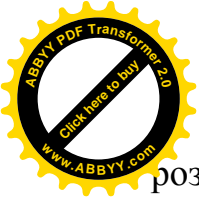
За Є.М. Мурзаєвим, подол – "равнина, подгорная равнина, предгорье, терраса, пойма, надпойменная терраса, подошва горы". [12, 444 – 445]. Дослідник підкреслює, що термін має широке розповсюдження і дещо різний зміст (це засвідчується і словниковими джерелами, і даними Є.О. Черепанової (див. вище)). "В украинском языке подол, паділ, поділ, поділля в тех же значениях, а также – "долина", "овраг", "местность, пересеченная долинами" [12, 444].

У нашому випадку, очевидно, Поділ від "широкий рів", "яма", "низ", що цілком відповідає реальному місцезросташуванню. Є.О. Черепанова виявила багато мікротопонімів Чернігівсько-Сумського Полісся, похідних від апелятива поділ (подол): поле (с. Мутин, с. Ленінське Кролевецького району, с. Горунівка, с. Некрасове, с. Уздиця, с. Дунаєць Глухівського району, с. Штанівка Білопільського району та ін.), пастівень (с. Баничі Глухівського району, с. Бочечки Конотопського району та ін.), частина села (с. Ворожба Білопільського району), низина, луг (с. Жовтневе Конотопського району та ін.), болото (с. Кочерги Путивльського району (всього 25 найменувань на Сумщині) [23, 198]. Зазначене ще раз переконливо свідчить про активне функціонування цієї лексеми у народній мові і її широке використання у процесі номінації навколишніх реалій, пов'язаних з особливостями рельєфу тієї місцевості, у якій вони знаходяться.

Етимологія самого географічного терміна досить прозора і підкреслює істинність наших припущень у конкретно розглядуваному випадку: поділ (рос. Подол "из по и дол." [22 т. 3, 299]), "від діл низ; долина; підлога; яма" та ін. (ЕСУМ, т.2, с.89); рос., білор., болгар., дол.; давньор. долъ, словацьке dol та ін.; праслов'янське doľ [ЕСУМ, 5, т. 2, 89]. Термін вважається слов'янського походження.

Село Розсоші Великописарівського району (заселялось протягом 1911 – 1932 рр.). Виникнення топоніма Розсоші і народною етимологією, і науковими розвідками виводиться від лексеми розсоха, якій притаманне значення "чаще во мн. ч. розсохи, развилка, развалина, место, где что-либо развояется" [3, 1, т. 4, 58], "разветвление, слияние ручьев" [22, т. 3, 505].

У сучасній українській мові 11-томним СУМ також фіксується термін

розсоха, одне із значень якого "місце, де що-небудь розгалуджується (звичайно надвоє)" [СУМ, т. VIII, 813].

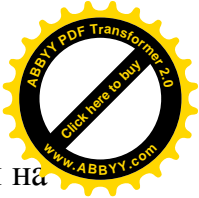
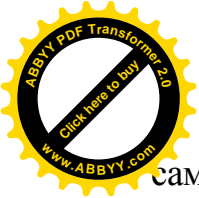
Припущення про зв'язок вищезазначеного апелятива із ойконімом Розсоші цілком підтверджується при аналізі природних умов довколишнього середовища – тобто конкретного місцерозташування села: виявляється, поселення виникло між двома гідрооб'єктами, тобто у місці злиття двох водних артерій – безіменного струмка і річки Івани (спочатку у цьому місці було однойменне урочище).

Апелятиви *россоха*, *россоха* тощо кваліфікуються Є.М. Мурзаєвим як народні географічні терміни, вживані на позначення роздвоєнь, розвилок, злиття річок тощо. Ці лексеми також називають "подвійне верхів'я річок, два джерела, що живлять річку; притоку другорядної річки, яка впадає в основну..." [12, 478]. Подібне фіксує і Є.О. Черепанова: "розсоха" 1. русло высохшей реки; 2. разветвление русла реки" [23, 198]. У розглядуваному нами випадку звичайно розсоха "місце злиття річок". До речі, цей термін відомий багатьом слов'янським мовам: укр. *розсоха*, чес. *kozsocha*, польське *rosocha* та ін. М.Т. Янко відзначає, що топонім *Розсохи* (*Розсоші*) досить поширений в Україні [24, 302]. А.П. Смолицька засвідчує активне функціонування цього топоніма на території Росії [18, 45].

Першовитоки топооснови сягають апелятива *соха* "примітивне землеробське знаряддя для оранки". Головним складником *сохи* була роздвоєна нижня частина, яка розпушувала землю – типу рогатини (пор. перифраз – *сохатий* (про оленя). Зовнішня схожість предмета *сохи* з місцерозташування географічних об'єктів сприяла перенесенню апелятива у сферу власних найменувань (гідроніми, ойконіми).

Множинна форма цих топонімів у семантичному плані досить своєрідна: вона не вказує на наявність певної кількості (більше одного) об'єктів і явищ, які обирають за диференціальну ознаку поселення (як, наприклад, *Річки*, *Рівчаки*), а засвідчує, так би мовити, множинність (густоту тощо) заселення певної території, тобто формант-и [-і] вказує на те, що у місцевості наявні мікроосередки, які в цілому утворюють множинність цього ареалу (*Низ-Низи* (як наслідок розширення поселення); *Поділ-Поділи*, *Подільки* (значана площа на рівній частині чи низовинній місцевості, зайнята поселенцями).

Дещо відрізняються від цих ойконімів назви *Пологи* (апелятив може мати форму множини як самостійну ознаку, незалежну від однини) та *Розсоші* (в

самому найменуванні вже є вказівка не на один, а на два об'єкти). Незважаючи на деякі відмінності, розглянуті найменування об'єднуються однією загальною ознакою: в їх семантичному полі є спільна сема "розміщений на широкій, рівній, низинній місцевості". Це й дозволяє об'єднати їх в одну групу назв, що кваліфікуються як похідні від оронімів.

Усі описані нами терміни як топоносиви зближує також те, що вони слов'янського походження. Окрім того, названі одиниці, точніше апелятиви з відповідними значеннями, що покладені в основу ойконімів, виявляються загальноновживаними в сучасній українській мові, що засвідчує СУМ. Проте в конкретних випадках, пов'язаних з номінацією того чи іншого поселення, з'ясовується, що апелятив інколи (діалектному середовищі) може відзначатися дещо розгалуженою сіткою значень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величко Самійло Літопис. Т.1, – К., 1991.
2. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. – К., 1989 – 1990.
3. Грінченко Б.Д. Словарь украинского языка. – Киевь,1909. – Т. 1 – 4.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.,1956. – Т. 1 – 4.
5. Етимологічний словник української мови. – К., 1982 – 1989 – Т. 1 – 3.
6. Железняк І.М. Гідронімія і поняття топографія (бас. Ірпеня) // Питання історичної ономастики України. – К., 1998. С. 63 – 83.
7. Жилко Т.Ф. Говори української мови. – К., 1959.
8. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч.1. – К., 1966.
9. Жучкевич В.А. Общая топонимика. – Минск, 1968.
10. Історія міст і сіл України. Сумська область. – К.,1973.
11. Матеріали сільських рад, записи розповідей місцевих жителів тощо (зберігається у автора статті).
12. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984.
13. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М., 1965.
14. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. – К., 1992.
15. Першина К.В. Про динаміку номіційних моделей у східнослов'янській ойконімії // Питання історичної ономастики. – К., 1998. – с. 103 – 109.
16. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1988.
17. Словник української мови: в 11-ти томах. – К., 1970 – 1980.
18. Смолицкая Г. П. Занимательная топонимика. – М., 1990.
19. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка: в 3-х тт. – М., 1989.
20. Стрижак О. С. Назви розповідають. – К., 1967.
21. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М., 1969.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т. – М., 1986.
23. Черепанова Е. А. Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984.
24. Янко М. Т. Топонімічний словник-довідник УРСР. – К., 1973.
25. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К., 1998.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.
СУМ – 11-томний словник української мови. – К., 1970 – 1980.

УДК 811.161.2`37

**В.В. Герман,
Н. Любчич**

КОНФЕСІОНАЛІЗМИ П. КУЛІША: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ОПИС

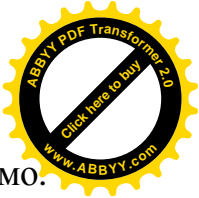
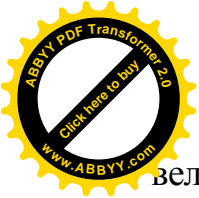
У статті висвітлюється лексико-семантичний аспект конфесійної лексики, вживаної у творах П. Куліша, зокрема описано та з'ясовано походження конфесійних тематичних груп, фразеології, висловів мовного етикету, які виявлені в романі «Чорна рада» та поезії письменника-земляка.

П. Куліш – відома постать в історії становлення та розвитку української літературної мови. Вагомий внесок письменника-земляка не лише у створенні мовної системи, а й у розвитку стилю, що обслуговує сферу релігійного спілкування. З дитинства значну роль у формуванні світогляду майбутнього митця відіграло Святе Письмо. На основі християнських законів П. Куліш поповнював скарбницю української культури прозовими та поетичними творами, відстоював активну громадську та суспільно-політичну позицію [6; 150 – 152].

Слід зазначити, що вивченню цієї проблеми присвячено невелику кількість праць [4; 5; 6], дослідження окреслюють вузьке коло питань, що і є поштовхом до продовження роботи у цьому напрямку й аналізу творчого доробку письменника з метою визначення конфесійних особливостей мовотворчості митця.

Прийнято вважати, що дослідження різновиду стилістичної системи мови, що обслуговує галузь релігії, доцільно проводити різнопланово: від визначення семантики, походження словоформ церковного використання, їх функціонування та способів сполучення до з'ясування ролі релігійних лексем у певному контексті. Аналіз мови церковного вжитку на прикладі творчості окремого письменника, загальновідомо, не можливий без визначення основ формування релігійного світогляду митця, його ідеологічних та громадських позицій.

Аналіз лексики конфесійного стилю на прикладі творчості П. Куліша невід'ємно пов'язаний з дослідженням питання становлення християнського та ідеологічного світогляду письменника. Так, Є. Нахлік у праці «Християнський субстрат історіософії Пантелеймона Куліша» наголошує, що від самого дитинства

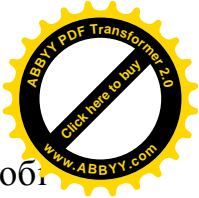
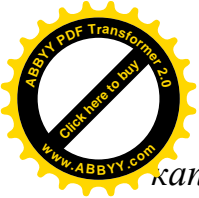
велику роль у формуванні світовідчуття П. Куліша відіграло Святе Письмо. Біблія була основою книжної науки, без її вивчення не подавали навчальний матеріал з будь-якого предмета. Саме це й заклало підґрунтя для формування християнського світогляду митця. На євангельських засадах відбувалось становлення не лише релігійних поглядів П. Куліша, а й просвітницьких, романтичних ідеалів його життя. Під впливом Святого Письма зароджувались у душі письменника національні почуття, патріотизм, а вболівання за долю України набували глибоко свідомого значення.

Митець особливо сприймав Біблію в її морально-етичній площині, на релігійних засадах формувались його моральні переконання, почуття патріота та громадянина. Християнське вчення визначало політичні, філософські погляди П. Куліша і не лише в юнацькі роки, але й у зрілому віці. Отже, переконує вчений, саме під впливом Святого Письма формувались історіософські погляди митця [5; 102 – 103].

Є підстави вважати, що в основі історіософських поглядів П. Куліша лежали не лише морально-християнські принципи життя кожної особистості, а й ідеї перебудови суспільства на засадах гуманізму та свободи, як соціальної, так і в національному вимірі. У зрілому віці письменник схиляється до поглядів та способу життя Григорія Сковороди. Усамітнівшись на хуторі Мотронівка, митець робить висновок: щоб бути праведним, не обов'язково йти у монастир, слід відійти від мирського життя, від цивілізованого світу, оселитись одноосібно подалі від гріхів та бути духовно багатим внутрішньо.

Матеріали здійсненого дослідження дозволяють констатувати, що лексика конфесійного стилю широко представлена у поетичній та прозовій спадщині П. Куліша, зокрема у романі «Чорна рада», поезії та перекладах із Псалтиря. Основною стилістичною ознакою релігійної мови є значна кількість маркованих слів, термінів та словосполук. На основі загальновідомої класифікації [7] зразки церковної семантики, представлені у творах П. Куліша, згрупуємо в такі тематичні групи, як:

1) Храм, його зовнішній вигляд, внутрішні атрибути, церковне начиння: дзвін, каплиця, монастир, образ тощо. Наприклад: У дзвона дзвоню я, до церкви скликаю, До церкви вселенської правди...(2; 413). О Спасе, скривджений спасенниками злими! Покинь ти всі твої храми й усі

каплиці... (2; 510). Ченці звали мене у *монастир*, бо я таки й письменний собі трошки (3; 26). Той, стоя перед *образом*, дочитував своїх молитов (3; 38).

2) **Духовенство, служителі церкви: архімандрит, дяк, єпископ, отець, папа** тощо. Наприклад: Ось ходімо лиш до *архімандрита*, до нашого порадики (3; 66). О, та й *дяк* же в нас ротатий! (2; 435). І нікому було на такі наруги жалуватись, бо й самого короля сенатори, пани да *єпископи* у руках держали (3; 22). І звеселився *отець* всіх брехень, Сатана, Що викинув таку панам римлянам штуку... (2; 441). ...Хто проклинав святого *пана* Серед своїх святих пророків... (2; 399).

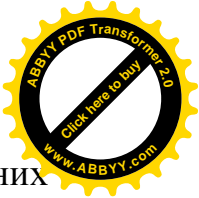
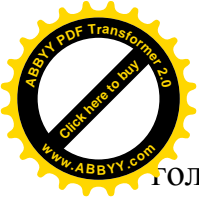
3) **Священний одяг, атрибути влади: риза, ряса.** Наприклад: Земля, мов *риза*, обветшає, і небо, як одягу, звинеш... (2; 518). Одностайне, і сам преосвящений Методій був там і до присяги козаків приводив; да як Сомко собі чоловік прямота, то й не в догад йому, що святий *отець* думав, мабуть, заробити собі яку ситнягу чи дві червоних на *рясу* (3; 27).

4) **Святі таїнства: хрестини.** Наприклад: Чи до речі ж осе чоловікові, приїхавши до церков божих, до молей святих, застряти на *хрестинах*? (3; 43).

5) **Релігійні книги: Апостол, Біблія, Псалтир, Устав.** Наприклад: *Апостола*, мабуть, ви не читали, Що ставши мужем, занедбав хлоп'яче, Ви голову письменством напихали, А серце в вас осталося козаче (2; 427). Що тільки в *Біблії* прописано, усе чернець той мов живе списав скрізь по монастиреві (3; 48). На *Псалтиреві* ж златострунній Будеш Господа хвалити, Що поміг в науці трудній Мистецем зробити (2; 435). Тільки наш чернечий *устав* кращий од монастирського (3; 69).

6) **Теологічні терміни, що стосуються статусу церкви, теологічної науки, релігійно-міфологічних осіб, загальних назв релігійно-культурних понять: ангел, віра, душа, молитва, рай** та ін. Наприклад: Супруга божевільного царя, Як *ангел*, гарна, хитра, як лисиця... (2; 387). За *віру*, за царя й Росію, Аж поки знов на сотню років Запре в ярмо народу шию... (2; 400). Оце ж, *душе*, такі твої святії, Котрих ти чествуєш і любиш... (2; 387). Почуй мою *молитву*, Боже, приинкни до мого стогнання... (2; 517). ...І нам ще на землі познати *рай* дала (2; 478).

7) **Найменування Бога та потойбічних сил: Бог, демон, диявол, чорт** тощо. Наприклад: Та вже, мабуть, вас так *бог* создав, щоб усе киснути (3; 132). Запорожці так і кинулись туди, як тії *демони* (3; 53). А так, що *диявол* замутив

голову Васюті Ніженському (3; 27). Якого ж *чорта* нам коло них панькати? (3; 44).

Відтак, можна впевнено стверджувати, що тематичні групи лексики церковного вжитку, вживані П. Кулішем, ілюструють багату народну, створену на базі старослов'янської системи, нову українську мову, що стала основою відображення не лише християнського світогляду митця, а й фундаментом сучасної української літературної мови.

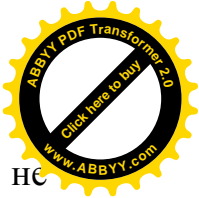
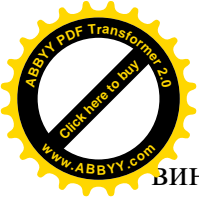
Загальновідомо, що лексеми конфесійного стилю за походженням неоднорідні. Цьому сприяли тисячолітні контакти української мови з багатьма мовами світу, як спорідненими, так і віддаленими. Як результат, – численні запозичення, що з часом органічно увійшли до системи нашої мови, втрачаючи первісний статус лексем іншомовного походження [10; 11].

У прозових та поетичних творах П. Куліша, як свідчить дослідження, значною мірою поширені запозичення з індоєвропейських мов, зокрема старослов'янськими, адже базою для створення церковної мови був слов'янський ґрунт. У романі «Чорна рада» та поезії П. Куліша представлені такі лексеми *старослов'янського* походження:

1) Лексеми з компонентом *благо-*: **благий, благо, благодатний, благодать, благословеніє** та ін. Наприклад: Того ж сталося так, що вдавсь еси *благий*... (2; 461). Понеже вожді людей моїх синове буйнії суть і безумнії; мудрі суть, еже творити злая; *благо* же творити не познаша... (3; 132). Та, молячись, дивлюсь на Єву *благодатню*, І не подужає мене ворожа тьма (2; 484). І в кім життя мого найбільша *благодать*? (2; 440). Підійшла до Шрама під *благословеніє* (3; 34).

2) Лексеми з префіксами *воз-, пре-, со-*: **возвеселити, преосвященний, преподобний, создати, сотворити** тощо. Наприклад: Рятуй, рятуй нас із неволі, *возвесели* народ свій, Боже! (2; 515). Одностайне, і сам *преосвященний* Методій був там і до присяги козаків приводив... (3; 27). Тільки піп розбудить сонних, Мов дітвору батько вранці, Як печерських *преподобних* Спогадає наостанці (2; 435). Пішлеш свій дух, і *создадуться*, і творивом лице землі обновиш (2; 522). Чи тебе господь *сотворив* із самого заліза, чи що? (3; 137).

3) Лексеми з суфіксами *-ств-, -тв-, -тель*: **убійство, царство, молитва, создатель** та ін. Наприклад: Голова нічим не винна; із серця ісходять помишленія злая, *убійства*, прелюбодіяння, татьби, – а голова, брате, нічим не

винна (3; 127). Ти б їх, у святості твоїй мерзенній, З гріхами їх, на *царство* не пустив, Не дав сіяти їм у вік той темний, Що сам себе ти мучив і душив (2; 387). Господь його знає, куди він зайде: а бачив я раз, як Кирило Тур, молячись серед ночі богу, обливався гарячими сльозами, і нехай би пустинник зніс таку *молитву* до бога, як сей гульвіса! (3; 66). ...один Господь, *создатель* всього світу, во віки вічні силу має (2; 525).

4) Лексеми з *є, ю* на початку відповідно до східнослов'янських *о, у*: **юродивий, юродствовати, єдиність, єдиний** тощо. Наприклад: На *юродивих* іноді справді знаходить безуміє (3; 71). Годі *юродствовати*, бо й голос тебе не слухає (3; 179). І жертва ся була *єдиності* началом, І жертву сю ми всі від серця принесли (2; 471). Блажен, хто помочі шукає в Бога, на Господа *єдиного* вповає... (2; 525).

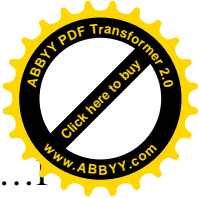
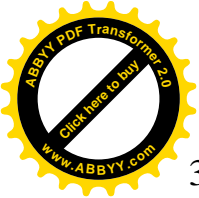
5) Лексеми з неповноголосими *-ра-, -ла-, -ре-, -ле-*, яким в українській мові відповідають повноголосі *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-*: **глас, древо, прах, злато** та ін. Наприклад: Не умолчу, яко *глас* труби услишала душа моя, воль раті і біди (3; 132). І буде він – як добре *дерево*, посаджене коло криниці... (2; 512). Бо чоловік, як та трава, що в полі зеленіє: промчиться буря понад ним і *прах* його розвіє (2; 519). Як лився руський дзвін, дзвінкий на всю вселену, Не жалували ми ні *злата*, ні срібла... (2; 471).

Зважаючи на те, що мова релігійного вжитку, якою нині послуговується церква в Україні, створювалась на основі перекладної літератури, природними є численні запозичення неслов'янського походження. П. Куліш у своєму творчому спадку використовує лексеми з грецької, латинської та інших мов.

З'ясовано, що значну групу становлять *запозичення з грецької мови*, зокрема:

1) Лексеми з голосними *а, е* на початку слів: **ангел, атеїст, епітафія**. Наприклад: Благословіть, хваліть його, всі *ангели* Господні, Що творять волю пресвяту, повнять його закони! (2; 520). Хоть *атеїст* я, тільки знаю Бога, І є святі у мене і чорти (2; 388). Отже й Шрам, розглядаючи ту горорізьбу да читаючи *епітафії*, засмутився душею... (3; 55).

2) Власні назви теологічного походження: **Біблія, Псалтир**. Наприклад: Що тільки в *Біблії* прописано, усе чернець той мов живе списав скрізь по монастиреві (3; 48). На *Псалтиреві* ж злато струнній Будеш Господа хвалити... (2; 435).

3) Конфесійні лексеми: **демон, сретик, ігумен, церква** тощо. Наприклад: ... і *лучче демона* вмудрялись Держать хрещений мир в тумані (2; 399). *Косинський-сретик* в нещасний оний час Зробивсь причинком зла, та й досі томить нас (2; 440). Да й обніс усіх; не минув і Василя Невольника, хоть той стояв собі оддалік, мов у монастирі служка перед *ігуменом* (3; 33). Перед нами так і заблищало, так і замиготіло, так і замережило *церквами*, хрестами, горами і будинками (3; 40).

У творах П. Куліша чимало *запозичень з латині*: **єзуїт, християнин, християнство** тощо. Наприклад: єхидну німець видумав культуру, Паскудно лях дружить із *єзуїтом*, Жерцем релігійного сумбуру... (2; 437). Не ріки, море сліз не розлилося, Огненне море, – можна б утопити В тім морі все, що з Січі піднялося Гарячу кров із *християн* точити (2; 422). Послужив я православному *християнству* з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля (3; 24).

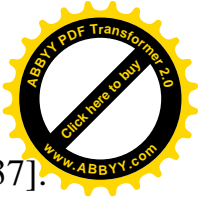
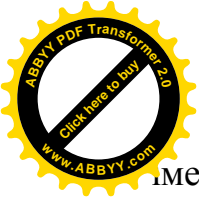
Констатуємо, що письменник використовує й ті лексеми іншомовного походження, що мають *відповідники як у грецькій, так і в латинській мовах*: **амінь, дух, душа**. Наприклад: Ні, ще сьому ділу не скоро скажуть *амінь* (3; 144). *Душа* в чоловіка одна, що в козака, що в жінки: занапастивши її, другої не добудеш (3; 145). Не в низині мізерній *дух* великий над усіма малими виростає І з високості всі земні царства й язика, Мов з-під небес, умом і серцем назирає (2; 413).

У творах письменника зустрічаються запозичення з неіндоевропейських мов, зокрема *давньоєврейської*: **Іуда, Юда**. Наприклад: На лоні в Сатани з *Іудою* єхидним... (2; 432).

Отже, конфесіоналізми, представлені у творчій спадщині П. Куліша, неоднорідні за походженням. Виразниками релігійного значення є перш за все старослов'янізми, адже стиль церковної мови створювався на праслов'янській основі. Запозичення з грецької та латинської мов, що увійшли до української мовної системи, свідчать про важливу роль перекладної літератури у становленні конфесійного стилю сучасної української літературної мови.

Одним з аспектів аналізу лексики конфесійного стилю є дослідження релігійної ономастики. У прозовій та поетичній спадщині П. Куліша досить широко використані власні назви біблійного походження.

Ім'я Бога-Сина християн **Ісус Христос** – це грецький варіант єврейського

імені Єгошуа, тобто Бог-спаситель, що означає помазаник, місяя [8; 37]. Наприклад: А другий був молодий, високий козак, тільки щось азіатське; зараз і видно, що не нашого поля ягода, бо до Січі сходились бурлаки з усього світу: прийде турок – і турка приймають; прийде німець – і німець буде запорожцем, аби перехрестивсь да сказав: «Вірую во *Христа Ісуса*; рад воювати за віру християнську» (3; 52).

Щодо використання письменником власних назв біблійного походження, слід наголосити на тому, що вони належать до єврейської мови: **Авраам, Авель, Адам, Єва, Ірод, Каїн, Марія, Мойсей**. Наприклад: Возляжу в правоті на лоні *Авраама* (2; 488). То ще як *Каїн* убив *Авеля*, то бог назменовав на місяці той гріх своєю рукою: «Дивітеся, – каже, – люде: так як сей Каїн довіку-вічного нестиме на плечах мертве братне тіло, так усякий душоубець носитиме довіку, до суду тяжкий гріх свій» (3; 72). Блаженний відійду к Создателю *Адама*... (2; 488). Так, молячись, дивлюсь на *Єву* благодатню, І не подужає мене ворожа тьма (2; 484). *Іроде!* (3; 51). Щоб знало лякане простацтво, Як всяка праведна сльозина Приближує свободи царство По словеси *Марії* Сина (2; 395). Обиженим дає він суд і правду проти злющих; подав *Мойсеєві* закон про всі роди грядущі (2; 519).

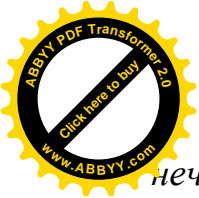
Оскільки П. Куліш перший звернувся до перекладу Святого Письма українською мовою, тому цілком виправдано використання митцем у творчому спадку конфесійних власних назв. За походженням антропоніми прозових та поетичних творів письменника становлять запозичення з єврейської мови, уособлюють історію християнства від витоків і до нашого часу.

Дані здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що основну частину лексики конфесійного стилю, представленої у творчості П. Куліша, складають фразеологічні одиниці.

Найбільшу групу конфесійних стійких сполук, які вживає П. Куліш, становлять *фразеологічні єдності* – семантично неподільні одиниці, цілісне значення яких вмотивоване значенням компонентів:

Божий чоловік – паломник; прочанин; юродивий [11; К.2; 950]. Наприклад: Звався *божим чоловіком* сліпий старець-кобзар (3; 25).

Геть к нечистому – уживається для вираження протесту проти когось, чого-небудь, заперечення чогось, зневаги до когось – чогось, незадоволення кимсь, чимсь, бажання позбутися його [11; К.2; 957]. Наприклад: *Геть же к*

нечистому, боярський підніжку! (3; 27).

Дияволів син – 1. Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. 2. Уживається для вираження доброзичливого, позитивного ставлення до когось або захоплення кимсь [11; К. 2; 805]. Наприклад: Прощайсь лишень, *дияволів сину*, з матір'ю та сестрою...! (3; 114).

Лежати на душі (на серці) – бути предметом тяжких роздумів, переживань і т. ін. [11; К. 1; 419]. Наприклад: От же я знаю, що в сього Кирила Тура щось *на душі важке лежить* (3; 66).

Не доводити до гріха – не гнівити; не спонукати до неприємної дії [9; Т. 2; 54]. Наприклад: Розкажу, тільки *не доводь* мене до гріха (3; 61).

Припасти до душі – сподобатися [9; Т. 2; 161]. Наприклад: У нас як кому *припаде до душі* руса коса, то вхопить, як сокіл чайку, та й до попа (3; 65).

Щира душа – уживається на означення позитивних якостей людини: правдивості, відвертості, доброзичливості, сердечності [11; К. 1; 283]. Наприклад: Нема, може, і в світі такої *щирої душі* до мене (3; 71) та ін.

Численну групу стійких словосполучень конфесійного стилю, представлених у романі П. Куліша «Чорна рада», становлять *фразеологічні зрощення* – семантично неподільні одиниці, цілісне значення яких не вмотивоване, тобто не впливає із значень їх компонентів:

Дати сторчка – падати вниз головою [11; К. 1; 214]. Наприклад: Воно б і добре, та як побачив я отсю кралю, так душа й *дала сторчка* (3; 65).

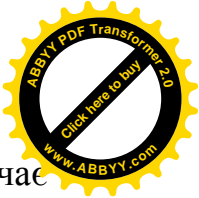
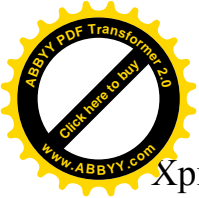
Ні за цапову душу – зовсім марно, даром; ні за що [11; К. 1; 286 – 287]. Наприклад: Скажи, що пропав козак *ні за цапову душу* (3; 127).

Чорт знає що – не те, що треба; не таке, як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. [11; К. 2; 952]. Наприклад: Уподобав ж *чорт знає що!* (3; 176).

Якого чорта – уживається для вираження незадоволення чим-небудь [11; К.2; 955 – 956]. Наприклад: *Якого ж чорта* нам коло них панькати? (3; 44).

Крилаті вислови, що увійшли до роману «Чорна рада», використані письменником зі Старого та Нового завітів Біблії. Митець застосовує крилаті вислови для надання мові художніх творів образності, підкреслює зміст висловів головних персонажів або ж ліричного героя. Наприклад:

Антихрист – це ворог, суперник Ісуса Христа, який з'явиться «в кінці часів» і очолить боротьбу проти Ісуса, але буде переможений. Антихрист – це не сатана, це людина, яка діє за його велінням. Він прагне зайняти місце

Христа, хоче, щоб люди його вважали месією. У переносному значенні означає запеклий злочинець, вживається як лайливе слово [3; 279]. Наприклад: Котрі «*антихриста*» цурались, Свого соперника в обмані... (2; 399).

Іуда, Юда – з біблійної легенди це ім'я стало означати зрадника, лицеміра, людину продажної душі (виступає і як власна, і як загальна назва) [3; 213]. Наприклад: *Юда* ти беззаконний! (3; 80).

Каїн – це ім'я стало синонімом до слів «злочинець», «вбивця», «виродок» [3; 28]. Наприклад: Як праотець Адам, я знаю зв'яжу хатню Із *Каїном* без честі й без ума... (2; 484).

Страшний суд (божий суд, суд перед бога) – це суд, який має бути після другого пришествя Ісуса Христа, над усіма людьми, які жили на землі. Уживається, коли йдеться про щось жахливе або про вимір найвищої справедливості [3; 283]. Наприклад: Зібралися ми, панотче, на *божий суд*; нехай господь розсудить людську кривду (3; 133).

Хліб насущний – взято з церковнослов'янського речення «хліб наш щоденний дай нам сьогодні», а це речення взяте з молитви «Отче наш, що єси на небесах!». Уживається як на позначення щоденних людських потреб, так і в широкому значенні – як узагальнена назва того, без чого не може жити людська душа [3; 190]. Наприклад: Я попів їм, як *хліб насущний*, питте сльозами доповняю... (2; 516).

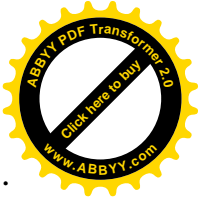
Нашу увагу привернули фразеологічні одиниці, до складу яких входить лексема Бог. Дані вислови перейшли до сучасної української мови з давніх часів, коли «основними джерелами знань були Святе Письмо – Слово Боже та життєвий досвід» [1; 28]. Фразеологізми даного типу вживає у прозовій спадщині П. Куліш, зокрема:

Бог знає – про щось невідоме [9; Т.1; 59]. Наприклад: *Бог знає*, чи трапиться вдруге так гарно вкlastись спати (3; 110).

Їй же богу – застар. виражає запевнення в чомусь; слово честі [9; Т. 1; 254]. Наприклад: *Їй-богу*, я й досі дивлюсь, що таке молоде, да таке сміле! (3; 32).

Слава тобі, Господи – уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь [11; К. 2; 824]. Наприклад: *Слава тобі, господи*, буде з нас, поки нашого віку! (3; 47).

Що Бог дасть – що буде, те й буде; як складуться обставини

[11; К. 1; 40]. Наприклад: Що буде, те й буде, а буде те, *що бог дасть* (3; 129).

Як свідчить зібраний фразеологічний матеріал, стійкі одиниці з лексемою Бог найчастіше виступають у *формах побажань, застережень, благань*, які використовує у творчому спадку П. Куліш, зокрема:

Бога ради – будь ласка (при особливому підкресленні просьби) [9; Т.1; 59]. Наприклад: Кириле, скажи, *бога ради*, чим мені тебе нагородити? (3; 71).

Дай Боже – уживається для вираження побажання комусь чого-небудь; для вираження похвальної оцінки кого-, чого-небудь, для підкреслення винятковості, незвичайності чогось [11; К. 1; 219]. Наприклад: *Дай же, боже*, і ти, мати божа, щоб і се справдилось на щастє й на здоров'є! (3; 40).

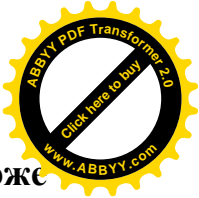
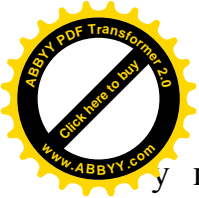
Нехай вас Бог благословить – уживається для вираження побажання успіху в якійсь справі, роботі і т. ін. [11; К. 1; 40]. Наприклад: *Нехай благословить вас бог*, а ми собі ще найдем (3; 59).

Таким чином, за допомогою конфесійних фразеологічних одиниць автор найбільш точно та яскраво передає основну думку висловів персонажів, автора. Звернення до Святого Письма, широке використання крилатих висловів біблійного походження, що в своїй основі мають оповіді зі Старого та Нового завітів, допомагає авторові передати історичну епоху, збагатити мову творів образністю, метафоричністю та прихованим змістом тощо.

Кожну галузь людського життя обслуговує певна система мовного етикету. Спілкування людей у церкві, зі священниками, віруючих осіб між собою є об'єктом вивчення церковного етикету. Ці стосунки не обмежуються лише мовними правилами, а й відображають загальноприйнятну поведінку і віруючих, і служителів церкви [2; 32].

Досліджувані зразки мовного етикету використовує у творчій спадщині П. Куліш. Найуживанішими серед них є звертання осіб духовного сану до прихожан і навпаки. Спілкуючись з віруючими, священники найчастіше послуговуються *звертаннями: Дітки мої! Панотче. Паніматка. Іродові душі*. Наприклад: *Діти мої!* Наступає страшна година: перехрестить, мабуть, нас господь ізнов огнем да мечем (3; 24). Так отсе ви на прощу, *панотче?* (3; 34). Тепер благослови нас, боже, ти, *панотче*, і ти, *паніматко!* (3; 59). Геть, *іродові душі!* (3; 92).

Письменник користується виразами релігійного етикету, що вживаються

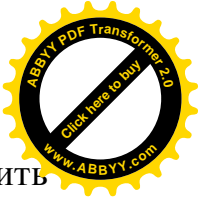
у щоденних молитвах, звертаннях до Бога: **Боже! Боже великий! Боже милосердний! Боже правий. Господи. О боже, спасителю!** тощо. Наприклад: *Боже! Милостив буди душі раба твого* (3; 55). *Боже великий! Боже милосердний!* – каже, простягнувши руки до образу. – Положив еси йому в душу мою найдорожчу думку, поможи ж йому й доказати сю справу! (3; 59). Ох, *боже правий, боже правий!* (3; 20). Рад я йому з щирого серця, пошли йому, *господи*, щастє й долю (3; 43). *О боже, спасителю!* (3; 83).

Науковці довели, що лексема **Бог** – це дуже давня і znana українцями назва, що виникла ще до прийняття християнства. Корінь бог – баг має в наш час аж кілька стародавніх значень (санскритське *baghas* – щастя, достаток, багатий, Владика; старо-перс. *Vagh* – Бог). 1. Щастя, достаток, звідси багатий, багатство (архаїчне: багатий, багатство); убогий, убожество – бідний, бідність (префікс *y-* тут визначає заперечення багатства), небіж, небога, небожа – бідний, нещасливий, менший... 2. Світло, звідси наше багаття, вогонь. 3. Бог, Владика світу; звідси побожний, бодай, спасибі, далєбі, бігме [2; 33].

Нерідко, звертаючись до Бога, вживаються назви його істотної якості, наприклад, у творах П. Куліша представлені такі звертання до Бога: **Великий, Всевишній, Заступник небесний, Правосудний** тощо. Наприклад: *Боже великий!* (3; 58). *Всевишній!* (2; 398). *Патроне наш, заступнику небесний!* (2; 391). *Боже правосудний!* (3; 156).

Особливістю лексики конфесійного стилю є широке використання етикетних виразів побажань, привітань, прощань, подяки та ін. П. Куліш застосовує наступні формули цієї групи: **Боже вас благослови! Борони нас боже! Нехай вас бог помилує. Побійся бога! Пошли йому, господи, щастє й долю. Уповай на господа!** тощо. Наприклад: *Боже вас благослови!* (3; 37). *Борони нас, боже*, од такої скнарості! (3; 129). *Нехай вас бог помилує* (3; 93). *Побійся бога!* (3; 145). Рад я йому з щирого серця, *пошли йому, господи, щастє й долю* (3; 43). *Уповай на господа!* (3; 46).

Слід відзначити, що лексема **Бог** входить до складу багатьох виразів церковного етикету: **бог його знає; во ім'я боже; з богом; їй-богу; хвала богу** тощо. Наприклад: *Бог його знає!* (3; 67). *Во ім'я боже*, ти, пане полковнику ніженський, і всі, під його рукою будучії, послухайте мого голосу, не погубляйте отчизни (3; 137). *З богом*, скажи, Йвасю, *з богом!* (3; 148). Добре, *ей-богу*, добре! (3; 112). *Хвала богу! Хвала богу!* (3; 157).

Отже, етикетні вирази, вживані письменником, до складу яких входить конфесійна лексика, відображають ментальність та релігійні якості українців. Найчастіше етикетні формули використовуються в основі виразів побажання, прощання, подяки, застереження тощо.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що П. Куліш зробив вагомий внесок у розвиток стилю, що обслуговує галузь релігійного спілкування.

Список проаналізованих джерел

1. Куліш П. Вибрані твори. – Харків: Ранок, 2003. – 320 с.
2. Куліш П. О. Твори: В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1994. – 752 с.
3. Куліш П. О. Чорна рада: Хроніка 1663 року та оповідання. – К.: Веселка, 1990. – 256 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. «Сила божа» в народній фразеології // Урок української. – 2002. – № 2. – С. 28 – 29.
2. Богдан С. Сталі форми церковного спілкування // Урок української. – 2002. – № 2. – С. 32 – 35.
3. Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
4. Мацько Л. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови // Дивослово. – 2000. – № 8. – С. 21 – 25.
5. Нахлік Є. Християнський субстрат історіософії Пантелеймона Куліша // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 102 – 117.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – С. 148 – 153.
7. Павлова І. Лексика конфесійного стилю // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 18 – 23.
8. Слонов В. Біблія на уроках української мови // Урок української. – 2002. – № 2. – С. 37 – 42.
9. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови у 2-х т. – К.: Вища школа, 1984.
10. Федоренко В. Почаївська ікона Божої матері. Власне українські та запозичені слова // Українська мова та література. – 2005. – № 37. – С. 10 – 14.
11. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін. – К., 1993. – 528 с.

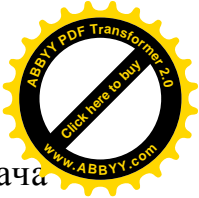
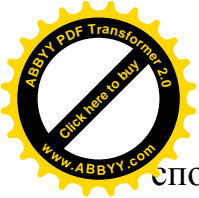
УДК 811.161.2'322.5

**Н.В. Громова,
І.В. Хижняк**

МОВНИЙ АНАЛІЗ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ МІСТА СУМИ

Проблема порушення норм сучасної української літературної мови в рекламних текстах набула неабиякого поширення на території Сумщини. Статтю присвячено аналізу найтиповіших помилок на різних мовних рівнях та особливостям використання найбільш частотних прийомів мовної гри у рекламному тексті.

В умовах розвинутої ринкової економіки реклама набуває якісно нового характеру й стає вкрай необхідною. У велетенському океані товарних мас покупець потребує відповідного компаса-орієнтира, чим є, безумовно, реклама. З одного боку, вона допомагає виробнику формувати попит, виховувати й

спонукати споживача до покупки певного товару, а з іншого, робити споживача таким, що управляє виробником.

У середині минулого століття побачили світ фундаментальні економіко-соціолінгвістичні роботи Н. Вудкока, П. Гембла, М. Стоуна, Р. Рівза, П. Хопкінса, у яких реклама розглядалася переважно з психологічної та психолого-соціальної точок зору, досліджувався вплив реклами на людину зокрема і суспільство в цілому. Особливостям мови рекламних текстів не надавалося великого значення, адже авторами цих досліджень були психологи та соціологи. Сучасний стан вивчення реклами в різних аспектах відзначено цілим спектром відповідних досліджень, зокрема, це праці Т. Ковалевської, О. Зелінської, Р. Мокшанцева, Н. Непійводи, Г. Почепцова, І. Коропенко, С. Федорець та ін.

Мета нашої статті полягає в дослідженні мовних особливостей рекламних повідомлень, доведенні взаємозв'язку між дотриманням норм культури мовлення в рекламному тексті та його ефективністю.

У сучасному мовному дискурсі, запозичене з французької мови (фр. *reclame* від латинського *reclamo* – вигукую, кличу) поняття «реклама», вживається у таких значеннях:

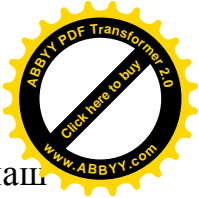
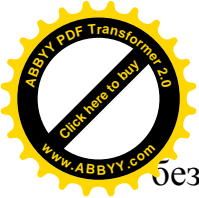
1) інформація про споживні властивості товарів, різні види послуг з метою реалізації їх, створення попиту на них за допомогою преси, радіо, телебачення, плакатів, світлових стендів, оголошень тощо;

2) переносно – поширення відомостей про когось або про щось з метою популяризації [4, 579].

Закон України „Про рекламу” наводить таке визначення: „Реклама – спеціальна інформація про осіб чи продукцію, яка розповсюджується в будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою прямого або опосередкованого одержання прибутку” [1].

Невід’ємною частиною більшості рекламних засобів є текст, який має відповідати певним вимогам. По-перше, текст має бути конкретним і цілеспрямованим; по-друге, логічно побудованим і доступним; по-третє, коротким, лаконічним; по-четверте, оригінальним, неповторним, цікавим; по-п’яте, має бути грамотно складеним, тобто відповідати нормам сучасної літературної мови.

На жаль, стан мовного оформлення сучасних реклам вражає своєю

безпелаяційністю щодо недотримання мовних норм. Це пов'язано, на наш погляд, взаємовпливом двох споріднених мов – російської й української, а також з тим, що рекламодавці часто не є професіоналами-мовниками, за винятком випадків, коли рекламну кампанію проводять спеціалізовані рекламні агентства, як державні, так і приватні.

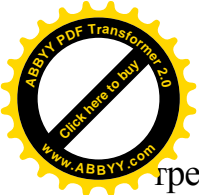
Реклама істотно впливає не тільки на рівень продажу, але й на мовну практику, оскільки рекламні слогани часто перетворюються на прецедентні тексти, які мимоволі переймаються слухачами, ототожнюючись із взірцем смаку, а отже, і з мовною нормою.

У мовленні більшості сумчан зафіксовані випадки активного використання лексичних одиниць типу *бригадір, льод, порог, монастирь, головой, картошка, радуга* (українські відповідники слів – *бригадир, лід, поріг, монастир, головою, картопля, райдуга*) тощо, які, на перший погляд, майже нічим не відрізняються від проаналізованих русизмів. Характер помилок такого типу зумовлений переконання мовців у тому, що російські слова українською завжди передаються однаково.

У рекламних текстах зустрічаємо численні помилки, що є результатом автоматичного перекладу з російської мови: *шкіряний кошелек, овочний магазин, підписка газет, теплі одіяла* тощо. Вживання русизмів замість нормативних українських слів є найпоширенішим проявом суржику.

Змішування різних за значенням слів у контексті, неухважність до значення слова в обох мовах призводить до казусних зворотів. Тому й бачимо на табличках та вивісках: *проректор по науковій роботі* (треба – *з наукової роботи*); *брачна агенція* (треба – *шлюбна*); *м'яка мебля у розстрочку* (слід – *м'які меблі на виплату*); *завжди самі низькі ціни* на плитку та сантехніку (слід – *найнижчі ціни*); *косметичний крем при будь-яких пошкодженнях шкіри* (треба – *ушкодженнях*); *купуйте часи в „Секунді”* (замість *годинники*); *побутова техніка – відмінні ціни* (доречніше було б *найкращі, чудові, прийнятні ціни*) і т.д.

Досліджуючи особливості рекламних текстів, ми звернули увагу на відсутність мовної цензури, яка дбала б про чистоту мови. Написані ніби й українською, оголошення мають безліч помилок: *алюмінієві підвіконня* (замість *алюмінієві підвіконня*); *бесперебійне* опалення (замість *безперебійне*); *будівельні матеріали* (замість *матеріали*); *розиграш* відбудеться через *неділю* (замість *розіграш* відбудеться через *тиждень*), переказ валютних коштів *закордон* (коли

гребка за кордон); великий асортимент продуктів харчування (замість асортимент); весільний подарунок від салону Карат (відомо, що назву салону необхідно взяти в лапки „Карат”); меблі для дома та офіса (правильно дому, офісу, оскільки назви будівель, споруд, приміщень та їх частин мають закінчення -у); ремонтуємо будь яку Комп’ютерну техніку (замість будь-яку комп’ютерну техніку) тощо. В останньому прикладі рекламодавець, на наш погляд, несвідомо виділив прикметник „Комп’ютерну”, написавши його з великої букви. Проте слід відзначити, що останнім часом дедалі більше в рекламу входить гумор, і як не прикро, він стає однією з ознак нашого часу.

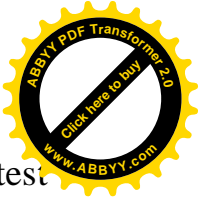
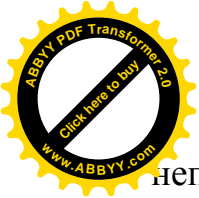
Реклама – це гра, своєрідне змагання. В умовах великої конкуренції перемога дістається не лише тому, чий товар кращий, а й тому, хто зміг у якнайкращий спосіб презентувати його публіці. Тому рекламіст, який прагне успішно працювати в сучасному українському інформаційному просторі, просто зобов’язаний виробити в собі мовні навички створення комічного ефекту для надання рекламному повідомленню оригінальності. Для цього й існує низка прийомів мовної гри.

По-перше, це графічне виділення назви товару чи фірми. Такі виділення створюють можливість подвійного читання: *СМАКуйте життя!* (реклама фірми „СМАК”); *ШАРА – наША РАдість* (реклама супермаркету); *О, ВІН який* (торговельний дім „ОВІН”), *Чистота – чисто Тайд* (реклама прального порошку), *«Наш банк зробить Ваш успіх РЕАЛЬним!»* (РЕАЛбанк).

Окрім того, графічне виділення ключових слів у тексті створює „подвійний” текст, у якому містяться два рекламні повідомлення: спочатку прочитується виділене графічно коротке повідомлення, яке може складатися з декількох фрагментів, слоганів, потім – усе повідомлення: *«МИ пропонуємо те, що БУДУЄМО»* (реклама будівельної фірми).

Наступний прийом – це навмисні орфографічні помилки, які дають змогу ввести додаткові конотації у значення слів: *„Бережи жуби ж дитинства”* (реклама стоматологічної клініки). У тексті зімітовано мову людини без зубів, що додає вислову додаткового смислу (людина впевнилася на власному досвіді, що треба берегти зуби).

Ще одним з прийомів мовної гри є творення неологізмів, тобто нових слів: *„Не гальмує! Снікерсує!”*, *Фругурт* (фруктовий йогурт), *Музикайф* (музичний магазин). Творення неологізмів можливе й шляхом семантично

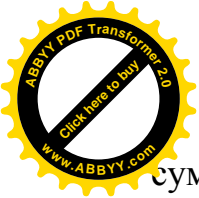
неприпустимого, парадоксального сполучення морфем: „The orangemostest drink in world” – *найапельсинніший напій у світі*.

Наступний прийом мовної гри – свідомо неправильне поєднання слів: „*нескінченно смачний апельсин*”; „*породисті меблі*”; „*Віскас знає і розуміє кішок*; *Ваша киця купила б Віскас*”; „*Кожен віник мріє стати пилососом Ровента*”; (приписування неживим предметам ознак істот або тваринам – ознак людей).

Крім наведених тут, є ще й інші способи побудови гумористичного контексту. Сучасний рекламист повинен налаштовуватися на гумор, аналізувати нові цікаві тексти й постійно вчитися викликати сміх, а отже, й позитивні емоції реципієнтів, які залюбки ставатимуть споживачами рекламованих товарів і послуг [3, 20 – 24].

Проте, аналізуючи тексти рекламних оголошень, де мешканцям міста Суми пропонуються освітні послуги, стає не до сміху. Реклама раз по раз запрошує нас до *навчання українській мові*. Якщо так, то є підстава сумніватися в якості навчання, бо за синтаксичними нормами слід навчати не чому (українській мові), а чого (української мови). Фірма «Діалог» хай буде краще лідером у швидкісних методах *вивчення іноземних мов*, а не „*іноземним мовам*”. Досить часто оголошення повідомляють про те, що абітурієнти, вступаючи до певного навчального закладу, здають екзамени. Виходить, разом із технікумом чи університетом рекламують і неправильну синтаксичну конструкцію замість нормативної української *складають іспити (екзамени)*. Неправильно висловленою буде думка і в оголошенні стосовно проведення у навчальному закладі *Дня відкритих дверей*, коли треба *День відчинених дверей* чи організацію *курсів по підготовці офіс-менеджерів*. Суперечать синтаксичним нормам і вислови *оцінка по предметах, працюють по обраних спеціальностях, виплата відсотків по залишкам на розрахунках, гід по магазинах*, яким у літературній мові відповідають *оцінки з предметів, працюють за обраними спеціальностями, виплата відсотків із залишків на розрахункових рахунках, гід по магазинах*.

Дуже прикро, коли ті, кому і посада, і доля веліли стояти на сторожі „чистої” літературної мови, рясно удаються до російсько-української мішанини. Це, на жаль, не обійшло й тексти рекламних оголошень. Невідомо, якою мовою складені оголошення на зразок: „*Бюро переводов „Сучасні мови” пропонує ...*”; *колготи пр-во Італія*, очевидно малося на увазі під скороченням виробництво. Це, взагалі, парадокс! Ні російською, ні українською. Явище це, однак, –

сумне й не поодинокі.

Ще одна реклама примушує нас замислитись: чи знають наші спеціалісти з реклами як утворюються дієприкметники в українській мові? Укладаючи тексти наступних оголошень, де рекламуються *підслуховуючі пристрої, знеболюючі засоби, заспокоюючі препарати, горящі тури* стає зрозумілим, що рекламисти не знають, що вживання форм активних дієприкметників в сучасній українській мові є обмеженим, а тому краще було б сказати *пристрої для підслуховування, знеболювальні засоби, заспокійливі препарати, тури зі знижкою* тощо.

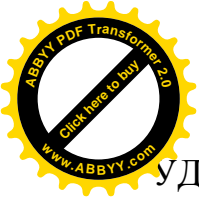
Знахідкою було й оголошення біля каси Укрпошти, в якій адміністрація прохала своїх клієнтів рахувати гроші та перевіряти чеки "не відходячі" від каси. Відомо, що в українській мові дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів -учи (-ючи), -ачи (-ячи): *не відходячи, беручи, кажучи, виробляючи* тощо [5, 142 – 144].

Невід'ємною родзинкою сумських тролейбусів та маршрутних таксі є оголошення про якийсь *протяг*, на якому пасажир повинні сплатити за проїзд. Чи то людям треба відчутти протяг, а потім платити, чи то треба сплатити протягом однієї зупинки. У деяких тролейбусах це оголошення виправлене червоним кольором. Мабуть, комусь із пасажирів допік цей протяг і він вирішив написати правильно на сором авторам цього оголошення.

Отже, тим, хто береться за виготовлення різного типу реклами, оголошень, вивісок, радимо звертатися до словників або хоч іноді консультуватися у спеціалістів щодо вживання, значення, перекладу чи правопису якогось слова чи мовного звороту. Адже мовний рівень реклами об'єктивно відображає рівень знання української мови й ставлення до неї в суспільстві. Пам'ятаймо, що культура держави залежить і від культури мовлення її громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. Закон України „Про рекламу”. – К.: Віпоп, 2000. – 18 с.
2. Іванченко Г. Г. Реклама. Словник термінів. – К., 1998. – 206 с.
3. Непійвода Н. Мовна гра та гумор у рекламному тексті // Урок української. – 2001. – № 10. – С. 20 – 24.
4. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Вид. друге, випр. і доповн. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 718.
5. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. 4-те вид. – К.: Освіта, 2002.

ВЛАСНІ НАЗВИ В КОМОНІМАХ СУМЩИНИ

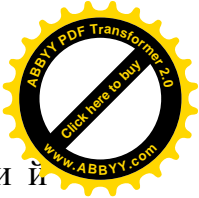
У статті розглядається номінація населених пунктів Сумщини, зокрема назви сіл.

У лексичному складі української мови поряд з її основним апелювативним словниковим фондом важливу роль відіграють власні назви, зокрема комоніми – назви сіл. Вони є цінним джерелом історії будь-якого регіону, зокрема й Сумщини, бо відображають не тільки її засновників, а й матеріальну та духовну культуру краю. Всебічне вивчення походження назв населених пунктів (н.п.) в різних регіонах дає цінну джерельну базу для етногенезу слов'ян. А початок цим дослідженням поклала в 1960 році Комісія з топоніміки та ономастики, створена при Відділі суспільних наук АН УРСР.

На звернення Комісії щодо вивчення топоніміки України першими відгукнулися такі вчені: О.С. Стрижак дослідив походження назв населених пунктів Полтавщини XIV – XVI століть [11, 80 – 95], М.Ю. Брайчевський вивчив давньослов'янську топоніміку Прикарпаття і Подунав'я [2, 62 – 71], Ю.О. Карпенко описав походження окремих назв Чернівецької області [6, 12 – 79], М.Ф. Станіславський дав аналіз назв населених пунктів Буковини [10, 96 – 100], Є.М. Посацька-Черняхівська охарактеризувала словотворення топонімічних назв Львівщини [8, 101 – 108], К.К. Цілуйко показав роль топоніміки Полтавщини як джерела історії рідного краю [13, 130 – 154].

Об'єктом нашого дослідження стали назви населених пунктів Сумщини відантропонімного походження, зокрема назви сіл – комоніми. Хоча в основі н.п. Сумщини функціонують й інші власні назви: різні варіанти астіонімів (Новгородське, Харківка), гідронімів (Присем'я, Сульське), нашої держави (Українка), гір (Уралове), релігійних свят (Покровка, Покровське, Рождественське, Спаське, Троїцьке), але їх відсоток не є значним, і вони в статті не аналізуються.

Виходячи з розуміння, що комоніми будь-якого регіону становлять систему певного часу і певної території (назви сіл і межі області з часу її заснування 10 січня 1939 року змінювалися декілька разів), ми користувалися списками населених пунктів на 1966 рік [3, 67 – 106], на 1973 рік [1, 674 – 688; 5], на 1986 рік [4, 105 – 140] і сучасним реєстром [машинопис].

Комоніми є продуктом певних часових фаз номінації з їх стандартами й моделями, певного відтинку історії краю з його заселеннями та переміщеннями населення. Зіновія Франко вважає, що «кожен топонім, який прийшов до нас із минулого – це вціліла мовно-археологічна чи мовно-історична пам'ятка, в якій ми можемо тільки реставрувати семантичну, словотвірну та словозмінну структуру і, відштовхуючись від них, із більшою чи меншою вірогідністю пов'язати з певною епохою як часом виникнення або модусом топонайменування» [12, 29].

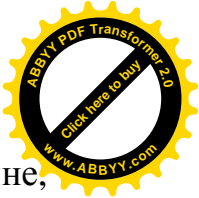
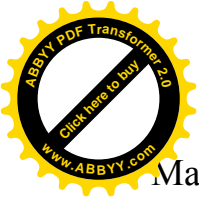
Серед комонімів Сумщини 433 назви має у своєму складі антропоніми, які є найдостовірнішим джерелом історичної й мовної інформації. Вони допомагають виявити первинність поселенців на певній території, дають можливість дослідити етимологію н.п.

Назви географічних об'єктів протягом тривалої історії структурно видозмінювалися, вони зазнавали змін, викликаних історичними умовами, віяннями і модою в системі номінації, діалектним впливом. Завдяки цьому кожний мовний період має свій топонімічний корпус найменувань різновидових географічних об'єктів, зокрема назв сіл. Тому серед комонімів Сумщини є такі варіанти: Андріївка, Андріївське, Андріяшівка; Владимир, Володимирівка; Гаврилівка, Гаврилове, Гавришеве, Гаврилова Слобода; Грицаківка, Гриценкове, Гришине, Гришки і т.д.

Незважаючи на свою давність, різноетапність і типологічне розмаїття варіантів, система назв географічних термінів, до якої входять й комоніми, підпорядковується закономірностям української мови, яка й забезпечує їм активне функціонування.

Адресно-локалізаційна функція в назвах-варіантах Богданівка – Богданка; Василець – Василівка – Василівське – Василівщина – Васильківщина; Воропай – Воропай допомагала диференціювати їх і конкретизувати місцезнаходження сіл з однокореневими комонімами. Таким чином, дериваційний тип виявлявся в цілому ланцюжку ізоморфних тополексем. Причини такої варіантності пояснюються різним називанням осіб на різних територіях, різними способами номінації.

Твірні основи комонімів Сумщини є відіменні та відпрізвищеві, вони матеріалізувалися у своїх утвореннях цілим спектром типів. Причини відмінностей криються в самій природі одних і других, у різних способах їх номінації, різному походженні та в структурній розмаїтості. Приклади відіменних населених пунктів: Лукашівка, Лукашове, Максимівка, Марківка,

Маркове (від чоловічих імен); Лідине, Малушине, Мар'ївка, Марусине, Мар'янівка, Машкове (від жіночих імен). У системі імен, що побутують в основі населених пунктів Сумщини, переважають, звичайно, чоловічі. Більшість з них належить до системи традиційних імен, успадкованих від попередніх поколінь: Андрій, Володимир, Ігор.

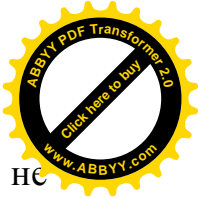
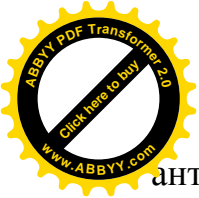
Поряд з офіційними повними документальними іменами в назвах комонімів функціонують розмовно-побутові (скорочені чи пестливо-згрублі їх варіанти): Гнатівка, Олексине, Пашки, Фесівка, Гринівка, Гришине; Юрасівка, Анютине, Богданка, Марусине, Машкове. Це пояснюється наявністю варіантів у самих антропонімах, від яких походять назви населених пунктів.

Слід відзначити, що майже всі назви населених пунктів збігаються з іменами: Гна́т – Гна́тівка, Олѐкса – Олѐксине, Фѐся – Фѐсівка, Грѐша – Грѐшине, Ма́ша – Ма́шкове, Аню́та – Аню́тине. Але зрідка виявляється відмінність в акцентології: Па́ша – Пашкі́, Грѐнь – Гринѐвка, Грѐць – Грицѐна. Пересування наголосу в акцентологічній системі географічних назв Сумщини помітне в словах, що набувають форми *pluralia tantum* (Петру́ха – Петрухі́) та з суфіксами -ець (Васі́ль – Василѐць), -ин(а) (Грѐць – Грицѐна). У деяких назвах населених пунктів тенденція пересунення наголосу діє непослідовно, і не в усіх випадках наш матеріал достатньо переконливий, тому через брак інформації, часу і відсутність такої акцентологічної мети в дослідженні немає можливості її простежити.

Другу підгрупу становлять відпрізвищеві похідні. Основою для їх творення стало понад двісті прізвищ. Не всі вони однаково продуктивні. В основі географічних назв частіше лежать прізвища і прізвиська перших поселенців, предків роду; часто вживані при номінації пунктів прізвища видатних людей: Авраменкове, Антоненкове, Бровкове, Демченкове, Дорошенкове, Єлисеєнкове, Калишенкове, Карпенкове, Кащенкове, Карабутове.

Ю.К. Редько, вивчаючи етимологію прізвищ, вказує на зворотній процес (утворення прізвищ від назв населених пунктів) і наводить конкретні приклади: Роздольський (від с. Роздол), Кульчицький (від с. Кульчичі), Кіцманюк (від м. Кіцмань), Охтирченко (від м. Охтирка), Самборак (від м. Самбір) [9, 37]. Виникнення ойконімів від антропонімів та навпаки не завжди можна встановити з абсолютною точністю, у перших і других назвах могли відбутися значні зміни, вони можуть бути омонімами чи паронімами і не мати спільного кореня.

Поселення, які свої найменування беруть від яскраво індивідуалізованих

антропонімів або від наділених якоюсь випадковою властивістю осіб, не виключають можливості дублювання на Сумщині їх твірної основи: Андріївка (3 назви), Андріяшівка (2 назви), Антонівка (2 назви), Богданівка (2 назви), Василівка (4 назви), Володимирівка (4 назви), Гамаліївка (3 назви), Дмитрівка (5 назв), Іванівка (3 назви), Мар'янівка (4 назви), Миколаївка (3 назви), Олександрівка (5 назв), Олексіївка (3 назви), Семенівка (3 назви), Софіївка (3 назви), Степанівка (5 назв), Тарасівка (5 назв), Тимофіївка (3 назви), Улянівка (2 назви), Шевченкове (7 назв).

Іноді, щоб уникнути значної дублетності, до комонімів Сумщини додаються уточнюючі компоненти: назви регіонів (Ганнівка-Вирівська, Ганнівка-Тернівська, Миколаївка-Вирівська, Миколаївка-Тернівська, Московський Бобрик), назви осіб (Коломійцева Долина, Марчишина Буда, Михайло-Ганнівка, Сидорова Яруга, Шевченків Гай, Янків Ріг), прикметники, що вказують на розмір (Мала Павлівка, Малий Вистороп), прикметники, що називають вік населеного пункту (Нова Олександрівка, Новоандріївка, Новостепанівка, Стара Іванівка).

Щодо морфологічних ознак та словотвору кожне прізвище, покладене в основу н.п., як родова назва особи повинно належати, звичайно, до розряду іменників, хоча за походженням, будовою та граматичними ознаками українські прізвища поділяються на дві групи: 1) прізвища іменникового типу; 2) прізвища прикметникового типу. Так, наприклад, майже всі відпрізвищеві та відіменні ойконіми на букву ф відносяться до іменникового типу: Федірки, Феофілівка, Фесівка, Філонівщина, Фрунзе, Фрунзівка.

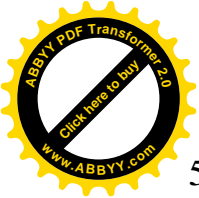
Досить значну групу становлять комоніми, утворені від прізвищ іменникового типу. Серед них виділяємо такі підгрупи:

1) назви, творені лексико-семантичним способом: Борисов, Василець, Владимир, Воропай, Гуйва, Кіров, Куйбишев, Фрунзе;

2) назви, утворені морфологічним (суфіксальним) способом: Овчаренкове, Олександрівка, Олександрівське, Олексенки, Олексіївка, Олешенка, Осташків, Салогубівка, Самотоївка, Сіробабине;

3) назви, утворені безафіксним підвидом морфологічного способу: Бородине, Гарбарі, Кірове, Коржі, Лубенці, Луньове, Никонці, Падалки, Панченки, Парфили, Саї, Топчії, Ширяєво, Ярцево;

4) назви, утворені основоскладанням або основоскладанням з суфіксацією: Новодмитрівка, Новоіванівка;

5) назви, утворені морфолого-синтаксичним способом: Ленінське.

Серед н.п., утворених від прізвищ іменникового типу, виникли назви в формі присвійних прикметників: Аляб'єве, Авраменкове, Андріївське, Антоненкове, Анютине, Бородине, Бровкове, Буйвалове або Альошина Слобода, Гаврилова Слобода, Коломійцева Долина, Марчишина Буда, Янків Ріг).

При лексико-семантичному способі творення ойконімів, тобто переосмисленні значення слова, десемантизуються як імена (Богдан), так і прізвища (Василець). Це одна з найменших підгруп назв н.п. Вони досить рівномірно поширені на Сумщині й є, на нашу думку, найбільш архаїчним типом, бо виникли, не зазнаючи жодної формальної зміни.

Серед комонімів, утворених таким підвидом морфологічного способу, як суфіксальний, продуктивно функціонують такі афікси:

-ов-: Остапенкове, Павленкове, Палащенкове, Пащенкове, Петренкове, Руденкове, Сайкове, Семенкове;

-івк: Білоусівка, Мелешківка, Нечаївка, Нарбутівка, Шкуратівка, Ярошівка;

-к-: Тімірязєвка, Шарапівка, Хомутовка, Рубанка;

-ин-: Кандибине, Турутине, Сіробабине;

-ев-: Надточієве;

-ів-: Грицаїв, Мисиків;

-их-: Савониха, Сакуниха;

-ич-: Литвиновичі;

-ищ-: Мачулища;

-щин-: Пушкарщина, Філонівщина, Чередниківщина, Шкуратівщина;

-н-: Пушкарне;

-ськ-: Шилівське, Неплюївське.

Кількість суфіксів, що послужили для творення комонімів, сягає до двадцяти. Це в основному патронімічні суфікси.

Комоніми, що вказують на походження по жіночій лінії, мають такі суфікси:

-ин-: Анютине, Малушине, Марусине;

-івк-: Ганнівка, Катеринівка, Мар'ївка, Наталівка, Неонилівка;

-к-: Грунька, Груньки;

-ов-: Зінове, Марусенкове, Машкове;

-ух-: Марухи.

Ще одну групу складають комоніми, суфікси в яких надають географічним назвам певного емоційного забарвлення: позитивного – демінутивні суфікси, негативного – пейоративні, хоча ця емоційна забарвленість є досить відносною:

-к-: Вакулки, Павлючки, Олешенка;

-ц-: Хоминці;

-щин-: Пушкарщина, Чередниківщина, Шкуратівщина;

-уг-: Сидорова Яруга.

Значна частина комонімів (приблизно 50 %) утворилася безафіксним способом. Серед них вирізняємо два типи:

1) утворені шляхом нульової суфіксації: Бородине, Воронцове, Гаврилове, Гайдукове; Ващенки, Гришки, Івахи, Овчаренки, Павлюченки, Падалки; Воропаї, Саї, Топчії, Якимовичі, Яроші; Ширяєво, Ярцево;

2) утворені від імен шляхом усічення основи: Зіновій – Зінове, Костянтин – Костяни.

Географічні назви-композиції мають ряд різновидів:

1) основа прикметника з іменником: Новоандріївка;

2) дієслівна та іменникова основи: Підпригори, Протопопівка;

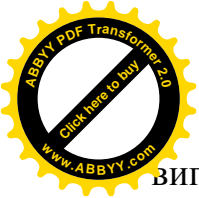
3) дві іменні основи: Михайло-Ганнівка, Артемо-Растівка;

4) займенникова і займенникова основи: Самотоївка.

Принципи номінації в різних групах характеризуються різними ознаками. Якщо, наприклад, біологічна лексика, дякуючи Карлу Ліннею, має переважно бінарну систему номінації, то в комонімах Сумщини це явище є рідкісним: це 9 назв: Альошина Слобода, Гаврилова Слобода, Коломійцева Долина, Мала Павлівка, Марчишина Буда, Нова Олександрівка, Сидорова Яруга, Стара Іванівка, Шевченків Гай.

Меморіальні компоненти атрибутивних словосполучень в назвах населених пунктів Сумщини є присвійними прикметниками (Альошина, Гаврилова, Коломійцева, Сидорова, Шевченків) при незалежних іменниках.

Комоніми цього типу отримали назви на Сумщині переважно на честь перших поселенців, засновників населених пунктів, видатних осіб. У межах України в бінарних назвах закладені переважно імена мандрівників, засновників, учених. Але основами для творення комонімів Сумщини в обох

випадках ставали найчастіше чоловічі імена або прізвища.

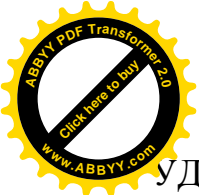
Треба зазначити, що ні способи номінації комонімів Сумщини, ні їх мотиваційні ознаки, ні словотвірні моделі, ні суфікси не характеризуються певною закріпленістю за регіонами області.

Порівняння з топонімією інших регіонів України свідчить про спільність у номінації комонімів.

Усі ці відомості мають важливе значення для вивчення історії Сумщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабурова Л. С. Сумська область: Адміністративно-територіальний поділ. – Суми, 1973. – 146 с.
2. Брайчевський М. Ю. Давньоруська топоніміка Прикарпаття і Подунав'я // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 62 – 71.
3. Воронець А. А. Сумська область: Адміністративно-територіальний поділ. – Суми, 1966. – 159 с.
4. Жаренко В. Ф. Сумська область: Адміністративно-територіальний поділ. – Харків: Прапор, 1986. – 123 с.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Сумська область / За ред. П. Т. Тронька. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії Академії наук УРСР, 1973. – 694 с.
6. Карпенко Ю. О. Рошош (Роша), Рошешний, Росошани Чернівецької області та споріднені топоніми України // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 72 – 79.
7. Питання топоніміки та ономастики: Матеріали I Республіканської наради з питань топоніміки та ономастики / За ред. К. К. Цілуйка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 238 с.
8. Посацька-Черняхівська Є. М. Питання словотвірної структури топонімічних назв Львівщини // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 101 – 108.
9. Редько Ю. К. Як виникли українські прізвища // Довідник українських прізвищ. – К.: Рад.школа, 1969. – С. 32 – 71.
10. Станіславський М. Ф. Назви населених пунктів Буковини в пам'ятках XV – XVII ст. // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 96 – 100.
11. Стрижак О. С. Про походження назв населених пунктів Полтавщини XIV – XVI ст. // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 80 – 95.
12. Франко З. Т. І у назв осель свій родовід // Хто ми? Звідки родом? – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – С. 29 – 41.
13. Цілуйко К. К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К.: АН УРСР, 1954. – С. 130 – 154.

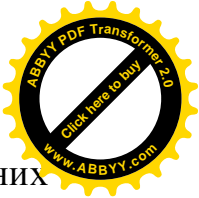
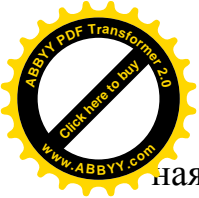
СИМВОЛІКА ОБРЯДОВИХ ДІЙСТВ СЛОБОЖАНСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

У статті розглядаються основні етнокультурні елементи, пов'язані із традиційним сільським будівництвом однієї із слобожанських говірок Сумщини. На основі зібраних різних форм духовної культури розкривається своєрідне світобачення, різноманітність звичаєвих уявлень наших предків про взаємозв'язок матеріального і духовного, місце людини та значення її дій у безперервному циклі природи.

Традиції будь-якого народу в різних сферах його діяльності становлять ієрархічно складну систему дійств, фантастичних уявлень, тісного зв'язку і взаємозалежності людини і природи, міфологічного простору і реальних предметів, позитивного і негативного світу тощо. Так і в сільському будівництві упродовж багатьох поколінь накопичувався не тільки матеріальний досвід облаштування та вдосконалення житла, але й простежувалися й узагальнювалися в різних формах народні вірування в існування паралельного позалюдського простору, виформовувалося в свідомості людини розуміння тонкої межі між реальним та надприродним і зароджувалося усвідомлення її непорушності. Очевидно, цим і пояснюється виникнення різноманітних табу в багатьох будівельних процесах, наділення надзвичайними властивостями певних частин житлових чи господарських приміщень, надання особливої значимості просторовим та часовим категоріям під час вибору місця та початку будівництва.

Проте існування на сьогодні нерівномірності в обстеженні українського етномовного континууму, відсутність вичерпних даних щодо стану традиційної культури сільського будівництва в багатьох діалектних зонах вимагають системності таких досліджень. Тільки максимальне охоплення польовими обстеженнями найменших діалектних систем дозволить зберегти від втрати чи значних трансформацій важливих сегментів народної культури або й реконструювати якісь обряди чи звичаї за допомогою фіксації та встановлення взаємозв'язку окремих елементів будівельних дійств, визначити їх значення і місце в житті людини, підкреслити самобутність кожного ареалу в його культурних виявах, а також забезпечити неперервність народних традицій.

У різних діалектно-культурних зонах українського народу в основних будівельних процесах простежується перш за все духовне начало, осмислення людиною своїх дій у зв'язку з природою, акцентування уваги не тільки на прямому функціональному призначенні окремих деталей споруд, але й на

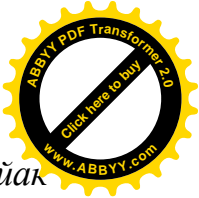
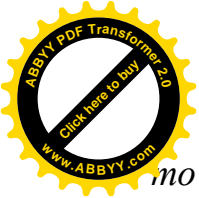
наявності в них потенційних надприродних сил. Не є винятком щодо названих аспектів і ареал Слобожанщини, одна з говірок якого стала об'єктом наших спостережень. Зокрема, предметом даного дослідження є традиційна обрядовість сільського будівництва говірки села Вири Білопільського району Сумської області.

Як засвідчують зібрані матеріали, на Слобожанщині до наших днів збереглася значна частина звичаїв, обрядів, вірувань, пов'язаних із будівельною справою, проте засвідчена і загальноукраїнська тенденція втрати різноманітної інформації із цього сегмента народної культури, розмивання цілісної картини обрядових дійств, звуження берегової практики слобожанців у процесі будівництва, редукції багатьох базових деталей, зміни семантики окремих компонентів чи й цілих обрядів.

При наявності значних семантичних і структурних зрушень у досліджуваній говірці все ж збереглося чимало давніх елементів спільнослов'янської матеріальної і духовної культури. Зокрема, зафіксовано народні уявлення про вибір місця і часу початку спорудження житла: *'правил'но 'вибрат' 'м'істо п'ід стро'їт'ел'ство 'хати не 'просто // шче йак 'наш'і мате'р'і жи'ли / дак ка'зали / шо 'м'істо дл'а 'хати 'треба шу'кат' ве'сною // 'зараз не до'держуйуц':а о'бичайіу / йа'к'і бу'ли ко'лис' // то'д'і сл'і'дили / шоб йак 'стройіт' 'хату / дак на тому 'м'іс'ц'і ни бу'ло ста'ройі' хати.* Але інформація про те, чому саме не можна будувати нове житло на місці старого, втрачена на сьогодні навіть у пам'яті найстаршого покоління. Можливо, наступні дослідження інших говірок Слобожанщини, а також суміжних та дистантних діалектних ареалів української мови чи споріднених російської і білоруської дозволять реконструювати втрачені первинні уявлення.

Особливого значення при виборі місця будівництва слобожанці надавали його ритуальній чистоті: *ўс'і'гда сл'і'дили / шоб 'р'адом ни бу'ло по'койника чи ста'рого 'кладб'ішча.* Визначене місце повинно бути первісно енергетично позитивним, що, на думку носіїв говірки, може мати вплив на майбутнє житло та його мешканців. Очевидно, в таких засторогах відбиваються як сакральна боязнь людини перед місцями, пов'язаними із смертю, так і повага до померлих.

Вдалиий вибір місця визначав майбутні функціональні особливості житла: *дл'а 'того / шоб 'правил'но по'ставит' 'хату / пригла'шали старо'жител'а / шо на 'етому 'д'іл'і 'знаўс'а // в'ін 'браў 'доўгу 'ниточку і приў'їазуваў на 'нейі кол''цо //*

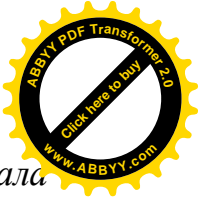
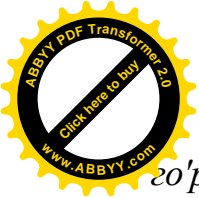
то'д'і при'ходиў на 'м'істо / де пла'н'ірували 'стаўл'ат' 'хату / і ди'виўс'а / йак 'т'іл'ки кол"цо на'чне 'дуже рос'качувац': а / то там 'стаўл'ат' 'хату н'іл'з'а / бо 'будут' 'с'ц'іни мо'кр'іт' // у та'кому 'м'іс'ц'і і во'да 'може за'лит' 'погр'іб // йа'кшо ж те кол"це не 'дуже ко'лишиц': а / то'д'і 'можна начи'нат' 'строїку.

Власне сам початок будівництва в досліджуваній говірці називається *за'кладини* або *'заўйаз'*. Обидва терміни мають прозору мотивацію, що відображає ключовий момент будівельного процесу. За свідченнями інформаторів, у говірці побутував звичай під час закладин в одну з ям класти гроші, *шоб не пере'водилис' 'грош'і ў 'хаті, в другу – вовну, шоб бу'ло 'тепло, у третю – жито, шоб хаз'айі'ва 'доўго жи'ли.*

Важливою в процесі спорудження дерев'яних хат вважалася і заготівля будівельного матеріалу. При цьому враховувалися фази місяця – сприятливі чи несприятливі для будь-якого починання: *го'товили на прот'а'жен'ійі 'м'іс'ац'а / 'кромі гни'лої ква'тир'і / на полно'лун'ійі ни ва'л'али / шоб ни за'в'іўс'а гри'бок.* Крім цього деревину заготовляли також переважно взимку і восени, щоб вона довго зберігала свою міцність і добре тримала тепло в будівлі: *'дериво дл'а 'строїки рубали 'ос'ін':у і зі'мойу // ў це ўрем'а ў 'дерив'і 'мало 'соку / во'но 'плотне і ту'ге // ста'ралис' нава'л'ат' 'дериво до ф'іўра'л'а / во'но на прот'а'жен'ійі ви'сни 'м'едл'ен:о 'сохне 'через те / шо на 'улиц'і 'холодно // то'д'і йо'го ни по'круте і во'но 'буде 'р'іўне.*

Збереглися також традиції вибору пори року для початку будівництва: *начи'нали 'строїку ви'сноўу на ха'роші ква'тир'і / 'луч': е ўс'ого на по'сл'ідн'і 'четверт'і // не 'стаўл'али ў ма'йу / бо йак по'ставиш ў ма'йу / то'д'і 'будиш 'майац': а ўс'у 'жиз' // у важ'киї ден' / це поне'д'ілок або су'бота / стро'ійт'ел'ство ни зат'і'вали / ў 'празник тож ни риску'вали начи'нат' // 'ран'ше і нед'і'л': іў при'держувалис' / ни начи'нали н'і'йаких д'іл.*

Ще одна традиція, пов'язана з будівництвом житла, до сьогодні збереглася в досліджуваній говірці Слобожанщини. Звичай запрошувати сусідів, родичів для обмазування хати глиною, змішаною з дрібною соломою, називається *'мазка*, хоча як більш давню назву інформатори засвідчують *то'лока*. Хату мазали жінки, а чоловіки підносили їм заміс: *ж'ін'ки сна'чала 'мазали пото'лок / а то'д'і ўже 'с'ц'іни.* Дбаючи про багатство і тепло оселі, господарі дотримувались таких обрядів: *розди'рали ста'рий ку'жух і 'клали по у'глах 'хати // 'клали коп'і'їки на чирда'ку / а то'д'і ўже начи'нали 'мазат' // 'першоўу начи'нала 'мазку ха'з'айка з*

го'ришич'а // чоло'в'ік пода'ваў ійі 'глину і во'на заби'вала у'гли // сна'чала за'мазувала там / де 'буде 'покут / а то'д'і остал'ні у'гли.

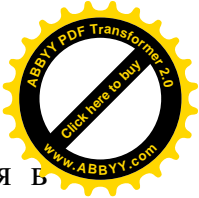
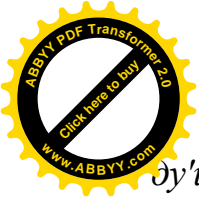
З давніх часів українці надавали також особливого значення окремим елементам будівель: печі, порогу, стелі, сволоку, деяким куткам тощо. Ці частини житла наділялися нашими предками особливими надприродними властивостями, які могли позитивно чи негативно впливати на життя мешканців будівлі. Наприклад, звичай дотримуватися певних ритуальних дійств під час укладання сволока в хаті зустрічається в багатьох українських діалектах. Не стала винятком і досліджувана говірка Слобожанщини: *нази'вали ку'м'іў / 'родич'іў / су'с'ід'іў / дру'з'ей і ўс'і'йейу кум'пан'і'йейу п'ідн'і'мали 'сволок.* Процес зведення цієї важливої частини житла, на якій тримається стеля, повинен відбуватися в повній тиші, *шоб ни наў'рочит' // ста'ралис' ни 'стукат' по 'сволку / шоб ни 'ўчад'іў хто ў 'хат'і.* Серед жителів села до сьогодні побутує традиція класти під сволок гроші: *'клали 'грош'і / шоб хаз'ай'і'вам ба'гато / за'житошно жи'лос'.*

Названих умовностей та ритуалів наші предки дотримувались не тільки під час укладання сволока. Магічне навантаження, на їх думку, цей елемент зберігає на собі упродовж усього періоду функціонування будівлі, енергетично впливаючи на життя її мешканців: *п'ідн'і'мали 'сволок / шоб ни стра'дала л'у'дина / а шче то'д'і / йак ум'і'рала во'рожка.* Саме в цій обрядовій традиції найбільше акцентується увага на особливій значимості і незвичайних властивостях сволока, на тісному зв'язку людини з її житлом. Очевидно, люди здавна вважали сволок своєрідним каналом, через який виводиться із будинку позитивна чи негативна енергія. Підтвердженням цього є й віра в те, що душа людини, покидаючи тіло після смерті, знаходить спочатку прихисток саме під сволоком [2, 464].

Оскільки сволок символізував не тільки міцність і багатство оселі, але й продовження роду, родючість, його пов'язували з деревом життя, то в цьому знаходить відображення і пояснення ще одна давня традиція: *'йесл'і моло'диї 'парен' с'іў п'ід 'сволок / а ў 'хат'і йе 'д'іўчина / то 'значит' в'ін 'хоче йі'йі 'сватат'.*

Одним з основних і особливих місць у сільській хаті є піч. Очевидно, оберегове начало в ній здавна вбачалося у зв'язку з чудодійними властивостями вогню – він є джерелом тепла, життя і одночасно руйнівною силою для всього поганого, тому й *с'м'і'т':а зм'і'талос' до 'печ'і і 'спал'увалос'.*

З образом печі пов'язані вірування в домовика, бо вважалося, що він любить жити в печі: *нил''з'а ў 'хат'і / де сто'йіт' п'іч' / ру'гац': а / домо'виї 'може по'чут' /*

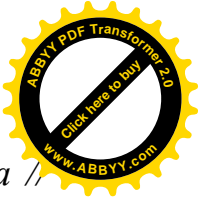
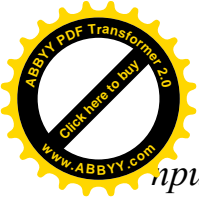

ду'шит' на'чне. Суперечливість уявлень про цю міфічну істоту відбивається в тому, що немає однастайності серед носіїв говірки в позитивній чи негативній оцінці її: *домо'виї охра'н'айе жи'л'ише од не'чистої 'сили // домо'виї жи'ве у димо'ход'і / йа'кшо не за'крит' за'слонку / дак йа'кшо йо'му шос' ни по'нравиц': а / 'може 'вил'ізти ї ду'шит' л'у'дину // домо'виї 'душе 'перед ли'хойу го'динойу*. Невизначеність у сприйнятті домовика як охоронця помешкання чи як лиховісника окреслює й застережні дії людей: згідно цих вірувань, піч завжди закривали на ніч. Проте інформатори переконано стверджують про тісний зв'язок цієї міфологічної істоти з будинком і чітко визначають його локалізацію – у печі, за піччю, під піччю. Загальні уявлення слобожанців про домовика перегукуються із сприйняттям його, наприклад, українськими та білоруськими поліщуками [1].

Культ печі в сільській хаті простежується в багатьох діях господарів, коли підтримка печі в чистоті вже переходить із розряду простої охайності і набуває ритуальних ознак, пов'язаних із своєрідним задобренням цього культового об'єкта: *п'іч' ўс'і'гда дер'жали ў чисто'т'і / йак 'т'іки п'ід'ходить' 'празник / 'кажда ха'з'айка пошпа'рує / по'маже / 'т'іки то'д'і / йак п'іч' хо'лодна / йак о'гон' го'рит' чи 'комин 'теплиї / ни 'мажут'*. У говірці збереглися також свідчення і щодо днів, коли не можна мазати піч: *ни 'мазали п'іч' ў 'п'ятницю' і йак хтос' бол'ниї ле'жит' // і 'хати ў 'п'ятницю' ни 'мажут'*. Існує також застереження, що піч мазали лише заміжні жінки, а молоді дівчата не могли цього робити, *шоб 'ц'ілії в'ік с'л'ід ни роз'мазуват'*.

Піч була неодмінною учасницею багатьох обрядодій упродовж усього життя людини: *йак при'ходили 'сватат' 'д'іўчину / во'на до'жна була колу'па т' п'іч' // у п'іч'і не'кли коро'ваї // нил'з'а було 'стукат' две'рима / йак гор'шки 'стаў'али ў п'іч' // і па'гано / йак хтос' 'йавиц': а п'ід цей мо'мент / па'гана при'м'ета*. За народними уявленнями, піч може віддавати людині у важкі для неї часи свою силу, позитивну енергетику: *дир'жалис' за п'іч' / шоб 'лекше пере'носит' по'т'ер'у у'мершого*.

У ритуальному відношенні найважливішою частиною внутрішнього простору хати завжди вважався покуть – куток, розташований по діагоналі від печі: *'покут' у'страйували так / шоб йак 'сходе 'сонце / дак луч'і осв'і'шчали цей у'гол*. Найбільші сімейні реліквії і цінності тримали саме на покуті, який обов'язково прикрашали рушниками, засушеними квітами: *у 'центр'і була и'кона спа'сител'а / 'ставили и'кону 'божойі 'матері / н'іко'лайа чудо'творц'а //*

при'держувались / шоб ўсе ўрёмн'а на 'празник і ў н'іст го'р'іла лам'падка // 'ставили бе'смертник / ўс'і'гда накро'хмал'ували зана'в'ески / вер'бу с'а'чену тож 'ставили на 'покут / с'а'чену 'воду.

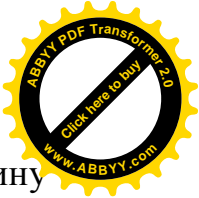
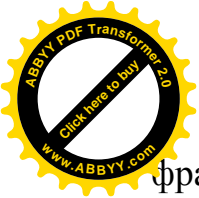
Багато обрядів – від народження і до смерті людини (хрестини, заручини, весілля, похорон) – були певним чином пов'язані з цим найсвятішим місцем у сільській хаті: *старо'с'т'і'ю садо'вили на 'покут'і // на сваї'бах моло'д'і с'ідали йа'краз н'ід обра'зами // по'коїника 'клали на 'покут'і голо'вою до обра'з'і'ю.* На Різдво на покуті ставили кутю на розісланому сіні, а на Великдень – паску.

Міфорелігійні уявлення наших предків сформували й деякі обряди, повір'я, пов'язані ще з однією символічною частиною житла – порогом, що є не просто початком, а своєрідною межею хати, за якою вже починається чуже для мешканців оселі, тому це одночасно й оберіг селянської хати, який треба поважати: *зап'ри'шчалос' перем'і'тат' 'с'м'іт': а через по'р'іг / 'нос'л'і 'заходу 'сонц'а шос' ви'носит' за по'р'іг.* Оберегові властивості порога, очевидно, беруть свій початок ще з тих часів, коли під порогом ховали померлих, щоб духи предків охороняли свою родину. Залишки цього давнього ритуалу збереглися і в досліджуваній говірці: *йак ви'носили по'коїника с 'хати / трич'і ка'салис' до по'рогу.*

Інші народні прикмети, пов'язані з порогом, мають характер заборон, застережень, попереджень людини щодо різних подій у її житті, узагальнень повчального змісту: *дл'а у'дач'і по'рог пересту'нали 'правою но'гою / шоб за ха'з'айіном ўс'і'гда 'праўда була // на по'рог нил''з'а стано'виц': а / так 'прийн'ато // нил''за ничого переда'ват' через по'р'іг / бо 'заїде скан'дал // не здо'рвалис' через по'р'іг // 'йес'л'і к'іт уми'вайец':а на по'рог'і / 'значит' 'йаўл'ац': а 'гос'ц'і // йак на йаў'дошку на'п'йец':а п'итух на по'розі / дак на гри'ор'і'я нап'а'сец': а бик на до'роз'і.*

Як свідчать дослідження, більшість обрядів, звичаїв існують нині лише в народній пам'яті і мало хто дотримується їх у своєму житті, хоча окремі фрагменти із названих традиційних обрядодій відроджуються в житті сучасного села. Таким чином повертається втрачена спадщина, відновлюються різні фрагменти міфорелігійного світобачення українців у загальнослов'янському контексті осягнення і пізнання минулого та зв'язку його із сучасним.

Введення в науковий обіг нових свідчень, додаткової інформації про різні об'єкти матеріальної і духовної культури українців унеможливить

фрагментарність в аналізі явищ культури, дозволить відтворити цілісну картину духовної складової народного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Л. Матеріали у полесскому етнолінгвістическому атласу: поверія о домовом // Проблеми сучасної ареалогії. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 294 – 311.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

УДК 811.161.2:82-98

О.І. Книш

СЛОВА-СИМВОЛИ У ПОЕТИЦІ АНАТОЛІЯ ГРИЗУНА

У статті досліджуються слова-символи поетичного мовлення А. Гризуна, що є основою художнього мислення поета-земляка.

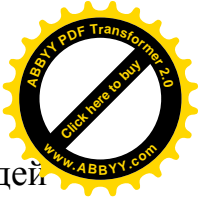
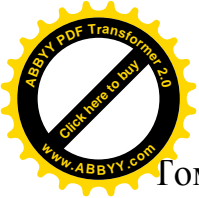
Поетична мовотворчість Анатолія Пилиповича Гризуна осяяна землею Сумщини. Починаючи з першої збірки поезій митця, розпочався усвідомлено процес формування української національної самосвідомості.

Обов'язок бути попереду, пристрасть захоплення життям, прагнення перетворити слово у символ робить поезію А. Гризуна яскравою, неповторною, актуальною. Звідси випливає мета нашого дослідження – дослідити символічні лексеми у поетичній мові поета-земляка, з'ясувати їх функціонально-стилістичні можливості.

Об'єктом дослідження є поезія Анатолія Гризуна, зокрема його збірка „Новотвори”, що побачила світ у сумському видавництві „Козацький вал” у 1998 році.

Предметом аналізу є слова-символи віршів А. Гризуна, що допомагають зрозуміти сутність його творчої манери. Актуальність дослідження визначається тим, що саме слова-символи є тією функціонально-стилістичною одиницею, яка органічно вплітає в себе понятійно-асоціативний, образно-художній та емоційно-оцінний інгредієнти, що базуються на почуттєвому спогляданні, абстрактному мисленні й життєвому досвіді поета.

Як зазначають автори „Стилістики української мови”, вчення про символ як категорію пізнання, мислення, мови і художньої творчості має глибокі корені і сягає ще античної філософії та риторики. Давні мислителі вважали, що думка зароджується і передається в образах і символах. Звідси виникає потреба у фігурах як складних образах і образах як містилицях кількох фігур: **сонце** – істинність, бо незалежне від нас, даність; **коло** – вічність, тому що не має кінця; **зерно** – сутність, думка, адже воно містить у собі зародок, ідею життя [6, 303].

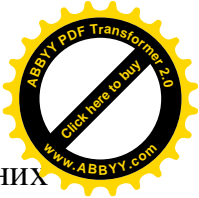
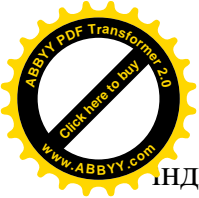
Тому „інтерес до символіки – це інтерес до внутрішньої сутності речей, до ідей та ідеалів, а символ можна сприймати як образ-ідею, що виник на багатозначності предметного чи процесуального змісту і закріпився як фігурант у процесі спілкування” [6, 304].

Лінгвостилістична природа символу хвилювала багатьох вчених. М. Костомаров розглядав символ як поняття художнього мислення, зокрема поетичного, акцентував увагу на національно-культурній та релігійній основі символів. О. Потебня зародження символів вбачав у первинній образності слів. Він вважав, що „потреба відновлювати забуті власні значення була однією з причин утворення символів...” [7, 207]. Близькість основних ознак, яка помітна в постійних тотожнослівних виразах, була й між назвами символу й позначуваного предмета. Калина стала символом дівчини тому ж, чому дівчина названа красною; за єдністю основного уявлення вогню-світла в словах: „дівчина, красна, калина”.

На думку О. Потебні, символи виникли на ґрунті таких відношень: порівняння, протиставлення і причинових. На порівняннях виникли народнопісенні символи, що вживаються як прикладки (**кінь – сокіл**), як орудний суб’єкт (**буду зозулею кувати**), як паралелізми (**дуб усихає, козак помирає**). Протиставлення символу предметові розмови найчастіше трапляються в українських народних піснях: „**Ой з-за гори кам’яної голуби злітають. Не зазнала розкошоньки, вже і літа минають**”. Літання голубів – розкіш, а літа жінки проходять і не дають розкішу і волі. Символи, що виникли на причинних відношеннях, поширені у заклинаннях, чаруваннях, забобонах, вони виступають як призвідники станів, подій, явищ (чорна кішка, пугач, затемнення тощо). Велику увагу символу та його ролі в мистецтві приділяв О. Лосєв. Він стверджував, що „символ має силу і міць самої дійсності, виражає рівновагу між внутрішнім і зовнішнім, ідеальним і реальним, ідеєю і образом, в символі образ є носієм ідеї” [4, 215]. Проте, як зауважує В. Кононенко, „не всі образи стають символами. Символом стає той образ, який виражає ідею” [2, 17].

Філософи та психологи (В. Гумбольдт, З. Фройд, К. Юнг та інші) шукали природу символів у межах взаємодії підсвідомості та свідомості, невидимого й видимого, значення і функції, реальності й умовності. Їх більше цікавили архетипні символи, їх вплив на розвиток культури та цивілізації” [6, 306].

К. Юнг пише: „Архетип являє собою той несвідомий зміст, який змінюється, стаючи, усвідомленим і сприйнятним; він зазнає змін під впливом тієї

індивідуальної свідомості, на поверхні якої виникає... У цих культурних утвореннях відбувається поступове шліфування сплутаних і жахливих образів, вони перетворюються в символи, все прекрасніші за формою і всебічні за змістом” [9, 15]. Це вже ті символи, якими користуються сучасні література і мистецтво. Від інших знаків символ відрізняється тим, що містить щось невідоме, приховане, тобто його семантика не повністю пізнана, і, що дуже важливо, вона може бути взагалі непізнаваною, якщо перше означення дуже змінилося або загубилося. Сучасні мовці застають ці слова уже з символічним значенням, а отже, з широкою семантикою, що містить у собі, крім предметного значення, первинно символічні (успадковані символи, генетичні) і вторинно символічні, витворені у просторі конкретної національної культури. „Основною філологічних зацікавлень символікою, – зазначає В. Кононенко, – є символи – словесні образи. Символ – це образ, що виник у результаті метафоризації значення, але такий образ, що входить у соціальну чи особисту сферу” [2, 17].

Якщо метафора поезики А. Гризуна характеризує, уточнює і тим поглиблює розуміння реальних речей, то словесний символ узагальнює, робить дуже умовним сприйняття. Саме цим, на нашу думку, мовний символ відрізняється від метафори. Символ віршованої мови Анатолія Гризуна багатозначний. Це, за визначенням О. Лосєва, – „нескінченний знак” [5, 62].

Національна своєрідність поезій Гризуна виявляється не лише на тематичному, а й на асоціативно-образному символічному рівні.

Любов до України у поета-земляка починається, звісно, з любові до того маленького клаттика землі, де він народився і виріс. Через усю його творчість проходить образ річки Псел, як символ рідного міста Суми. Поет ніжно називає її то Псел, то Псло, а то і Псьол:

*Лине **Псло** собі ген-ген із перволіть... [1, 22]*

*І в задумі **Псьол** заосенів... [1, 36].*

Лексема „Псел” є активним репрезентантом – символом образу Сумщини, однією з домінант творчості, поета, для якого Псел – своєрідний ліричний персонаж, до якого він часто звертається і називає то „буденно сірим”, то „тихоплинним”. Це річка дитинства, юності і зрілості. Вона рідна, а вода в ній – „свята”:

*А на **ріднім Пслові** – льодохід [1, 22].*

*Я наберу із **Псла** води*

І прошепчу: „Вона свята” [1, 23].

Архетипний символ води – це джерело життя, „символ жіночого начала в природі, животворної матерії” [3, 218]. Вода народжує світ і омиває, очищає його, робить кращим. У поетиці А. Гризуна вода – це позитивний символ життя природи, основними компонентами якого є час, життєдайність, очищення і безперервний рух:

... водоплин

Понесе кудись корабленята,

Я зірвуся, я помчуся навздогін,

Та не зможу ні спинити, ні перейняти... [1, 36].

Сила художньої переконливості образу – символу рідного Псла – у конкретно-чуттєвих картинах. Погляд митця зупиняється на льодоході, хвилях, берегах. Для нього річка – порадник, співбесідник, друг. Велика кількість локальних лексем-символів допомагають зрозуміти патріотизм поета. Наприклад: „тиха Сула”, „сонячний Сейм”, „Хорол”, „Ворскла”, „Десна”, „Стародавній Ромен”, „тихе Миропілля”, „мила Охтирщина” тощо:

Отакий він, Слобожанський край,

Хатами усяяний, церквами [1, 36].

Рідна Сумщина асоціюється у поета з образами-символами калини, подорожника, барвінку, чебрецю; з назвами дерев – черемхи, липи, кленів, ясенів; квітів – ружі, айстр, конвалії тощо, „що виступають сигналами національної духовності” [8, 216].

Найвищої позитивної оцінки набуває образ рідної землі, переданий бездієслівною конструкцією:

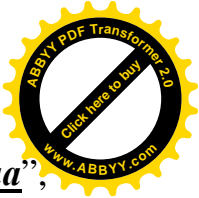
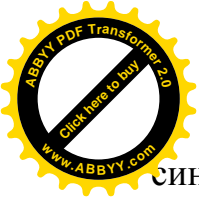
Моя земля без пірамід –

Лише копиці сіна [1, 17].

Словосполучення „копиці сіна” – це образ – символ ідилічного українського ландшафту, що протиставляється чужим і далеким єгипетським „пірамідам”.

Анатолій Гризун, використовуючи символічні лексеми, надає їм специфічного семантичного нашарування, але в кожному випадку чітко простежується загальнономовне значення їх.

Так, індивідуально-авторських характеристик набуває символічний образ миші. Семантична глибина традиційної лексеми „миша” розкривається у

синтаксичній сполучуваності з іншими словами, наприклад: „холодна тиша”, „вечорова тиша”, „п'янка тиша”, „осіння тиша”, „окроплена холодом тиша”, „всевічна тиша”. Тут означення до слова „тиша” відзначаються великою виразовою силою й естетичною цінністю.

Особливої лінгвістичної ваги Гризуновому слова-символу надає його двоплановість, яка легко простежується у метафоричних виразах:

*І така устоялася тиша,
Що з трави скапує роса [1, 23].*

Із символічним значенням використовує А.Гризун і лексему „вогонь”:

*З-поміж поетичних філософій
Я запам'ятав либонь одну –
Щоб не вмерли у народі строфи.
Треба їм **вогню, вогню, вогню!***

Тут вогонь – символ уособлення життя, творчості, духовної пристрасності і запальності митця.

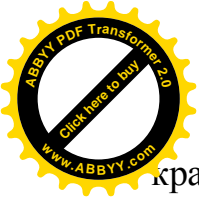
Зустрічаємо у творчості поета і „слова-обранці” [8, 418] – народнопоетичні слова-символи, за якими стоїть цілий світ людських почуттів і переживань. Найрідніша людина на землі – мама репрезентується такими лексемами: мама, матуся, матінка, мати. Ефективна суфіксація (матуся, матінка) та канонізовані фольклорні означення (рідна, вічна) передають синівську любов до найріднішого, найсвятішого на землі – мами:

***Рідна і вічна мати**
В серці моєму стоїть [1, 20].*

А біблійна лексема – символ „хрест” увиразнює біль і страждання автора за матусею, берегинею і натхненницею всього доброго:

*На лаконічній могилі
Затрадиційний **хрест** [1, 21].*

З великої любові поета до свого народу виростають ненависть і гнів до його катів, що створили гіркі та трагічні сторінки історії України. Йдеться про вірш „Українська фреска”, що пронизаний словами-символами. Тут ми бачимо групу лексем на позначення понять, що викликають супротивні емоції, а саме: негативні – до катів рідного народу („...тридцять третій” – голодомор; „... Україна в тридцять сьомім” – період масових репресій; „сива північ, табори” – місця заслання українців) і позитивні, що підкреслюють гордість за

країну, яка зуміла піднятися з колін:

*Святе знамено з колосу й блакиті
торкається натомлених плечей.
Хмілію у твоєму дивосвіті –
Моя ти недоторка,
моя ти честь... [1, 9].*

Підсумовуючи, зазначимо, що символічні значення лексем у поетичних творах Анатолія Гризуна підпорядковані розкриттю рідного Слобожанського краю, України в цілому. Відтворюють мовне багатство бачення світу поетом, його неповторність та індивідуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гризун А. П. Новотвори. Поезії та п'єса. – Суми: Козацький вал, 1998. – 134 с.
2. Кононенко В. О. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 17 – 24.
3. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К., 1994. – 218 с.
4. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. – М., 1976. – 480 с.
5. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М., 1972.
6. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Потебня О. О. Про деякі символи в слов'янській народній поезії // Потебня О. Естетика і поетика слова. – К., 1985. – С. 206 – 207 с.
8. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
9. Юнг К. Г. Архетип і символ. – М., 1991. – 207 с.

УДК 811.161.2`322.5

**Л.М. Лиманчук,
Ю. Олексютенко**

МОВЛЕННЄВА ЕКСПРЕСІЯ ПОЕТИЧНОГО ДОРОБКУ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті розглядаються елементи мовної експресії у творенні поетичних образів Олександра Олеса, з'ясовуються основні засоби творення експресії.

Читача ХХІ століття важко здивувати поетичними новаціями. Уражений новою естетикою, епатажним ставленням до слова, викличним запереченням традиційного поетичного словника, він все-таки має бажання, скажімо, опинитися в «чарах ночі» оригінальних творів Олександра Олеса.

У свідомість багатьох поколінь Олександр Олесь увійшов насамперед як тонкий, проникливий лірик, співець чарівної природи й кохання. Журба і радість – ці два стани людських почуттів, переживань і настроїв переплелися не лише в першій збірці, а й стали ідейно-емоційною домінантою всієї творчості поета. Він мав чутливе серце і своїми поезіями миттєво озивався на звуки найніжніших людських поривань, почуттів.

Важливим чинником виникнення певних емоцій є слово, яке може зробити людину щасливою або ж прикро вразити її. У лексичному складі сучасної української літературної мови виділяються слова, що надають вислову виразності, образності, емоційної забарвленості, емоційності, експресивності.

Термін «експресія» походить з латинського *expression* і у перекладі означає «вразливий», «чуттєвий».

У мовознавстві існує розбіжність у поглядах на суть мовленнєвої експресії. Наприклад, на думку О.С. Ахманової, експресія – це «виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності та емоційного забарвлення» [1, 524].

Д.І. Ганич та І.С. Олійник у «Словнику лінгвістичних термінів» зазначають, що «експресивна лексика – це слова, які не тільки виражають якість поняття, а й мають емоційний відтінок. До експресивної лексики належать слова, що виражають якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб, стану й почуття людини (радість, щирість; коханий, нікчемний; весело, сумно; любити, ненавидіти), урочисті слова (велич, благословенний). Експресивні слова мають позитивне (ласкавий, матінка) або негативне значення (гидкий, базікало, роззява) [2, 118].

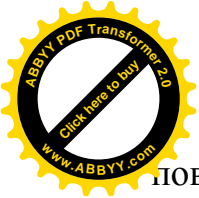
Отже, виходить, що експресія – це виразність (або зображальність) мовлення, така його якість, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст. Але подібне визначення мовленнєвої експресії вимагає суттєвих уточнень і доповнень.

Ми виходимо з того, що експресія, по-перше, це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що саме породжується емоційністю, образністю, характерністю мовлення.

По-друге, експресія – це не виразність, а інтенсифікація, підкреслення виразності – це збільшення вражаючої (діючої) сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності.

По-третє, експресія пов'язана не лише з емоційним та образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольовим, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним [4, 7].

Таким чином, мовленнєва експресія – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності

повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили вислову.

Експресивні засоби мови утворюють чітко організовану систему, а в їх функціонуванні виявляються можливості всіх мовних рівнів. Багатство, досконалість системи експресивних засобів – один із найяскравіших показників високого рівня розвитку сучасної української мови.

Ядро емоційно-оцінної лексики сучасної української мови складають слова з постійним закріпленням за ними емоційним забарвленням. Образні назви, які виникли в певних контекстах, служать джерелом збагачення емоційно-оцінної лексики, проте перебувають поза цією категорією слів доти, поки образне вживання не стає елементом семантики слова.

Вивчення емоційно-оцінних слів сучасної української мови показує, що це багатий і своєрідний пласт лексики, який займає значне місце в лексичній системі мови.

У поетичній творчості Олександра Олеся група експресивно-емоційної лексики представлена двома основними шарами.

Насамперед, це слова – паралельні до інших слів, у значення яких емоційне забарвлення вноситься суфіксом об'єктивної оцінки. Другий шар складають утворення, які мають емоційність уже в самому лексичному значенні.

Помітну групу серед експресивно-емоційної лексики сучасної української мови становлять зменшено-пестливі утворення. Ця група утворення кількісно переважає групу утворення на означення об'єктивної зменшеності реалій, а також багатша як за семантичним, так і за суфіксальним складом. Цих одиниць так багато в українській мові, а тематично й стилістично вони настільки розмаїті, що ми в робочому порядку за аналізованими творами Олександра Олеся пропонуємо класифікувати їх таким чином:

а) назви людського організму:

Зустрілися, спинилися,

За *рученьки* взялись.

[3, 92]

Чому не йшов хоч *віченьки*

Стулить мені на *ніченьки*.

[3, 115]

На траві, в шовку густім,

Слід лишають твої *ніжки*,

А на личеньку твоїм
Золоті горять усмішки.

[3, 147]

б) назви рослин:

Квітоньки милі! Зірвіться з гілля...

Вітряно! *Квітоньки* милі.

[3, 113]

Ой чого ти, *тополенько*,

Не цвітеш

[3, 120]

Акація зітхнула:

«О *травонько* моя,

Навіщо нам кохання,

Де треба забуття...»

[3, 131]

в) назви тварин, птахів, комах:

Ой полетіть до вікна припадіть,

Мов *голубки* білокрилі...

[3, 113]

Бігають *зайчики*, мерзнуть, тремтять,

Затишок хочуть собі відшукать.

[3, 152]

Годі! Давно вже *лисичка* там спить.

[3, 152]

Скільки круг неї

Метеликів, бабок,

Бджілок, джмелів та мушок!

[3, 169]

г) слова на позначення осіб.

Серед подібних іменників з емоційним забарвленням виділяється кілька підгруп за більш вузькими семантичними ознаками:

– на позначення близьких сімейних стосунків:

І згадав свою бабусеньку...

Ось іде вона в садок.

[3, 133]

Хай прощаються і плачуть

Дітоньки малі.

[3, 140]

Веснонько, *матінко*,

Снігом прибиті ми.

[3, 171]

Ой *сестриці*, ой *братики* милі,

Прокидайтесь, співайте пісні.

[3, 219]

Покинь, мій *синочку*, ридати,

Хай сліз твоїх ворог не п'є.

[3, 782]

г) загальні назви людей, їх професій, зовнішні чи внутрішні якості, відношення до місця перебування.

У цій групі іменників виділяємо такі підгрупи:

– загальні назви людей:

Він втішний був *хлопчик*... його ви любили...

Я тайни не знаю, за що ви убили...

[3, 108]

Тільки ти стоїш *Українонько*,

Як *дівчинонька* помарнілая.

[3, 518]

– назви людей за соціальним станом:

Плила *хмаронька*, зупинилася,

На *сирітоньку* задивилася.

[3, 517]

Ой була на світі та *удівонька*,

Трьох синів мала...

[3, 138]

д) назв днів, пір року, певних відрізків часу:

Веснонько, Весно, до нас, у гай!

Всі ми стомились і змучились вкрай.

[3, 171]

Ніченьку всю вислухала
Ніченьку цілу
Страждала сама.

[3, 172]

Ну, діждуся *днинки*,
Підем на обжинки.

[3, 451]

е) назв явищ природи, небесних тіл:

Що в *хмари сонечко* зайшло

[3, 70]

Дві *хмароньки* пливуть кудись,
Як янголи ясні.

[3, 92]

Роси, роси, *дощичку*, ярину,
Рости, рости, житечко, на лану,
На крилечках *вітрику*, полети,
Колосочки золотом обмети.

[3, 283]

є) назв побутових речей – одягу, прикрас, оздоблень, предметів особистого користування:

І сього для тебе мало?!
Сядь в *возочка* на горі.

[3, 301]

«О, коли б я знала, не квітчала б коси,
Хустоньки б не шила шовком золотим...»

[3, 450]

На білій подушці, на *плахтонці* шовковій

[3, 519]

ж) назв страв і харчових продуктів та збірник іменників на позначення маси, речовини, матеріалу, сипучих тіл:

Розкажу я все до *крихтоньки*
Завтра матері твоїй

[3, 133]

Чи даси ти нам
Хоч *скриньочку*?

[3, 515]

Так шкода кожної хвилини,
Що *порошинкою* пролине,

[3, 554]

Хлюпнула на мене водою, а я:
«*Крапелька* води не погасе вулкану».

[3, 601]

Запрошує, вклоняється:

«Голубчику, голубчику,
Вам *борщику* чи *супчику*,
Вам *курочку* чи *качечку*
З *підливкою*, на *маслечку!*»

[3, 818]

з) узагальнені та абстрактні назви:

А вже ж моя *душенька* наболілась,

[3, 243]

О *Воленько*, *билинонько* моя...

Нема тобі життя на світі!...

[3, 275]

Одна лиш *думонька*, чимось засмучена,

Каже до болю в журбі

[3, 588]

Сліз, любові!

Слово *правдоньки* одно!

[3, 676]

Ось де *недоленька*, ось де біда,

Преться в політики миша руда

[3, 830]

и) назви конкретних предметів:

Зірви з мене це *листячко*,

Це *листячко* – *намистечко*,

Без краси

[3, 120]

Заросли в гаю *доріжки*.

Змовкла пісня солов`я.

[3, 148]

Виглядай мене в *віконечко*:

Незабаром я прийду

[3, 411]

Ось-ось прийду до *хатиньки* моєї,

Де мати жде мене й не жде.

[3, 488]

Названі лексеми із зменшено-пестливим значенням виконують у творах Олександра Олеся важливу стилістичну функцію. Як показують приклади, вони можуть нести на собі інтимізуючу роль (душенька, серденько, сердечко). Використання даної лексики дозволяє письменнику всебічно характеризувати людей, висловлюючи при цьому своє ставлення до героїв, подій, явищ. Разом з тим ми виділяємо словотвірні особливості емоційно-експресивної лексики, що побутує у творах Олександра Олеся. Це здебільшого такі морфеми (суфікси), які найчастіше реалізують зменшено-пестливі функції: -ец-, -ик-, -чик-, -инк-, -к(о), -ек(а), -ц(е) й особливо складні за походженням суфіксальні морфеми: -очок-, -ичок-, -ечок-, -ят(о), -ань-, -еньк-, -иньк-. Різні суфікси, вживані в тому ж самому слові на означення зменшення чи пестливості, показують різні ступені міри цієї зменшеності чи пестливості. Наприклад, візьмемо слово *серце*, яке неодноразово Олександр Олесь вживає у зменшено-пестливому значенні. У ряді слів – *серце-сердечко-серденько* бачимо, що в кожному наступному слові наростає виразність пестливості.

Погасло з літами і *серце* сумне...

Та прийшла ти і вдарила в *серце* мені.

[3, 55]

Скарб один, що ти дала, –

Золоте, як зірка, *сердечко*.

[3, 411]

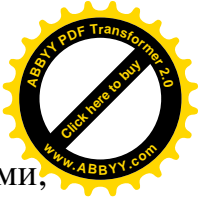
В жилоньках,

В *серденьку*,

Злими морозами

Кров заморожена.

[3, 171]

Сприяють увиразненню поетичного мовлення і опозитивні форми, утворені за зразком народнопоетичних: веснонька-матінка, веснонька-сестронька, дочка-кумонька, парубок-сокіл.

Наприклад:

Веснонько-матінко,

Зглянься на нас.

[3, 171]

О дівчино-голубко,

О красо бідної моєї сторони.

[3, 635]

Як бачимо з наведених прикладів, емоційна лексика на позначення позитивного емоційного забарвлення є важливим засобом створення особливої виразності, емоційної наснаженості поетичного мовлення поета.

Олександр Олесь відомий нам як видатний майстер інтимної лірики, співець краси людських почуттів, молодості, радості, кохання. Тому в його поетичному доробку можна знайти безліч слів, які допомагають авторові висловити свої приємні відчуття, відтворити піднесений стан своєї душі.

Наприклад:

Її душа – як чайка над водою...

Пісні і сміх, і радість скрізь.

[3, 57]

Єсть тут гай один близенько, –

Там щєбече соловейко

Про любов мою.

[3, 64]

Щастя, о райдужне щастя!

Ти ще не падало з неба

[3, 100]

Весно! Весно! Слухай співи –

Я щасливий, ми щасливі

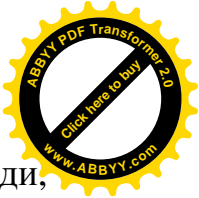
[3, 179]

І крикнуть хотілося: «Люба!

Утіхо і щастя мое».

[3, 231]

Як бачимо, дані лексеми містять емоційний елемент уже в самому своєму лексичному значенні.

На яку б тему не був написаний поетичний твір, у ньому завжди люди, події, факти, явища змальовується через світобачення поета, проходять через його душу. Саме тут джерело емоційності поетичних творів Олександра Олеся.

Для того, щоб показати ті чи інші почуття, стан душі чи ставлення до певних людей, подій, фактів, автор використовує дієслова, які допомагають йому відтворити все це з особливою емоційною неповторністю.

Весь Божий світ *сміявсь, радів...*

Раділо сонце, ниви, муки...

[3, 52]

Сміються, плачуть солов'ї,

І б`ють піснями в груди.

[3, 64]

Вітер *любе,*

Світ *голубе,*

Обнімає,

Пригортає.

[3, 177]

Я кличу, плачу, проклинаю,

[3, 200]

Тихо море щось *воркує,*

Ледве *лащить* береги...

Хтось милує, хтось цілує...

Ніч вартує навкруги.

[3, 236]

Щоб повніше схарактеризувати той чи інший стан, який поет передає за допомогою дієслів, Олександр Олесь використовує атрибутивні прислівники. Вони виражають значення якісної характеристики почуттєвої дії, орієнтуються на стан, який емоційно характеризує різноманітні дії.

Наприклад:

Всіх там, у полі, уклоніть *низьким*

Жито привітно стріває.

[3, 56]

Як тяжко, як журно без вас, дорогі,

Як пусто і сіро усюди.

[3, 78]

Я на камені над морем,
Легко, *весело* мені...

[3, 97]

Ласкаво, ясно сонце сяє
І відбивається в сльозах.

[3, 105]

Отже, Олександр Олесь вдало використав у своїх поезіях лексику на позначення різноманітних почуттів. Ця лексика дала авторові змогу викликати у читачів почуття прихильності, симпатії, захоплення, зворушеність, радість. Дана група лексики сприяє передачі читачеві саме тих почуттів, які відчував.

Емоційно-експресивний відтінок вносять у поетичне мовлення автора й семантико-дериваційні okazіоналізми. При творенні художніх неологізмів автор використовує морфологічний спосіб. Естетично осмислені okazіоналізми урізноманітнюють лексичний і стилістичний фон поезії, семантико-місткі та образно глибокі, вони сприяють творенню колоритних поетичних образів. Використані Олександром Олесем експресивні та лексичні засоби виявляють різноманітну палітру емоційної мови його творів.

У кожному okazіоналізмі автор шукає найдосконалішої форми для вираження своїх думок, почуттів, настроїв. Стилiстично-виразні okazіоналізми поетичних творів Олександра Олеся вражають читача свіжістю, несподіваними асоціаціями, надають поезіям особливого колориту. Різноманітністю словотвірних типів, багатством семантико-стилiстичного функціонування особливо виділяються прикметники різних структурних типів, що використовуються як один із засобів створення яскравого, виразного означення, епітета. Ці складні прикметники – okazіоналізми відзначаються особливою співвіднесеністю: називаючи предмет або явища, вони вказують і на певну характеристичну ознаку, виконуючи при цьому експресивно-номінативну функцію. Дуже часто дані прикметники дають оцінку певному предмету чи явищу з боку автора.

Наприклад:

Втекти б до моря голубого,
До скель *задумливо-німих*.

[3, 210]

Промінь в темряві руїн!
Нетерплячий, *дивно-ранній*...

[3, 243]

І над тобою плаче мати,
І *божесвільно-гаряче*
Тебе клянеться не віддати
[3, 263]

І чую рев звірячий *тужно-лютий*...
[3, 292]

Є слова, що білі-білі,
Ніжносяйні, як зірки
[3, 430]

До тебе думка *прудкокрила*
Летить клекочучим орлом
[3, 438]

І відблиск *сонячно-кривавий*
Горить на хмарних небесах
[3, 755]

Іноді при утворенні okazіональних слів поет звертається до суфіксального способу словотворення. Зокрема, в нього зустрічається явище так званих «чужих суфіксів», коли корені однієї частини мови сполучаються із суфіксами, закріпленими за іншою частиною мови. Таке утворення вражає своєю незвичайністю та новизною і служить засобом увиразнення мови. Так, іменні корені приймають дієслівні суфікси. Наприклад:

Річки ясні *жемчужились*
Шуміли і пливли
[3, 61]

Падало срібло,
Лилось на землю
І *сріблило* мрії землі.
[3, 175]

Їм вітер тихо *трембітає*.
І в лад припліскує струмок.
[3, 216]

Коли річку *почервонили*
Кров`ю наших ворогів?!
[3, 354]

І їх виспівують поети
І славословлять кобзарі.

[3, 548]

Чи виймеш ти без забобону
Оксамитвітчену корону.

[3, 548]

Отже, мовна краса і породжена нею експресія – не в красивостях, не в легковажному орнаментуванні, а в ступені якості й переконливості вислову, в точності передачі думки, оцінки й почуття, в доречності, доцільності й неординарності фрази чи окремого слова. Естетика мови й мовленнєва експресія несумісні з словесною модою, штампом, сірістю, банальністю. Вони передбачають мовотворчість, що й характерно для поезій Олександра Олеся.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 524.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – С. 118.
3. Олександр Олесь. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 1. – 765 с.
4. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

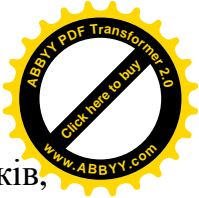
УДК 408.7

**Л.М. Михайлюк,
В.А. Матвєєва**

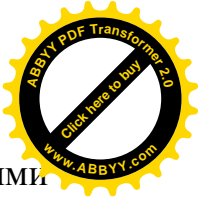
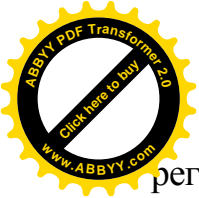
ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ СЛОБОЖАНСЬКОГО РІЗНОВИДУ УКРАЇНСЬКОГО СУРЖИКУ (на прикладі деформованої говірки м. Лебедина Сумської області)

Стаття присвячена аналізу історико-лінгвістичних умов виникнення специфічного територіального різновиду українсько-російського суржику – слобожанської мішаної субмови, яка досліджується на прикладі деформованої ненормативними російськими запозиченнями говірки м. Лебедина Сумської області.

Дослідження процесу формування суржику як феноменальної соціолінгвістичної системи можливе лише за умови компаративного аналізу шляхів і закономірностей виникнення його територіальних різновидів. Особливо важливим є з'ясування шляхів виникнення суржику „зон білінгвального ризику” – усіх територій України, які межують із Росією і територіальні говірки яких мають генетичну спорідненість із контактними говірками російської мови. Одним із репрезентантів цих діалектних формацій є говірка м. Лебедина Сумської області – лінгвістична підсистема слобожанського говору південно-східного наріччя.

Територіальна говірка м. Лебедина, на думку більшості дослідників, належить до групи говірок слобожанського говору південно-східного наріччя української мови. Так, наприклад, О. Безкровний, К. Глуховцева, Г. Денисевич відносять до території слобожанських говорів південно-західну частину Сумської області, де знаходиться м. Лебедин. Одним із перших належність лебединської говірки до групи слобожанських говорів південно-східного наріччя обґрунтував О. Безкровний у статті „До діалектології слобожанських говорів. Звукові особливості міста Лебедина і його району (Сумського округу)” [9]. Разом з тим, деякі мовознавці, наприклад, С. Бевзенко, схильні розглядати дану говірку як перехідну до середньонаддніпрянського говору або просто середньонаддніпрянську. Дійсно, говірки Лебединщини, як і Харківщини, Охтирщини, Полтавщини, етимологічно походять від середньонаддніпрянських, проте на їх формування мали вплив також наслідки інших мовних міграцій, а саме – заселення Лебедина та ближніх земель колишніми мешканцями південних і західних областей України і навіть російськими „служилими людьми”. Говірка міста Лебедина Сумської області, як і решта слобожанських говірок, є порівняно недавнім мовним утворенням, яке виникло, за словами П. Гриценка, як наслідок перезаселення і дозаселення людністю Слобідської України протягом XVI – XVIII століття (у XVIII столітті цей процес набув особливої інтенсивності), а досягли структурної повноти і сталості аж у XIX ст. Вплив російських говірок на мову мешканців досліджуваного регіону найяскравіше проявився наприкінці XVIII ст., коли територія нинішнього Лебедина дозаселялася вихідцями з контактних прикордонних регіонів сучасної Росії – Курщини, Белгородщини та ін., які, відповідно, спілкувалися діалектними говірками російської мови. Мовні міграції в історії української мови були пов’язані з так званими „межуваннями”, які активно здійснювалися царським урядом у середині XVII століття і пізніше. На думку Б. Ткаченка, воно здійснювалося таким чином: якщо землі переходили до „литовської сторони”, тобто території тогочасної Речі Посполитої, з них виселялися в Московію піддані царя московського і навпаки. Так, наприклад, згідно з умовами розмежування з містами і городищами до Росії відходило тільки російське населення. Українське ж повинне було виводитися „з осені до Різдва Христового” на територію Речі Посполитої, часто силоміць. Коли ж унаслідок міждержавних чвар територія Слобожанщини відходила до Російської імперії, відбувалося зворотнє межування – Лебединщина заселялася вихідцями з різних

регіонів Наддніпрянської і Правобережної України та Росії (відповідно, носіями різнодіалектних говірок).

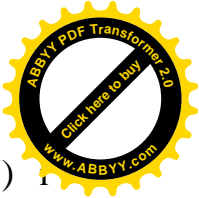
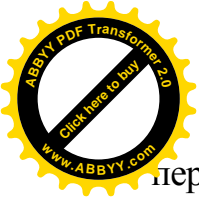
Через ці „межування” населення Слобожанщини постійно відходило то до однієї, то до іншої держави, і це не могло не впливати на їх як національне, так і мовне самоототожнення. Як стверджує Л. Засекіна, неодмінним складником поетапного становлення мовної особистості є відтворення особливостей філогенетичного суспільства в цілому та окремих досліджуваних регіонів і віддзеркалення сукупності здійснених мовцями доцільних перетворень у ході суспільно-історичного розвитку. Демографічний склад Слобожанщини у процесі історичного формування регіону постійно змінювався, оскільки ж на той час населення розрізнених областей сучасної України мало суттєві відмінності у стереотипах національного, культурного, і, відповідно, мовного мислення, то сформувався специфічний нестійкий мовно-культурний ареал, що складався із різних за своїми особливостями типів мовносоціального мислення. Постійні збільшення і зменшення кількості населення краю, зміни у його складі, зрушення у співвідношенні між колишнім міським (ремісничим) населенням та вихідцями із сіл значною мірою впливало на формування нової слобожанської говірки. Б. Ткаченко у нарисі „Лебедія” пише, що „переселенці йшли в Слобожанщину з усіх місць Правобережжя та Лівобережжя. Вони прийшли із Березані, Березки, Батурина, Білої Церкви, Борзни, Володарки, Гадяча, Глинська, Житомира, Замостя, Коростишева, Корця, Лубен, Лохвиці, Лебедина (мається на увазі сотенне містечко Лебедин на Черкащині (прим. автора)), Лисянки, Львова, Немирова, Переяслава, Кам'янця-Подільського, Седнева – всього із 170 сіл і містечок України” [8, 39]. Як бачимо, усі ці переселенці були носіями найрізноманітніших говірок української мови – від середньонаддніпрянських (білоцерківці, переяславці) і слобожанських (мешканці Лубен, Лохвиці) до західноукраїнських (львів'яни, вихідці із Кам'янця-Подільського), Пізніше, коли в 1668 р. слобідські полки перейшли у відомство Великоросійського приказу, у Лебедині збільшилася кількість „великоросійських служилих людей”, тобто носіїв різних говірок російської мови. Та мовна база, на якій відбулося творення нових говірок Слобожанщини, була досить неоднорідною, що зумовлювало високу здатність до постійного засвоєння ними компонентів усіх мовних рівнів, узятих зі сталих структур давніх територіальних говірок, що якимось чином потрапляли в мовленнєвий вжиток мешканців даного регіону.

Приблизно в кінці XVIII століття завершився процес інтерферентного вкорінення російськомовних елементів та компонентів різних говірок української мови в новостворену діалектну підсистему та розпочався етап кристалізації її структури. Приблизно тоді ж окреслилися основні напрямки українсько-російської інтерференції на зазначеній етнолінгвістичній території.

Питання часу виникнення та кристалізації територіальної інтерферентної говірки на сьогодні залишається дискусійним. На жаль, архіви Лебединщини не зберегли достатньо відомостей про мовлення лебединців та інших мешканців Слобожанщини до XIX століття (актуальним це питання стало на початку XX століття, після діалектологічних досліджень О. Безкровного, К. Глуховцевої та ін.), однак, беручи до уваги той факт, що, за свідченнями старожилів, суржилом розмовляли їхні діди і прадіди, можемо припускати, що вже до XIX століття у говірці досліджуваного населеного пункту була наявна велика кількість інтерферем. Таким чином, можемо умовно визначити хронологічні межі етапів процесу українсько-російської інтерференції: кінець XVII – початок XVIII століття – первинний вплив контактних територіальних та переселенських говірок російської мови на формування новостворених говіркових формацій Слобожанщини, у тому числі й досліджуваної говірки м. Лебедин Сумської області; кінець XVIII століття – вторинний, сильніший вплив російської мови внаслідок історичних міграцій україномовного і російськомовного населення на Слобожанщині; початок XIX століття – кристалізація інтерферем у мовленні населення даної території та формування специфічного різновиду мішаного українсько-російського мовлення регіону.

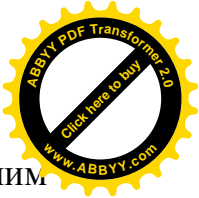
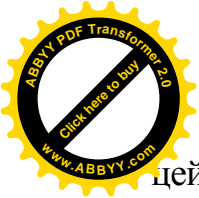
Говірки Слобідської України, у тому числі й Лебединщини, як новітні мовні формації утворилися на базі кількох сталих діалектних структур, протягом кількох наступних століть зберігаючи здатність до переформації та насичення новими системними компонентами, що часто носили інтерферентний характер. Так, наприкінці XIX століття шляхи комунікації україномовного та російськомовного населення Слобожанщини докорінно змінюються. Створення єдиного товарного ринку, проведення залізниць, побудова цукроварень та зразкових господарств, запровадження загальної військової повинності зробили контакти українських селян з російськомовними верствами адміністраторів, фабрикантів, поліції, офіцерства більш чи менш регулярними. Будучи прикордонною територією між Гетьманщиною і Російською імперією, Слобожанщина неминуче опинялася на

перетині великих торгівельних шляхів (старого Московського (північного) і Сагайдачного (південно-західного)), що спричиняло міжмовні контакти місцевого населення та представників північних і південних говірок української і російської мов. Якщо спочатку це здійснювалося у межах професійних зв'язків (наприклад, купців, чиє мовлення зазнавало впливу вимовних і лексичних особливостей комунікації іншомовних колег та представників інших діалектних угруповань), то пізніше запозичені елементи переходили до загального комунікативного вжитку.

Сприятливі умови для розвитку мішаного мовного субкоду були створені політикою радянської влади. Так, на початку і в середині ХХ століття зростання питомої ваги росіян у Сумській області значною мірою відбувалося внаслідок скорочення кількості українців. Велику роль відіграли також переселення, що стали одним із трагічних наслідків Другої світової війни. Прикордонна область при цьому зазнавала найчисленніших змін у складі населення, причому її говіркові утворення поповнювалися новими інтерферентними компонентами. Та територіальна говірка, що існувала до мовних міграцій, значною мірою деформувалася новими компонентами інших говірок. Подібний процес спостерігався і раніше, зокрема, під час значних міграцій російськомовного населення на Слобожанщині, проте, якщо на той час мовна формація цієї території лише кристалізувала свою структуру і могла зазнавати подібних впливів, то в середині ХХ століття говірка м. Лебедина Сумської області, як і практично всі слобожанські говірки, була вже сталою діалектною структурою, і при ненормативному змішуванні компонентів цієї формації з російською мовою виникала суцільна мовна мішанина – суржик, яка „успішно” функціонує в мовленні населення досліджуваного регіону сьогодні.

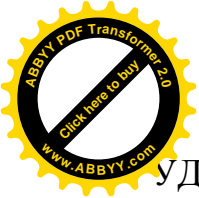
У мовному ареалі, що розглядається, на сучасному етапі розвитку його діалектної формації спостерігається така феноменальна соціолінгвістична ситуація: разом із літературним стандартом, який є найвищим рівнем чистоти мови й вивчався кожним мешканцем регіону принаймі на рівні шкільного курсу української мови, існує територіальна нормативна говірка, що може вважатися підсистемою літературної мови, і територіальна суржикова говірка – деформований українсько-російською інтерференцією мовний субкод. Останній відрізняється феноменальною варіативністю – одні і ті ж словоформи, які запозичені з російської мови за одними і тими ж закономірностями інтерференції, в індивідуальній комунікації мовців набувають різних видозмін. Беручи до уваги

цей факт, можемо стверджувати, що суржик не є сталим лінгвістичним утворенням, особливості його різновидів залежать не лише від особливостей твірної бази – територіальної говірки (оскільки суржик проникає у літературну мову через просторіччя, яке обов’язково функціонує в межах діалектної говіркової формації) та міри її спорідненості з російською мовою, але й від індивідуальних особливостей мовця. Суб’єктивний, особистісний фактор є вирішальним у здійсненні процесу суржикотворення – змішування мов можливе лише за невтручання внутрішнього мовленнєвого контролю. Таким чином, слобожанський різновид суржику, який є унікальним за сукупністю соціолінгвістичних і психолінгвістичних факторів інтерференції, – насамперед витвір індивідуального мовомислення мешканців досліджуваного регіону, і боротьба з ним можлива лише за втручання вольового компоненту – прагнення до очищення мови, збереження її природної чистоти і багатства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця // Сучасність. – 1995. – № 7 – 8. – С. 150 – 151.
2. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської. – Львів, 1994. – 180 с.
3. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен // Українське слово. – 2007. – № 4. – С. 12.
4. Окара А. Полтавський суржик і духовне плебейство // Слово і час. – 2000. – № 12. – С. 6–10.
5. Погрібний А. Суржикізація // Слово Просвіти. – Ч. 29 (249). – 15-21 липня 2004 р. – С. 6.
6. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Українська мова та література в школі. – 2000. – № 6. – С. 5 – 6.
7. Труб В. Явище суржику як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46 – 58.
8. Ткаченко Б. Лебедя: Історичні нариси в двох книгах. Книга перша. – Суми, 2002. – 428 с.
9. [//www.etno.iatp.org/](http://www.etno.iatp.org/).

ТОПОНІМИ СУМЩИНИ: ЕТИМОЛОГІЧНІ ЕТЮДИ (на прикладі назв відгідронімного творення)

У статті з'ясовується походження назв, зокрема топооснов множинної форми, належних до Сумського регіону. Аналізові піддіються найменування відгідронімного творення: Суми, Ромни, Вири, Реутинці, Біловоди, Дубовичі, Терни. Увага зосереджена на обґрунтуванні етимології найменувань.

Творення ойконімів Сумщини, як і взагалі слов'янських назв, дуже часто відбувається шляхом „привласнення” ними найменувань гідрооб'єктів, наявних у тій чи іншій місцевості. Такий принцип перенесення географічних найменувань цілком природний і досить продуктивний, а також легко пояснюваний. Особливо цікавий він у випадках, коли назва поселення виражена формою.

У зв'язку з цим, предметом нашого спостереження обрано плюральні ойконіми відгідронімного творення. Метою дослідження є спроби обґрунтування походження власних назв населених пунктів зазначеного різновиду. Актуальність обраної тематики зумовлена вагою етнолінгвістичних студій у сучасній українознавчій науці. Інтерес до вказаної проблематики підкріплюється також нерозв'язністю багатьох питань з кола назовництва, і насамперед витлумачення етимологій топонімічних зразків.

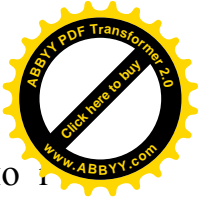
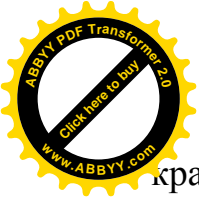
З-поміж плюральних найменувань Сумського ареалу зафіксовані такі назви, як Суми, Ромни, Терни, Біловоди, Вири, Дубовичі, Реутинці та ін.

Віднесення цих назв до відгідронімних похідних зумовлено насамперед виявленою в топоніміці закономірністю про первинність гідронімів у відношенні до ойконімів і їх вплив на номінацію останніх.

Так, наприклад, визначний учений-топоніміст С.Б. Веселовський з цього приводу зазначав: „Топографічні терміни, наприклад, назви річок, взагалі набагато старіші, ніж назви поселень” (Веселовський, 4, с. 24). О. Орлов також підкреслював той факт, що назви водних об'єктів (особливо річок) відіграли головну роль у виникненні багатьох ойконімів. Погоджуються з цими твердженнями і сучасні вчені-топонімісти.

Розглянуті вище загальні міркування як найвиразніше виявляються при аналізі ономастикону Сумського ареалу.

Суми (засн. протягом 1652–1655 рр.). Первинно поселення виникло у місці злиття трьох річок: Псла, Сумки і Стрілки. Це й закономірно. Адже, як зазначає Д.І. Багалій, річки Слобожанщини мали великий вплив на розселення

краю: „Як колись давньоруські слов'яни селилися понад річками, так само і слобожани перш усього починали селитися там, де було більше води. Ось через що західні частини краю заселилися густіше, ніж східні, бо на сході було менше річок. Усі найважливіші і найстаріші міста і слободи осаджувалися на річках: Суми – на Пслі, Лебедин – на Ольшані, Охтирка – на Охтирці..." (Багалій, 1, с. 17).

Народна етимологія багата на гіпотези щодо витлумачення назви міста Суми. Так, за одним з переказів, місто (відповідно і річка Сума / Сумка) були названі так через те, що на березі цієї водойми при закладенні поселення знайшли три мисливські суми (сумки). За іншою легендою, топонім є похідним від апелятива сум – „туга, журба": перші поселенці нібито дуже сумували за своїм рідним краєм, що й засвідчили у найменуванні поселення.

Близьке до вищезазначеного є інше припущення: в давнину місцевість, у якій виросло місто, була дуже болотистою. Болота ж „сумували", тому і називали цю місцевість (а від неї найменування поширилося і на поселення) Сумами.

Проаналізувавши свідчення народної етимології, можемо сказати, що в основі наших наукових обґрунтувань дещо інші міркування. Звичайно, відштовхуватись у даному випадку треба від гідроніма Сума. Ми цілком поділяємо думку, висловлену багатьма краєзнавцями та схвалену вченими, що „первинна назва належить річці Сумі" (В. Янко, 23, с. 13).

У зв'язку з цим виникає необхідність встановлення першовитоків топоніма Сума (Сумка), що, виявляється досить складним завданням. Найвірогідніше, що гідронім (потамонім) Сума похідний від топооснов СУ і МА. СУ в багатьох мовах має значення „вода, струмок, озерце" (тюрк., чув., кор. та ін). Окрім того, лексемі СУ властиве значення „туман" (в морд, та ін. мовах), а у фінській існує апелятив з таким же значенням (Мурзаев, 16, с. 529). Наприклад, Фінляндію нині називають ще Суомі, що, очевидно, має означати „земля (країна) води" або „земля води і туману" тощо. В давньоруській мові існувала лексема Сумь – „др.-русск. название финнов и Финляндии" (Фасмер, 23, Т. 3, с. 803).

Таким чином, зв'язок гідроніма Сума з елементом СУ в значенні „вода" і под. незаперечний. Постає необхідність з'ясувати значення другого компонента – МА (як можливість його виділення у топооснові взагалі, так і встановлення взаємозв'язку з першим компонентом).

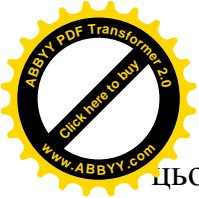
Лексема МА у багатьох мовах зафіксована із значенням „земля” (фін.-угор., ест., манс. та ін.) і, на думку вчених, залишила великий слід у топонімії. Проте само собою виникає питання: яким чином у наше середовище потрапили фінно-угорські мовні елементи?

Розшифрувати цю загадку допомогли археологічні розвідки, які виявилися тісно пов'язаними з лінгвістичними даними.

Так, заселення в далекому минулому північно-східних районів України і Білорусі племенами фінно-угорської мовної спільності підтверджується існуванням гідронімів, цінними при цьому археологічні матеріали. Ученими встановлено, що на північному сході України та Білорусі в давнину жили племена ряду археологічних культур. При накладанні карт цих культур України та Білорусі на карту фінно-угорських гідронімів спостерігається їх територіальний збіг, який найповніше виявляється в районі поширення пам'ятників культур ямково-гребінчатої кераміки епохи неоліту. Ця обставина „має досить важливе значення для вирішення розглядуваної нами проблеми (а саме – виступає підтвердженням існування фінно-горських гідронімів у Подніпров'ї, – Т. Б.), тому що такого збігу цієї карти гідронімів з картами інших культур тут не спостерігається” (Телегин, 21, с. 26–27).

Принагідно зазначимо, що питання про фінно-горську належність пам'ятників ямково-гребінчатої кераміки не нове, воно розглядалося представниками різних галузей науки. Наприклад, В. М. Топоровим та О.М. Трубачовим (1962, 1968) під час дослідження лівобережжя Дніпра виявлено близько 10 давніх фінно-угорських назв гідрооб'єктів. „Всі гідроніми на північному сході України і Білорусі виступають прямим продовженням на південний схід ареалу досить великого скопичення фінно-угорських назв річок лісової зони Європейської частини (колишнього. – Т.Б. (СРСР) Телегин, 21, с. 26). Зазначені висновки мають відношення до аналізу розглядуваного топонімічного матеріалу.

Так, ученими встановлено, що неолітична епоха на Сумщині характеризується пам'ятниками, що належать до трьох археологічних культур: дніпро-донецької, лисогубської та неоліту ямково-гребінчатої кераміки. Проте, що вельми цікаво і важливо для розв'язання нашого питання, „переважна кількість неолітичних пам'ятників Сумщини відноситься до культури неоліту ямково-гребінчатої кераміки” (Неприна, 17, с. 29). Це – IV тис. до н. е. Ось у

цьому, гадаємо, – ключ до розв'язання нашої проблеми.

Таким чином, немає нічого дивного в тому, що на Сумщині збереглися фінно-угорські мовні елементи, наявні у гідронімах – як найдавніших пам'яток культури.

Наступним етапом наукових пошуків є з'ясування того, яке ж значення властиве лексемі Сума в цілому – як гідронімові.

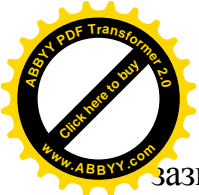
Найвірогідніше, потамонім Сума розшифровується як „річка у водній (низькій, заболоченій тощо місцевості. Адже ця річечка впадає у Псел (не, пси – ріка, вода (адиг., абх), до того ж місцевість навколо Псла поблизу міста і досі, незважаючи на плин часу, низинна. Біля впадіння Сумки у Псел протікала річечка Стрілка (нині вона тече під землею). Стрілка колись іменувалася Сумкою, тоді як Сумка – Сумою. Назва гідроніма Стрілка, очевидно, має зв'язок з одноіменним апелятивом, який дослідники визначають як народний географічний термін, фіксуючи його із значенням: 1) „мис, довга коса при злитті двох рік, двох ярів" (Мурзаев, 16, с. 526) – у даному випадку Стрілки, Суми і Псла;

2) "підвищення серед боліт" (див: Мурзаева, 16, с. 526) – дійсно, Стрілка протікала у дещо вищій місцевості порівняно з Пслом;

3) „межа" /див. Мурзаева, 16, с. 526/ – річка Стрілка своєрідно відмежувала підхід до міста з заходу;

4) „притока річки" (Черепанова, 25, с. 212) – Стрілка є притокою Суми. Очевидно, що кожне з наведених значень підходить для обґрунтування етимології найменування цього водного об'єкта.

Таким чином, на невеликій площі перепліталася низка водних артерій, спричинюючи заболоченість, значну наводненість території. Тому, очевидно, річка Сума й успадкувала назву, в основу якої покладено загальне значення лексеми сума „річка у заболоченій місцевості" тощо. Поселення, що зародилося поблизу тодішніх річок Сумки, Суми та Псла, стало іменуватися як „Сумин городок". Причина трансформації назви у плюральну форму достеменно не відома. Може бути, що множинна форма ойконіма утворилася в результаті зовнішніх змін топографічного об'єкта: місто з часом збільшувалося, розросталося, що й зумовило мовців змінити форму присвійного прикметника Сумин, який вказував на визначальну ознаку місцевості, – на множинний іменник Суми (можливо, спочатку у назві „Сумин городок" відбулося усічення іменника „городок", унаслідок цього залишився тільки прикметник Сумин, який потім і

знавав подальших змін, що в свою чергу були викликані ще й зручністю користування назвою у повсякденному вжитку). На жаль, поки що не вдалося встановити, з якого часу побутує ойконім у множинній формі. Можна тільки відзначити те, що в „Літописі Самовидця” (Літопис Самовидця, 15, с. 23) він згадується при описі подій 1676 року: „Того ж року (1676. – Т.Б.) полковник Стародубовський... поїшов на Москву..., хочачи поддати Стародуб, жеби зоставал як городи українніє московськіє: Суми и Рибное”.

Місто Ромни – одне з найдавніших міст України, згадуване в Лаврентівському та Іпатіївському літописах. Час заснування міста не відомий (умовно вважають 1096 р., яким датована перша згадка про місто). Через давність поселення і наявність варіантів ойконіма існує багато домислів щодо з'ясування етимології назви.

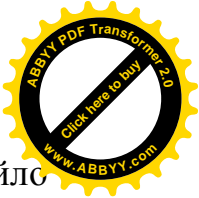
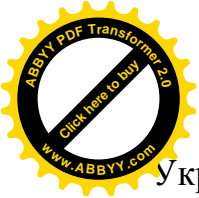
До найдавніших і ґрунтовних джерел, що містять інформацію про походження назви міста, відносимо дослідження І.О. Курилова (14).

І.О. Курилов стверджує, що свою назву Ромен одержав „оть рьки, па устье которой онь построень, а рька назвам такь вьроятно є ще раньше Св. Владимира оть растьня, водяцагося и теперь в изобилии на привомь берегь ея, подобного большой ромашке, которое до саго дня вь простонародье называється „романь” или „ромень” (14, с. 26). Таким чином, виникнення назви міста, за І.О. Куриловим, прослідковується так: ромсн (квітка) – Ромен (гідронім) – Ромен (ойкоснім).

Цілком поділяючи думку про виведення назви міста як похідної від гідроніма, категорично заперечуємо про зв'язок гідроніма з однойменним апелятивом на позначення квітки.

Як уже згадувалося, один з варіантів назви, що дійшов до нас як останній (він передував назві Ромни), – Ромен. Виникає потреба загострити увагу на цьому варіанті топоніма, який, доречно зазначити, любляють місцеві краєзнавці, патріоти рідного міста і взагалі жителі. Та й багатьма вченими відстоюється варіант імені Роме (А. Шафонський, П. Бодянським, Б. Семеновим та ін.).

Ще з давніх часів спостерігається паралельне функціонування двох форм ойконіма: то як Ромен, то як Ромни, що засвідчують літописи: „... же тая уся Украина по Ромен оньін слухала” (описуються події 1662 р.) (Літопис Самовидця, с. 87): „...Хмельницький дістав звістку, що польські війська на

Україні біля Ніжина, Ргомен, Гадячого..." (опис. Події 1652 р.) (Самійло Велико, с. 102); (Дорошенко. – Т.Б.) „для безпеки ... наказав лишатись у Ромні" (Самійло Величко, с. 81).

Якщо порівняти усталені похідні утворення від названого ойконіма, то очевидним стане припущення про первинність варіанта Ромен: нині функціонує (і функціонував споконвіку) відтопонімічний прикметник роменський (тобто утворений від назви Ромен), а не ромненський (тобто утворений від Ромни, як це повинно було б бути). Сучасні вчені мовознавці розглядають такі відозміни під кутом російсько-мовного впливу на зміни українських топонімів, зокрема їх числа. Цікаво, що і нині назва Ромен також побутує. Зокрема спостерігається переваження в усному народному мовленні і найбільше у старожилів, таких конструкцій, як „повернувся з Ромна", „поїду до Ромна", „їхав з Ромна" тощо. Це мовне явище зафіксоване як досить поширене у більшості сіл Роменського, Недригайлівського та Липоводолинського районів. Виявлені випадки вживання ойконіма у формі Ромен і в періодиці, насамперед – у місцевій газеті „Вісті Роменщини". Широко функціонує цей варіант імені у сучасній поезії як поетизм тощо.

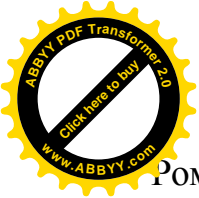
Т.Г. Шевченко, який двічі відвідував Ромен, Л.М. Толстой, Б. Антоненко-Давидович – уродженець Ромна, Д. Білоус, О. Ющенко та ін. митці віддають перевагу давній формі найменування.

Одне з припущень базується на виведенні назви від найменування Рим, яке ніби принесли сюди італійські купці (Д.С. Самоквасов). Такі міркування викликані тим, що і до цього часу в народі побутують легенди про судноплавний характер річки Сули: саме водним шляхом прибували сюди заморські купці. Проте це припущення не видається нам за вірогідне.

Інша гіпотеза базується на виведенні назви міста від імені Роман, ужитого в множині, що також не знаходить підтвердження.

Науковий інтерес викликають міркування, пов'язані з обґрунтуванням назви міста як похідної від гідроніма Ромен (Великий Ромен – у давніх джерелах, нині в народі – Роменка), О.С. Стрижак виводить назву річки від литов. „тихий – річка з тихою течією" (вказана ознака справді притаманна річці), а назву міста – як похідну від гідроніма.

Якщо взяти до уваги встановлену вченими закономірність про повторення у слов'ян назви водойми у найменуванні поселення (Ромен виник біля впадіння р.

Ромену в р. Сулу), то можна цілком віддати перевагу цій гіпотезі.

Виведення гідроніма Ромен (етимон – Великий Ромен, сучасний варіант імені Роменка) від апелятива ромен (роман) як назви квітки тяжіє до народної етимології, хоча словники Даля, Грінченка, Фасмера засвідчують функціонування цієї лексеми на позначення рослини. Дійсно, цей різновид ромашки поширений у названій місцевості, однак до нас не дійшло ніяких свідчень про те, що ця рослина відігравала якусь велику роль у обрядових дійствах наших предків-язичників, тобто мала священне значення, як, скажімо, дуб, береза, тощо. Тому не можемо безапеляційно погоджуватися з цією гіпотезою. Окрім того, у глибоку давнину цілком вірогідно, у місці злиття річок, (там, де виникло місто) ріс ліс це помітно і нині. А ромен – квітка лугова.

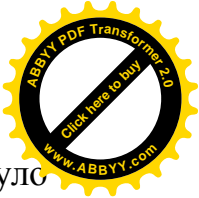
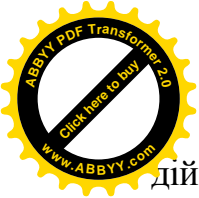
На противагу цим гіпотезам висуваємо ще одну, найвірогіднішу, – як на наш погляд.

Так, у давньоруській мові існували слова рамень, раменьє, раменка, які не вживаються ні в сучасній українській, ні в сучасній російській мовах.

Функціонування цих лексем з низкою значень (що свідчить про активність їх слововживання) фіксують словники Даля: "рамень, раменьє" лес, соседний с пашней"; "мешаное чернолесье"; „густой, дремучий, темный лес", „деревня, селенье под лесом"; раменка „остров, клин леса, полоса однородного леса (т. 4, с. 58) Срезневського: „раменьс лес по краю пашни", рамяна, рамень: „род терновника" (греч), раманьство „сила, крепость" и др. (т. 3, с. 66 – 67) Фасмера: „раменьє" густой лес; лес, примыкающий к пашне" рамень „то же"; др.-русс. Рама „граница, пашня, примыкающая к лесу", раманье „ лес по краю пашни, опушка леса; (т. 3, с. 440). II-томний СУМ фіксує тільки лексему рамень і то з позначкою діалектне „густий ялинник" (8, с. 44), Грінченком ця лексема не подається.

Г.П. Смолицька відзначає, що в минулому слова раменьє, рамень, раменка були широко розповсюджені на всі території українських та російських земель, зокрема там, де ріс ліс. Їх зберігали і донесли до нас як історичний документ топоніми (пор. назви Рамено, Раменці, Рамень, Рамон, Рамоньс, Ременки та под.).

Отже, якщо врахувати місце розташування поселення, то можна стверджувати, що всі з наведених Далем значень лексем ременьє, рамена можуть бути використані при тлумаченні топоніма Ромен, бо відповідають реальній

дійсності. Так, відомо, що Ромен первинно розташувався на узвишші, яке було оточено з двох боків річками, з третього боку – ровом. Окрім того, місцевість навкруги була поросла лісом. Тому цілком можна пов'язати виникнення ойконіма з наведеними апелятивами, зокрема з такими їх значеннями, як: «розчищена площа на сухому високому місці в лісі», «лісова непрохідна глушина, де на галявині є розчищене місце і поселення» та под.

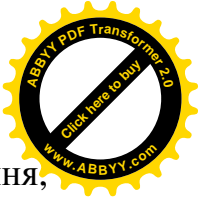
Ми також схильні припускати, що не тільки ойконім, а насамперед гідронім Великий Ромен може цілком пов'язуватися з апелятивом раменьє. Про таку можливість творення гідронімів зазначав І.М Железняк, говорячи, що «окремою проблемою лишається питання про омонімізацію в класі гідронімів географічних термінів, семантично не пов'язаних з гідрооб'єктами (напр., р. Просіка, р. Нивка, р. Пологи)» (9, с. 74), і на основі цих висновків виділяють певну групу гідронімів, зв'язок семантики гідрооснови яких із географічним терміном відбувається за суміжністю об'єктів (там само, с. 79).

Також топонім Ромен, як похідний від апелятива рамень, може пов'язуватися з одним із значень, поданих у «Словаре народных географических терминов» С.М. Мурзаева, а саме: «окраїна лісу», «поселення в лісі» та ін. (16, с. 476 – 477).

Можна також розглядати і зв'язок топоніма Ромен з апелятивом рама «окраїна область», «кордон», «межа» і под. – адже відомо, що Ромен був містом-фортецею. Яка знаходилася найближче з-поміж інших міст посольської оборонної лінії Київської русі (це відображав і тодішній герб міста).

Для дискусії можна подати ще одну думку, що, до речі, зустрічається рідко для пояснення витоків подібних назв. Так, Ю.О. Карпенко, досліджуючи топонімію Буковини, зафіксував гідронім Раменець (інша назва Чорного Поток, що є лівою притокою Білого Поток в Заставнівському р-ні Чернівецької обл.) і подав можливий варіант його розшифрування: «зважаючи на походження назви (рамено «плече»), можна здогадуватися, що так колись іменували місце злиття Білого і Чорного Поток» (12, с. 73). при цьому дослідник уточнює, що виток назви місцевому населенню не відомі.

На наш погляд, най вірогіднішим припущенням у поясненні першовитоків ойконіма Ромен є припущення, в основу якого покладено значення близькоспоріднених лексем рамень, раменьс, раменка тощо, які засвідчують зв'язок з лісом.

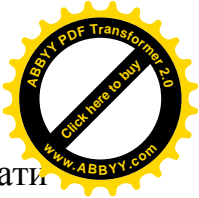
Неможна залишати поза увагою і деякі інші (найновіші) міркування, зафіксовані М.Т. Янком у „Топонімічному словнику України" (1998), у якому зокрема зазначається, що „останнім часом учені все більше схиляються до думки про перегляд етимології Ромна (сучасне Ромни), вбачаючи, що назву можна реконструювати як Ромънь – Ромін, –порівнюючи її з утворення Рим (Рым) – форма назви столиці Італії, звідки походить ст. – сл. роумінь „грек", сучасне румун тощо" (23, с. 303).

Ми категорично відкидаємо цю думку, вважаючи, що назва Ромен давньоруського походження і відбиває, як це було характерно для тодішнього процесу номінації природних об'єктів, реальні факти навколишньої дійсності, зокрема – природні умови (пор., наприклад, з оронімом Роман – Кош) (вершина Кримських гір), що походить від тюрк, „діс" і „загін для скотини" (Янко, 23, с. 303).

Село Дубовичі Кролевецького району (засн. десь у XVI ст.). Є дві гіпотези походження назви комоніма. За одним з припущень, поселення заснували вільні козаки, що тікали із Запорізької Січі і селилися в глухому дубовому лісі, тому й назва Дубовичі (від дуб „род, назва дерева") (Даль, Т. 1, с. 547); Гринченко, Т. 1, с. 4. Друга гіпотеза побудована на визначенні первинності гідронімів у відношенні до ойконімів: Дубовичі від того, що виникли поблизу р. Дубовки.

Складність пояснення подібних топонімів (тобто таких, що мають зв'язок з фітофорною назвою) полягає в тому, що зараз занадто важко виявити можливий зв'язок із дійсною наявністю даної рослини в цій місцевості. Топонім Дубовичі (з формантом -ичі),належачи до давнього шару ономастичної спадщини, викликає до себе підсилений інтерес. Цілком вірогідно, що це географічне найменування значно давніше, ніж ми припускаємо, і, можливо, сягає своїми витокami язичницьких часів, коли особливо вшановувалися дерева, зокрема дуб.

Суфікси -ичи, а також -ани (-яни), -инці дуже древні за своїм походженням. Вона зафіксовані у складі найдавніших топонімів, утворених на загальнослов'янському ґрунті. Учені вважають, що перші найменування на -ичи припадають на період первіснообщинного ладу (Янко, 23, с. 11). Первинно цей формант уживався для творення географічних назв патронімічного походження (тобто вказував на походження кого від кого).

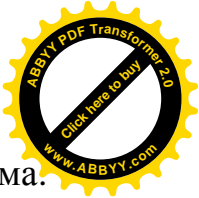
Пізніше він почав виконувати непатронімічну функцію, тобто позначати витoki кого звідки. Функціонування ж назв з цим формантом, що пов'язані з ландшафтом об'єкта номінації чи якимсь його фізіографічними властивостями, спостерігається дуже мало в слов'янській ономастиці. Одним із актуальних питань, що вимагає розв'язання, є встановлення того, яким же чином цей формант перейшов з розряду патронімічних у непатронімічні. М.А. Худаш розглядає можливість такого вживання за аналогією до прадавньої патронімічної топонімічної моделі, як зокрема, в науково неосмислених перейменуваннях та новотворах (24, с. 33). Проте у нашому випадку подібних штучних перетворень не зафіксовано.

Отже, виникнення ойконіма Дубовичі можна обумовити двома факторами: або ж давністю самого поселення і його назви як свідчення цієї давності, або ж випадковістю найменування (своєрідною оригінальністю, аналогією тощо). Оскільки патронімічний зв'язок з ойконімом встановити не вдалося, то скоріше всього, цей ойконім, що варто розглядати як надто рідкісне явище, завдячуючи своєму функціонуванню гідронімові Дубовка. Останні пов'язаний з апелятивом дуб „назва дерева”.

Село Вири Білопільського району (засн. на пр. XVII) розташоване на р. Вир. Це дає підстави шукати взаємозв'язок між назвою водного об'єкта і ойконімом.

Насамперед постає необхідність з'ясування етимології гідроніма Вир. Переповідають, що річка Вир здавна була бурхливою, швидкоплинною, з неспокійною течією, схожою на клекіт. Іншими словами вода в річці вирувала. Тому й названа вона відповідно Виром (від вир „омут и водоворот, ямина под водой с родниками или коловоротом быстрого течения” (Даль, Т. 1, с. 206), Фасмер, Т. 1, с. 33, Толстой, Т. 22. с. 212). Таким чином, характерні ознаки річки зумовили виникнення гідроніма Вир, який у процесі трансонімізації успадкувало поселення, що з'явилося поблизу як назву.

Село Реутинці Кролевецького району (засн. десь у XVII ст.). Ойконім Реутинці своїм виникненням завдячує потамоніму Ревці. Ця невелика річка брала свої витoki з озера Довгого, впадаючи в річку Рсть. Залишилися згадки, що Ревка в давнину була повноводною, бурхливою і шумною, – тобто ревля (особливо весною). Людей, які селилися вздовж річки Ревки почали називати реутинцями. Від цього і успадкувало свою назву поселення.

Звичайно, не викликає сумніву те, що ойконім похідний від гідроніма.

Цьому підтвердження словникові матеріали Даля: „ревти – громко протяжно кричать, ворчать, издавать густой, шумный и протяжный звук. Ревенье, рев, ревка, действительный по глаголу" (Т. 4, с. 88). Фасмер зазначає, що реут часто вживається як гідронім (Т. 3, с. 47).

Село Терни Недригайлівського р-ну (колись слбода. засн. в 1652 році) розташоване на р. Терн.

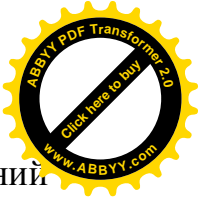
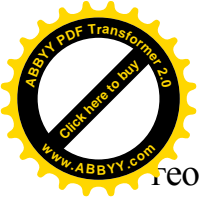
В «Историко-статистическом описаний Харьковской епархии» є згадка про це поселення з обґрунтуванням його назви: „Слобода Терни. При рьке Тернь...Название сей слободы производять отъ названия рьчки, протекающей чрезъ зту слободу, а рьчка получила свое название отъ того, что ввѣходить изъ тернового куста въ 20 верстахъ отъ г. Путивля... и въ 25 отъ сей слободы, и что при берегахъ зтой рьчки былъ нькогда густой лѣс съ частими терновими кустарниками (11, с. 89).

Отже, Терн – річка, права притока Сули (бас. Дніпра) свій початок бере з урочища, вкритого терновими заростями. Звідси й назва – від терен, терн, «ростина родини розоцвітих». Очевидно, що процес гідронімізації здійснювався на основі фітофорної назви. М.Я. Янко так пояснює виникнення топоніма: «Терни тому, що у цих місцевостях багато терну» (22, с. 47). На нашу думку, це твердження дещо неточне, зокрема у плані встановлення «поступовості» утвердження цієї назви як ойконіма.

Село Біловоди Сумського р-ну (засн. близько 1680 р.) козаками – переселенцями Правобережної України.

На нашу думку, ойконім Біловоди варто розглядати як похідний від потамоніма Біловоди. Топонім Біловоди є композитою, у ньому очевидний зв'язок двох кореневих морфем шляхом підрядного зв'язку білі води. Перший компонент складного слова виражений прикметником вказував на колір, зокрема води. Проблемним є (і важливим водночас) з'ясування лексичного значення першого компонента, що дасть змогу дійти переконливих висновків у встановленні першовитоків виникнення топоніма.

Фасмер, прослідковуючи етимологію слова білий, доводить його спорідненість з лексемами „блеск", „светит", „сияет" (т. 1, с. 149). Можливо, наші пращури назвали воду білою тому, що білий виступає синонімом до світлий, чистий, прозорий – це і підтверджує Фасмер. Подібний принцип найменування

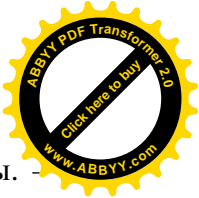
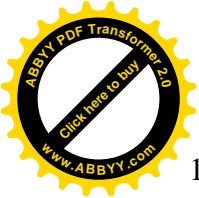
географічних об'єктів був досить поширений у слов'ян. „Слова білий і чорний лежать в основі багатьох назв міст і урочищ Київської Русі, які так чи інакше згадуються в руських літописах" (Кузьмичев, 13, с. 16). „Наші предки досить широко користувалися кольоровою символікою, особливо білим і чорним кольором. Колір у цьому випадку не виступав у своєму реальному значенні. А слугував або ж для позначення відмінностей між предметами, явищами, людьми, або для позначення назв міст, озер, морів, рік. Усе ж таки і в цьому значенні колір по-своєму забарвлював і предмети, і явища, і людей, і назви, надавав їм додаткового естетичного змісту, тому що з білим асоціювалося щось світле, радісне, чисте. Не скаламучене, вільне, прекрасне» (Там само, с. 17).

Можна розглянути і таке припущення: вода і річці була білою від крейди або якихось інших природних матеріалів. Можливо, дно відсвічує білизнаю через поклади чогось. М.Я.Янко дотримується подібної думки (28, с. 30), зауважуючи й те. Що «характерною особливістю довньоевропейських гідронімів – давніх європеїзмів, тобто тих, які існували до виникнення індоєвропейської мовної спільності, є наявність у цих основ на означення «вода», «джерело», «текти», «потік», а також кольорів «білий», «блискучий» (28, с. 4).

На Сумщині є ще одне поселення з назвою Біловоди – у Роменському районі, яке розташоване на р. Біловодь (принцип виникнення ойконіма аналогічний до вищерозглянутого).

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993.
2. Бодянський П.М. Памятная книжка Полтавской губернии за 1866 год. – Полтава, 1865.
3. Величко Самійло. Літопис. Т. 1. – К., 1991.
4. Веселовський С.Б. Топонимика на службе истории // Исторические записки. – 1945. – С. 24 – 52.
5. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка. – Кієвь, 1909. – Т. 1.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1956. – Т. 1 – 4.
7. Діброва Г.В., Панченко В.В. Еллінський ярмарок. – Ромни 1993.
8. Етимологічний словник української мови. – К., 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.
9. Железняк І.М. Гідронімія /бас. Ірпеня/ // Питання історичної ономастики України. – К., 1998. – С. 63 – 83.
10. Забуранна О. Простір топонімії як простір мови // Українська мова: з минулого в майбутнє. – К., 1998. – С. 133 – 134.
11. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1857.
12. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973.
13. Кузьмичев И.К. Лада. – М., 1990.
14. Кулов И.А. Роменская старина. – Ромень, 1897.
15. Літопис Самовидця. – К., 1971.
16. Мурзаев З.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984.

17. Веприна В.И. Изучение неолита на Сумщине // Проблемы археологии Сумщины. – Сумы, 1989. – С. 29–30.
18. Семенов В.П. Полная географическое описание нашего Отечества. Малороссия. – С.-Петербург, 1903. – Т. 7.
19. Смолицкая Г.П. Занимательная топонимика. – М., 1990.
20. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. – М., 1989.
21. Телегин Д.Я. Финно-угорские гидронимы в Поднепровье и их археологическая интерпретация // Тезисы докладов областной научно-практ. конференции. – Сумы, 1989. – С. 26–28.
22. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М., 1969.
23. асмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. – М., 1986.
24. Худаш Л.М. З приводу слов'янських ойконімів та етнонімів розцінюваних як не патронімічні // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 43–51.
25. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984.
26. Шафонский А. Топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России. – Киев, 1861.
27. Янко М.Я. Топонімічний словник-довідник УРСР. – К., 1973.
28. Янко М.Т. Топонімічний словник України: словник-довідник. – К., 1998.

УДК 82.09(477)

Л.П. Петленко

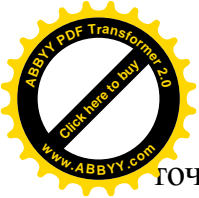
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ „ВОДА” В ПОЕЗІЯХ О.В. ВЕРТІЛЯ

У статті йдеться про лексеми семантичного поля „вода”, що займають суттєве місце в поезіях сучасного українського поета з Сумщини – Олександра Васильовича Вертіля. Гідроніми – текуча вода, наповнені тут концептуальним смислом, бо вода – це те, без чого не може жити людина.

Сучасний український поет Олександр Вертіль народився в селі. Досі не втрачає зв'язку зі своїм Жовтневим Білопільського району Сумської області. Будучи кореспондентом газети „Сумщина”, головою обласної організації Національної Спілки письменників України, кореспондентом „Голосу України”, знаходить час і для творення ліричних віршів, котрі оспівують мальовничу природу рідного краю.

Олександр Васильович – автор кількох збірок поезій, котрі подобаються читачам.

Знаю цього хорошого поета з 1980 р., бо навчалися в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, але на різних факультетах і курсах, але в одному корпусі, що на бульварі геніального Кобзаря. Це вже спогади... а наша мета інша – прослідкувати, які лексеми-гідроніми займають ключове і символічне місця у віршах поета-сумчанина, а також які мисленнєві асоціації викликають ці лексеми семантичного поля „вода” у читача. Хоча кожен знайде власне бачення ліричного вірша, але будемо намагатися знайти об'єктивну

гочку зору, що виникла завдяки життєвому досвіді.

Найулюбленишим віршем О. Вертіля для мене є „Купається небо у світлі прадавнього Псла...”, використаний мною у першій методичній праці з діалектної мікротопонімії та гідронімії (1999 р.). поезія з 4-х строф, 16-ти рядків, ніжна, малодійна, заколисуючого ритму. Створюється враження, особливо, коли читаєш уголос, ніби пливеш у човні тихою річкою з не дуже милозвучною, але древньою (на думку покійного (хай царствує!) П.Д. Тимошенка) назвою Псел.

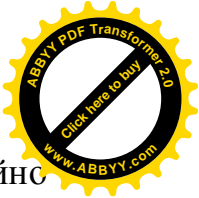
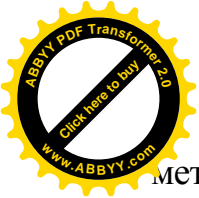
Погідна літня природа, обіч річки вільхи, верби плакучі, осики, вгорі – лагідне голубе небо. Правічна гармонія небо, води, флори земної, навіть фауни („птаство”, „рибин переплиск”) зцілюють душу в час тотальної глобалізації. Чому гідронім „Псел” – прадавній, праслов’янського походження? Бо Петро Дмитрович Тимошенко, будучи доцентом Київського університету, соромливо шаріючи добрим обличчям, пояснював на лекціях зі старослов’янської мови, що ця назва походить від дитячого слова „пісяти”, а також „пускати струмку”. Філологи знають, які фонетичні зміни могли відбутися за віки, впродовж яких Псел (Псьол – народна назва, Псло - поетична) тече, починаючись зі Середино-Руської височини (в межах Росії) і впадаючи у Дніпро біля.

Однак аналізований вірш О.Вертіля стосовно ритму звукового вираження неоднозначний. Половина його плавна, неспішна, друга ж частина – енергійна, рвйна, навіть бурхлива. Це відбувається завдяки експресемам „відлунює”, „переплеск”, „вростає”, „поспішає”, „звихрені”. Поезія має своєрідні асонанси та алітерації, що об’ємно окреслюють думки поета, які викликані мальовничою природою Сумщини.

Повтори „Купається небо”, „Купається Псло...” (початок I та II строф), як ми вважаємо, свідчать і про космічне мислення тоді молодого ще поета (хоч і зараз роки та сивина не зістарили душі цієї мудрої людини).

Метафори вірша одухотворюють картини природи (тихого літа та бурхливої весни чи осені). Метафори тут переважно дієслівні, хоча є й іменникові.

А втім, шановні студенти – майбутні науковці, віднайдіть їх самі. Рекомендуємо вивчити вірш напам’ять. Гарно звучить він на фоні тієї ж річки, на крутому чи пологому березі... Ваша молода уява й фантазія підкажуть, як використати вірш „Купається небо у світлі прадавнього Псла” з навчальною

метою, щоб діти полюбили рідну природу назавжди і навіть ностальгійно згадували про неї аж на... Гавайських островах. Як писав А.П. Чехов: „Аббазія й Адриатичне море, і Венеція – добре..., а Псел і Лука – краще”.

А все ж повернемося до згадуваної вище моєї методичної праці, в котрій, на жаль, загублено ріку Дунаєць.

Як бачимо, знаходиться річка на півночі Сумщини, протікаючи через райцентр Ямпіль. Якщо дивитися на карті світу, то відстань від Дунаю до Дунайця досить суттєва. Але згадаємо світову історію і гіпотези вчених про переселення народів, котрі в силу природних катаклізмів або воєн змушені були переселятися на досить знані відстані. Про це написано у монографії „Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках” (К.: Наук. думка, 1981).

Щодо Сумщини, то у 1961 р. В.В.Дубравіним від Баклан Ольги Василівни (1883 р.н.) в селі Волошнівка Роменського району було записано старовинну мелодійну і плавну колядку з побажанням дівчині „Прала Валечка вишитий рушник”. Кожен рядок цієї віншувальної обрядової пісні, а також приспів закінчуються словами „в Дунаї”.

Розповідь у коляді ведеться від імені оповідача, серед символів або концептів тут є „перстень”, що впав у Дунай під час прання весільного рушника, найрідніші люди – батько й матінка, а також наречений Василечко, добрий молодець, що знайшов перстень і за цього молодця Валечка піде заміж.

Дунай – всеслов'янська річка, що в генетичній пам'яті слов'ян є об'єднуючим елементом їх історії. Хоча ця велика ріка починається на східних схилах Шварцвальду (Німеччина), тече через Австрію, Чехію та Словаччину, Угорщину, Югославію, Болгарію, Румунію та Україну (Одеська область).

Але повернемося до поезії Олександра Вертіля, зокрема до вірша „Була й пішла у легенди й перекази рать”, опублікованого в альманасі „Україно моя Батьківщина”, виданого 2006 року за сприяння Всеукраїнського об'єднання „Батьківщина”. Упорядником книжки є відомий український поет і депутат Верховної Ради України Віктор Терен (видавництво „Неопалима купина” – м. Київ).

Названий вище вірш містить 3 строфи. Остання з них переносить уяву читача в історичне минуле. Тоді й зараз життя людини неможливо уявити без води, великих і менших річок:

Бо є і Дніпро, і Лугань, і Самара, і Здвиж,
Які що секунди несуть незастояну вору.

Вже перші дісталися до золотої води
Заходять в ріку, не шукаючи тихого броду.

Концепт „вора”, як вважаємо, – це і постійно текучий плин часу, історії, подій. Вора – мінлива, а то й бурхлива субстанція, без якої не може існувати життя на землі.

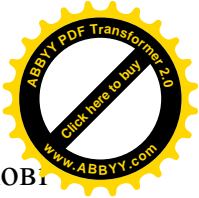
А тепер звернемося до збірки Олександра Вертіля „Паморозь”, що надрукована у видавництві „Слобожанщина” (2004 р.) Серед віршів збірки є 9 поезій у котрих концептуально значимими стали семіми гідронімічного поля.

У вірші „Казка про струмок” алегорично змальовано, мабуть, долю людини, в котрої гнучка спина. Ця людина догоджає, зраджує принципи моралі, а в результаті стає „блідою тінню Клекітного ручая”. Отже, якщо хочеш, щоб тебе пам’ятали нащадки, інші добрі люди, високо тримали свою людську гідність. Інакше станеш нічим і ніким, а коли помреш – твоя могила лише в кращому випадку заросте травною, а може, зрівняється з землею, і пам’ять про тебе зітреться.

Вірш „Цілющий рух води” віднесемо до філософських творів, котрі побудовані на фундаменті біблійної християнської моралі. Лексема „ангел” використовується 3 рази (символічне число), крім того символ „зоря”, „небосхил”, „храм” свідчать про піднесене, високе звучання цієї поезії. Антитеза, що складається з протиставлення вгорі, де Бог та його небесний почет, має протилежність земну: „вічні блукальці” – люди Землі, а ще гірше – „крамарі”, котрих треба вигнати з храму – покарати за те, що забули про власні гріши, а наживу (гроші) ставлять понад усе.

А тепер про лексеми-гідроніми у вірші. Їх нема, бо вода тут у стані встояного плеса, „хвилі закуті у льоди”, є також рятівна вода для ангела-спасителя.

Вірш „ріка під сонцем іскриться” переносить нашу уяву на берег річки чи то осінньої, чи весняної після довгої й докучливої зими. Але головним суб’єктом, до котрого автор поезії звертається й котрого одухотворює як живу істоту, є човен. Де О. Вертіль ставиться співчутливо, бо він – „наче поранена птиця”, що її треба полікувати, тобто дірки в човні залити смолою. Автор запевняє свого друга-човна, що допоможе в біді – не дасть потонути в ріці. Наша думка є такою, що човен тут – символ людської долі, життя, котре може обірватися в будь-яку мить. Отож, людині потрібна підтримка й охорона вищої небесної сили – тобто Бога.

Вірш „Вічна вода” присвячений поважному й поважаному письменникові Сумщини – Олексієві Столбіну, що, безумовно, виплекав і підтримав самого Олександра Вертіля. Крім того, передав естафету молодшому співбратові по перу, тобто обласну організацію Національної спілки письменників України.

Отже, поезія „Вічна вода” також із філософським смыслом, бо тримається він на таких концептуальних семах (семемах): душа, доля, вічність, вода, небо, піднебесся (сакральна група лексики), а також: потік, віхола, дощів'я (оказіоналізм), хмара, річка, тумани (різні стани води). Темпоральні лексеми: роки, осінь, літо (антитеза) поєднуються і переплітаються зі словами лексико-семантичного поля вода, а разом вони творять гармонію Всесвіту і дають читачеві можливість поміркувати над філософськими проблемами буття та проблемою смислу життя людини на Землі. Щодо лексико-семантичної групи, що репрезентує земні реалії, то у вірші Олександра Вертіля „Вічна вода” присутні такі слова: трава, стерня (антитеза), кінь (концепт з ширшою семантикою), ліс, горіхи.

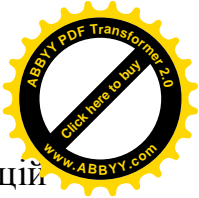
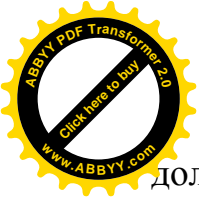
Поезія містить також поетизми, метафори, епітети, які переплітаються у тканині твору, підсилюючи й увиразнюючи думку поета і знову ж таки даючи ґрунт для польоту фантазії читачів і слухачів, особливо молоді, а надто ж весною, коли оживає природа, пробуджується після зимової сплячки.

Вірш „Іван-покиван” складається всього з чотирьох строф, невеликий вірш, але наповнений знову ж таки філософським підтекстом і, мабуть, списаний з долі одного чоловіка, котрого так і звать – Іваном. Це людина інтелігентна, чесна і відверта, тому не так і легко живеться йому в нашому бурхливому ХХІ столітті.

Якщо звернутися до статей „Словника українських імен” І.І. Трійняка (К: Довіра, 2005), то ім'я Іван, ч.; гр. ім. *Ἰωάννης* д.-євр. ім. *Jōshānān*, *Jəhōhānān* „Ягве (бог) змилосердився, помилував” – божа милість, божа благодать; угр. *Janoś*; рум. *Joan*; кан.; найпопулярніше ч. ім. в минулому [6, 143].

Воно дуже поширене в слов'янському (і не тільки) світі, має багато пестливих або й згрубілих форм. Але, як свідчать психологи, характер цих чоловіків майже близьких до ідеалу: роботящі, спокійні, добрі, чесні, правдиві (що часто використовують для власного блага люди ледачі, лукаві та ін.). Хоча Іванам потрібна підтримка й опора від справжніх друзів, – незрадливих і мужніх.

Що ж стосується концептуальної лексеми „вода”, то перші два рядки вірша „Іван-покиван” звучать так: „Прошумить, затихне і зів'яне Вередлива

долі течія”. Розлога дієлівно-прикметникова метафора не поодинок в цій поезії, але вона є зачином і тому найважливіша у вірші. А от закінчується поезія, що названа, як дитяча забавка, „Іван-покиван”, цитатою-афоризмом самого пана І.П. Мозгового: „Хто згинає – зігнеться раніш”.

Тож побажаємо Іванові Павловичу стати ректором СумДПУ ім. А.С. Макаренка якнайшвидше, а також вивести наш університет на рівень національного.

На завершення нашої скромної мовно-літературної розвідки зупинимося на вірші „Потойбіччя Ворскли” з тієї ж збірки О. Вертіля „Паморозь”. У поезії розповідається про весняну пригоду, поїздку до друга на „Жигулях” – машині, що є прикметою ХХ ст.

Повінь весняна зробила кузень річечку широкою і бурхливою. Тому стало неможливим добратися до другої хатини, що біліє, „наче світлий маяк” на протилежному березі. Друг „щось гукає... звіддалі”(неологізм), „А голос почути непросто”.

Наше міркування таке, що ідея вірша тримається на концептуально важливих лексемах, що належать до семантичного поля „вода”. Це такі слова: ріка, річечка, повінь, розлив[води], Ворскла квітнева. Це все назване – субстанції текучі, мінливі, непостійні. Їм протиставлені твердині – бастіон, хатина, човен, міст, берег.

Ця пригода, коли друзі, що давно не бачилися, через природну стихію не можуть наблизитися для дружніх обіймів, а також для розмов про пережите, отже, пригода залишиться в пам’яті обох назавжди.

І тільки у споминах повінь шумить

І пам’ять мою заливає.

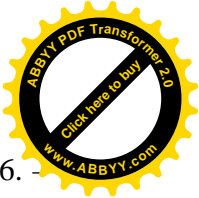
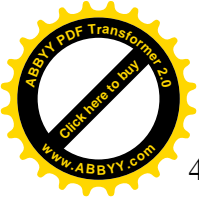
Концепти спомини і пам’ять є надзвичайно важливими для щирих друзів, а також основоположними для розуміння змісту поезії „Потойбіччя Ворскли”.

Отже, для поезій Олександра Вертіля дуже важливим є семема „вода”, що маркують її субстанції.

Бо вода – це життя, рух, позитивні зміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Вид. дім „Академія”, 2004. – 322 с.
2. Вертіль О. Паморозь. – Суми: Слобожанщина, 2004. – 111 с.
3. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв’язках. – К.: Наукова думка, 1981.

4. Жайворок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.
5. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови / За ред. проф. Л.І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 464 с.
6. Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон): Фольклорні записи та упорядкування В.В. Дубравіна. – Суми: Університетська книга, 2005. – 446 с.
7. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 510 с.
8. Україна – моя батьківщин: Альманах / Упоряд. В. Терен. – К.: Неопалима купина, 2006. – 320 с., іл.

УДК 82.09-1(477.52)

Ю.В. Полянничко

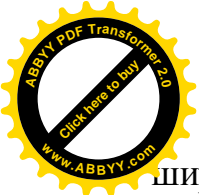
ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАГМОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ)

У статті подано семантичну характеристику сучасних прагмонімів української мови та особливості їх функціонування. Проаналізовано мотивованість вибору найменувань цього лексичного пласту. Досліджується статус прагмонімів у системі власних назв, подано класифікацію прагмонімів за мотиваційними ознаками, виявляється номінативна своєрідність окремих груп прагмонімів.

До явищ, які характеризують українську мову на сучасному етапі розвитку і вимагають поглибленого всебічного вивчення, належать лексико-семантичні інновації в системі номінації власних назв. Розгляд лексико-семантичного способу словотвору переважно у діахронічному аспекті призвів до того, що поза увагою дослідників залишилися такий актуальний клас власних назв, як прагмоніми.

У сучасній українській онімній лексиці значну групу складають позначення конкретних предметів як результатів найрізноманітніших сфер виробництва та найменування товарних знаків, що вирізняються серед однорідних чи подібних. В українському мовознавстві явища номінації у сфері прагмонімів ще не були об'єктом окремого комплексного вивчення за винятком цікавої праці С. Шестакової, яка дослідила лексико-семантичні інновації в системі ергонімної і прагмонімної номінації [5].

Для позначення серій однотипного товару в мовознавстві відсутній усталений термін. Переважна більшість дослідників використовують термін прагмонім (З. Комолова, С. Шестакова), інші – словесний товарний знак (Н. Гурська, О. Суперанська) чи товаронім (П. Поротников). Найбільш вдалим є термін «прагмонім», запропонований З.П. Комоловою у 1969 році для позначення словесних товарних знаків, уживаних для власних назв товарів. З.П. Комолова серед різних груп власних імен, таких, як топоніми, антропоніми та ін. виділяє

широку, але мало вивчену групу власних назв товарів, так званих товарних марок або словесних товарних знаків [2, 56].

На думку О. Покровської, комерційні номени – це слова-денотати, і для того, щоб мати уявлення про предмет (товар), його функції, призначення, залишається лише бажати вмотивованості позначуваного предмета [3, 28]. Як зауважує О.В. Чуєшкова, правомірним є використання обох термінів (“комерційний номен” та “прагмонім”), що дає нам право вживати їх як синоніми [4, 5].

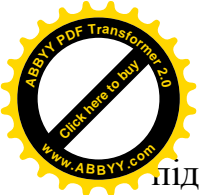
Через невивченість цього явища існує хибне уявлення про те, що поява прагмонімів – це перенесення готового найменування з одного денотата на інший, яке не має нічого спільного із лексико-семантичним способом словотвору. Позначення прагмонімами серій однотипних множників також зумовило дискусію в мовознавстві щодо віднесення їх до власних назв чи до апелятивів. Як наголошує С. Шестакова, прагмоніми однозначно належать до власних назв на підставі індивідуалізації ними серій товарів та права власності на ці товари, графічних особливостей (написання з великої літери, лапки), типу лексичного значення (зв'язок з одиничним поняттям), ономасіологічних особливостей (ідентична власним назвам номінативна ситуація) [5, 21].

Слід також підтримати твердження С. Шестакової, що товарні знаки і власне прагмоніми об'єднуються у клас прагмонімів на підставі їх схожості за об'єктною співвіднесеністю (індивідуалізують серії однотипних товарів), за сферою функціонування (торгівля), за спільністю адресата (потенційний покупець), за типом номінації (належність цих класів до сфери штучної номінації), за настановами (товарні знаки, як і прагмоніми, створюються і вводяться в ужиток одними й тими ж людьми – колективом розробників і виробників певного товару) [5, 23].

Недостатня увага українських мовознавців до процесів номінації в системі прагмонімів і постійний розвиток лексико-семантичних інновацій у цьому класі власних назв зумовлює актуальність проблеми дослідження.

Оскільки прагмоніми – один із найбільш непостійних за обсягом класів власних назв, який безперервно оновлюється, поповнюється новими одиницями, у статті проаналізовано структуру, семантику прагмонімів та принципи вибору сучасних найменувань регіональним товаровиробником.

При аналізі прагмонімів слід враховувати той факт, що ономастика

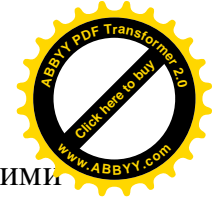
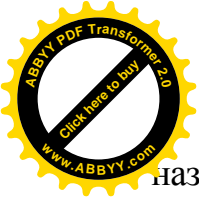

підлягає впливові позамовних факторів значно більше, ніж лексика загальна. Тому не можна говорити про продуктивність чи непродуктивність того чи іншого способу утворення без врахування екстралінгвістичного фактора, тобто без врахування того, до якого класу товарів належить предмет. Так, наприклад, скорочення є дуже продуктивним способом утворення власних назв, виробів непобутового призначення (літаків, вантажних автомобілів, верстатів, приладів і т.п.), а серед власних назв виробів харчової і парфюмерної промисловості зустрічаються лише поодинокі приклади скорочень.

Традиційним способом творення прагмонімів є лексико-семантичний, коли відбувається певний перерозподіл у ряду диференційних семантичних ознак: зсуваються акценти, у структуру значення можуть включатись нові семантичні компоненти, інші ж ознаки приглушуються або ж зовсім зникають.

У прагмонімів, як і в інших групах власних назв, розрізняються два види значень: ономастичне і доономастичне. Ономастичне значення – це інформація про власне ім'я, яка обмежується вказівкою на те, до якої групи чи підгрупи власних імен воно належить. Ця інформація і повинна увійти до словникової дефініції власного імені. При утворенні прагмонімів шляхом словоскладання або сполучення слів доономастичне значення складається із суми значень компонентів. Прагмоніми, утворені шляхом штучного добору букв, мають тільки ономастичне значення. Від ономастичного і доономастичного значень слід відрізнити екстралінгвістичну інформацію, яка асоціюється з тим чи іншим власним ім'ям. Ця інформація дорівнює відомостям, які має людина про предмет, що є носієм власного імені.

Отже, на ґрунті доономастичних значень прагмонімів при врахуванні екстралінгвістичної інформації стає можливим виділити два основні семантичні типи: предметний і непередметний. Цей поділ значною мірою збігається з традиційним поділом слів на мотивовані та немотивовані. Мотивованою вважають таку власну назву, яка має прозору семантичну структуру, що допомагає розкрити мотив номінації – понятійний чи асоціативний блок лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, закріпленої в індивідуальному чи колективному знанні про світ, традиції, досвід, на чому й ґрунтується той чи інший вибір ознаки, покладеної в основу найменування. Якщо розуміти мотивацію стосовно прагмонімів як відображення у назві мотивів номінації, то не можна погодитись із виділенням групи немотивованих найменувань, оскільки такі

назви мотивуються або милозвучністю самого найменування, або суб'єктивними настановами номінатора.

Урахування чи неврахування ознак об'єкта у назві зумовлює виділення двох основних розрядів прагмонімів: мотивовані назви та рецесивні (з прихованим мотивом номінації) назви. До мотивованих належать найменування, які прямо чи опосередковано повідомляють про будь-які особливості об'єкта-номінанта (розмір, форму, смакові характеристики, місцезнаходження тощо). Відповідно за способом втілення ознаки у назві виділяють реально мотивовані та умовно мотивовані прагмоніми. Реально мотивовані прагмоніми безпосередньо вказують на особливості продукту, на розміщення підприємства-виробника і т.ін. Умовно мотивовані прагмоніми містять лише натяк на ознаки чи характеристики товару. Назви з рецесивною мотивацією, на відміну від реально мотивованих, не містять інформації про особливості номіната, їх поява зумовлена здебільшого зовнішніми чинниками та незрозумілими широкому загалу суб'єктивними мотивами номінації.

Обстежений матеріал дозволяє стверджувати, що критерієм розмежування відповідних типів прагмонімів є наявність або відсутність інформації про особливості об'єкта-номіната.

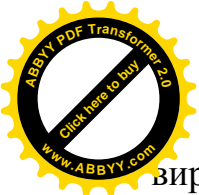
До мотивованих прагмонімів слід віднести такі, в доономастичному значенні яких знаходять відбиття ознаки предмета і його зв'язки (місце виробництва, місце використання і т. ін.).

Мотивовані прагмоніми стосовно місцевих товаровиробників за типами семантичної мотивованості можна поділити на такі групи:

1) назви, мотивовані топонімами, які вказують на місцевість, де випускається товар: молоко «Роменське», горілка «Недригайлівська», сир «Шостка», пиво «Охтирське», а також історичні антропоніми (горілка «Ярославна»), топоназви (горілка «Козацький вал», пиво «Псільське»);

2) дериваційною основою прагмоніма досить часто виступає слово, яке вказує на виділену ознаку шляхом порівняння чи зіставлення з іншим предметом, який має ту саму ознаку: хліб «Сумський новий», горілка «Сумська особлива»;

3) значну частину прагмонімів мотивовано апелюваннями, які прямо вказують на характеристики товару, якість і властивість виробу: горілка «Горобинова», кекс «Родзинка»; назвами осіб за посадою чи званням: масло «Президентське», сметана «Президент», шинка «Царська»; призначення

виробу: кекс «Ювілейний», печиво «До чаю» тощо.

Умовно мотивовані прагмоніми можна поділити на такі групи:

1) найменування відонімного походження (основами для них виступають антропоніми, топоніми, гідроніми, міфоніми, астроніми, космоніми): олія «Чумак», соуси «Чумак», кекс «Казковий», цукерки «Метеорит», цукерки «Наталка Полтавка»;

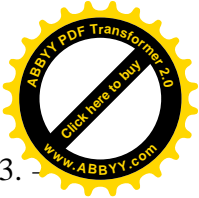
2) найменування відапелятивного походження (прагмоніми, які мотивуються назвами істот та неістот): сир «Бабусин сир», мармелад «Барбі», шоколад «Корона» тощо.

Рецесивні прагмоніми нерідко є результатом комп'ютерних пошуків і не несуть жодної інформації про предмет номінації. Серед товарів продуктової групи ці мовні знаки використовуються дуже рідко: морозиво «Вектор», цукерки «Тубо». Оскільки подібні найменування є наслідком тенденції до свободи творення назв, вони не потребують того, щоб їх розуміли та розшифровували. Номінатори турбуються тільки про те, щоб слово було ефективним і викликало почуття зацікавленості.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виділити три принципи номінації: відантропонімний, відтопонімний та відапелятивний. Останній на сучасному етапі є пріоритетним, оскільки онімізовані апелятиви зберігають свою апелятивну семантику, зумовлюючи прозорість семантики ергонімів, що сприяє найбільш повному виконанню ними інформативної функції. До мотивованих належать прагмоніми, які прямо чи опосередковано вказують на ознаки товару чи товарного знаку, його розміщення, зв'язок з людиною та різними реаліями, тобто дають будь-яку інформацію про об'єкт-номінат. Характерною рисою системи номінації прагмонімів на регіональному рівні є значна кількість найменувань, мотивованих просторовими координатами підприємства-виробника. Активне використання назв місцевих реалій у функції прагмонімів є незаперечним свідченням розширення твірної бази цієї номінативної моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба М.М., Прокопович О.В. Сучасні українські прагмоніми: семантика та структура: Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2007. – Випуск 3 (39). – С. 52 – 59.
2. Комолова З.П. Про способи утворенні і семантичні типи прагмонімів (на матеріалі східнослов'янських мов) // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 55 – 58.
3. Покровська О.А. Українська термінологія ринкових відносин: Автореф. дис. к-та філол. наук. – Х., 1995. – 37 с.
4. Чуешкова О.В. Економічна термінологія і номенклатура // Філологічні

науки: Науковий вісник. – К.: Українська інженерно-педагогічна академія. – Вип. 3. – С. 18 – 24.

5. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації в системі сучасної української номінації: Автореф. дис. к-та філол. наук. – Х., 2002. – 35 с.

УДК 415.32+408.53+411.4=833

**В.В. Поставний,
О.О. Поставна**

КОНЦЕПТ „СТАРОРУСЬКА МОВА” В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ П. КУЛІША

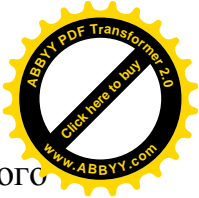
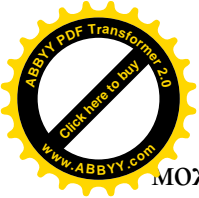
У статті розглядається одна з малодосліджених сторінок подвижницької праці П. Куліша як історика і мовознавця – невтомний пошук ним подальших шляхів розбудови української літературної мови. Його концепція староруської мови утверджувала ідею безперервності і спадкоємності українського історико-культурного процесу від киево-руської доби й до сучасності.

Русь Древня – корінь і начало
Всього, чим дишем, живемо,
Що в нас величного постало,
Над чим у вірі стоїмо

(П. Куліш)

Уся громадсько-культурницька діяльність П. Куліша була пройнята твердою вірою в національне відродження України. Воно мало настати, згідно з його світобаченням як культурника-просвітника, не шляхом революційних руйнних діянь, а завдяки культурному поступу, що базується на наукових основах та освіченості народу: „без крові, без заліза, без темниць і ката”. Цю віру в духовне піднесення нашого народу, якою пройнявся ще замолоду, зберіг П. Куліш і на схилі літ. Ідеалом такого зростання духовного потенціалу українців для нього служив шлях європейських народів. Саме цей ідеал як суспільний орієнтир, на його думку, мусив допомогти Україні вийти „з духовного полону войовничого варварського „азіятства”. Він убачав відновлення українців як мирного хліборобського населення, що допомогло б наблизити їх до культурних цивілізованих стандартів, до яких наш народ не зміг піднятися внаслідок свого колоніального статусу. Цей статус української нації П. Куліша постійно гнітив, адже він породжував культурний, моральний і духовний занепад українців. Тому письменник змушений був постійно перейматися думкою, „чого ся Ігорів прославлена сім’я / Понурич вахлаєм, недолюдком зробилась”.

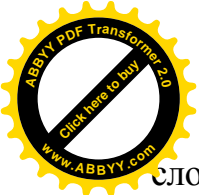
Опору національному і державному відродженню України П. Куліш у пізній період своєї діяльності почав шукати не в козацьких часах, а в княжій добі. Саме у зверненні до культурної спадщини Київської Русі-України пізній Куліш убачав

можливість і надійне духовне підґрунтя для національно-культурного відродження українців або, за його новою етнотермінологією, – „старорусів”. Відхід українського народу в його поступі до європейських стандартів стався, на думку Куліша, в ті самі оспівані його попередниками, сучасниками і ним самим козацькі часи, коли, в його розумінні, „татарсько-козацьке варварство” сформувало протягом двох століть, по суті, інший народ, суттєво відмінний у своїй ідентичності від людності київськоруської доби. Отже, за логікою мислення П. Куліша, через повернення до духовної спадщини Київської Русі й мав іти процес повернення втрачених духовних цінностей і визначальних ментальних ознак. Ось чому в цей період П. Куліш виявив закономірні і такі різкі неґації до козацтва як явища чужого, на його погляд, „староруському духові”. Як слушно зауважує один із найґрунтовніших дослідників спадщини П. Куліша Є. Нахлік, „це був грандіозний задум змінити національне обличчя і ментальність українців, убезпечити їх від тих чужих впливів (передусім тюркських, а також польських, латинських), що їх вони зазнали після розпаду Київської держави” [9, I, 183]. Таким чином, концепція „староруськості” прийшла до П. Куліша в часи найбільших розчарувань у його попередніх ідеалах.

У предківській славі київськоруських часів П. Куліш убачає ту могутню незбориму силу, яка піднімає „геройство духа і серця” його співвітчизників на благодійні задуми і великі подвиги. Історичний досвід інших держав свідчив, що вони змогли піднятися з занепаду саме тим, що зуміли використати ту духовну силу, яка зачаїлася в їх історичній давнині¹. Цей досвід давав йому тверду віру в те, що наш народ, скориставшись такою силою, „дійде того зросту, який сама природа нам на роду написала” [6, I, 408]. Отже, в результаті важких і напружених роздумів склався новий історичний ідеал, яким став для П. Куліша період першої української державності – Старої Русі у зіставленні з сучасною йому Новою (Великою Руссю). Еталон Київської Русі став для нього новим духовним символом. У ньому він убачав єдину можливість створити природний синтез двох понять – Старої Русі і сучасної України, як її органічного продовження. Ось тому він закликав свою „кобзу” „вернутися у старовину велику, / як перед ми в

¹ Дослідники проблеми національної ідентичності та питань етно- і національного усвідомлення, розглядаючи різні моделі формування нації, виділяють декілька спільних і послідовно повторюваних у процесах націотворення рис, однією з яких є спільність міфів та історичної пам’яті [3, 23]. Така апеляція до історії, крім визнання єдності історичного зв’язку, має бути підкріплена одним або кількома показовими фактами, подіями, які відносяться до власної історії як яскравий орієнтир минулої історичної величі.

Слов'янщині вели, / як половців жахали силу дику і захистом культурникам були”.

Але попри всю ілюзорність з погляду реальності здійснення цих задумів в умовах російської імперії безсумнівним позитивом була сама спроба вказати українцям на потребу повернути собі київськоруську історико-культурну спадщину. Її присвоїла собі великодержавницька російська історіографія і за два століття зуміла закоренити цю думку як факт великоруського суспільного світогляду.

Так, по суті, за два десятиліття до М. Грушевського П. Куліш у такий спосіб вів боротьбу за повернення Україні її законної історичної спадщини [9, II, 183]:

Русь Древня...О! Велике слово.
Свободи всіх слов'ян осново!
Тебе не вкраде в нас Москва,
Так, як уквала нашу мову
Та й викроїла з неї нову,
Тим робом, що й Ляхва й Литва.

П. Куліш, як бачимо, створює новий символічний образ Старої Русі як найвиразнішого втілення державницьких та історико-культурних традицій, захисника слов'янського світу. Виразником їх має стати державотворчий дух руських князів періоду найвищої могутності Русі – Олега, Ігоря, Володимира Великого, Ярослава Мудрого. У цитованих вище рядках зазначено основні положення його нової концепції, яка включала ряд поглядів, висловлюваних ним і раніше в художніх творах, наукових і публіцистичних працях, листах, зокрема:

1) назва Русь, держава Русь створена старорусами (українцями), тому їм мусить духовно належати київськоруська історико-культурна спадщина, якою не можна поступатися;

2) староруська (українська) мова належить до найдавніших слов'янських, вона і в часи Київської Русі існувала вже в повному своєму функціональному вияві;

3) староруська мова дала поштовх для розвитку мови польської, а потім – російської. Спробуємо проаналізувати ці положення з погляду їх відповідності як філологічним уявленням II пол. XIX ст., так і сучасним історико-мовним концепціям.

Перше положення не вимагає докладного коментаря, воно докладно обґрунтоване ще М. Грушевським, починаючи з його відомої праці „Звичайна

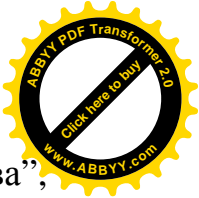
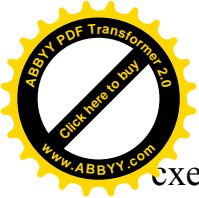

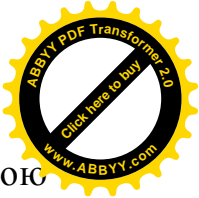
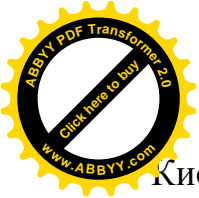
схема „руської” історії і справа раціонального укладу східного слов’янства”, поглибленої та підкріпленої сучасними науковими даними в працях Я. Дашкевича, Л. Залізняка, Р. Іванченко та інших дослідників.

Друге положення – про „староруську мову” є одним із найважливіших і засадничих у його історичній концепції, йому П. Куліш надавав вирішального значення. Воно слугує духовним ланцюгом, що асоціативно через віки поєднує сучасних йому українців з їх прямими попередниками часів Київської Русі, а також поєднує сучасну йому староруську (українську) мову і праукраїнську мову княжої доби. При цьому Нову Русь (Велику Русь) він потрактував як хронологічно пізніше державне об’єднання, в утворенні якого значну роль відіграли староруси-українці.

За уявленнями П. Куліша, „староруська мова” – це не просто синонім, яким він замінив слово „український”. У цьому понятті підкреслюється, насамперед, давність української мови стосовно російської, погляд на неї як на одну з найдавніших мов слов’янських, що прийшли із праслов’янських глибин; припускається її функціональна повнота в київськоруський період: „Наше слово загартувалося в устах Олегів, Святославів, Володимирів іще тоді, як Москва й не наклюнулася” [9, I, 403]. Спираючись на наукові висновки його попередників і сучасників (І. Могильницького², М. Максимовича, О. Бодяньського, О. Потебні), П. Куліш у багатьох своїх висловлюваннях стверджував і популяризував думку, що в давньокиївські часи українська (староруська) мова вже існувала як самодостатня поліфункціональна одиниця. Це його припущення знайшло підтвердження в багатьох наступних працях українських мовознавців (А. Кримського, В. Русанівського, Ю. Шевельова, Г. Півторака та інших дослідників).

У своєму розумінні староруської мови в контексті української мовної історії П. Куліш тяжів до наукового бачення як методологічної засади. Свої погляди на мову київськоруського періоду (багато в чому близькі і до сучасних наукових візій) він виклав ще в 1858 р. у статті „Дві мови, книжня й народня”, що була надрукована вже після смерті автора [4, 28 – 38]. Ця мова уявлялася йому як поєднання двох функціональних різновидів – книжної і народної. Книжну мову княжої доби в час написання статті він розглядав як церковнослов’янську (староболгарську у своїй основі), яка поширювалася з

² Погляди І. Могильницького, висловлені в статті „О древности и самобытности южно-русского языка” (1829 р.) мали великий вплив на становлення молодого П. Куліша як мовознавця. Саме цю статтю без прямого зазначення авторства він опублікував у своїх „Записках о Южной Руси” (1856 р.), зробивши її таким чином більш доступною для українського читача [7, 257–328].

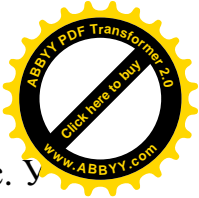
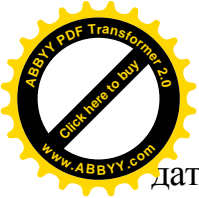
Києва в інші приєднані до Київської держави землі й була важко зрозумілою для народу. Їй він протиставляв мову народну, яка не мала в ті часи вияву в літературі, бо була проігнорована, як він вважав, давніми книжниками. А саме за нею письменник убачав велике майбутнє – як джерела самобутності мови літературної. Пізній Куліш, навпаки, відповідно до його нової концепції розглядав саме старокнижну мову як потужне джерело розвитку літературної.

У науковій спадщині й у художніх творах і листах П. Куліша неодноразово підкреслювалася провідна роль вихідців з України у становленні спочатку польської³, а потім російської мови ще в давні староруські часи. „Половина польской лексики освоена на наших словах при главном содействии и почти предводительстве нашей братии. Мы когда-то сослужили такую службу польскому языку, как в XVIII – XIX вв. московскому...”, – писав він у листі до Л.І. Глібова в 1864 році.

У рамках концепції „староруської мови” П. Куліш відстоював староруську форму по батькові, яку розглядав як архаїчну: „У нас в Русі ще й за Боянових часів -ович значило чоловіка значного – так, як у поляків -ський – шляхтича, дідича. Вони худобою пишались, а ми величались хоробрими батьками” [Цит. за: 9, II, 389]. Таке пояснення навіть за очевидної його наївності, що межує з народною етимологією, підкреслює традиційність усталеної в сучасному вжиткові форми по батькові як норми українського мовного етикету.

Погляди П. Куліша на староруську мову, як і інші його історіософські, політичні, культурологічні візії, були викладені не в спеціальних працях, а в його наукових, публіцистичних статтях, художніх творах, листах до різних адресатів тощо. Тому тільки орієнтовно можна встановити час, коли ці погляди склалися в систему й почали активно популяризуватися. Очевидно, це початок 90-х років XIX ст. Досить надійним орієнтиром щодо цього можуть слугувати додані автором підзаголовки до назв художніх творів. Так, за спостереженням Є. Нахліка, рукописи „Дзвону” П пол. 80-х років мають підзаголовки „Думи і співи”, а рукописи 1890 – 92 рр. уже містять етнімічні уточнення: „Староруські думи й співи” [9, II, 36]. Про більш точне датування нової концепції дозволяє також стверджувати один архівний документ – замітка під назвою „Для незнакомых с языком малорусским, так называемым украинским, собственно же старорусским”,

³ Стосовно взаємодії руської та польської мови І. Могильницьким, а за ним і П. Кулішем стверджувалась думка: „Польська мова сьогоднішньою своєю чистотою, багатством і навіть складом своїм зобов’язана великою мірою південно-руській мові” [7, II, 274].

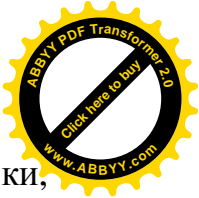
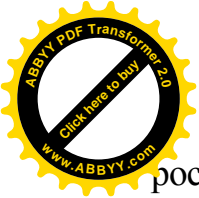

датована 15 жовтня 1890 р. і підписана одним із псевдонімів П. Куліша – Ломус. У ній ідеться про його можливу відмову від власного правопису „кулішівки” на користь правопису І. Котляревського, який точніше, на його думку, передавав особливості староруської орфографії, а тому більше відповідав новій мовній концепції. У цій замітці українська мова ним уперше означена як „так называемый украинский язык” [5, 1 – 2]. Із цього часу свідчення про відмову від назви „український”, як і назви „Україна”, зустрічаються в П. Куліша неодноразово.

Свої нові погляди П. Куліш упроваджував у літературний вжиток досить наполегливо і послідовно, насамперед, через власну мовну практику. В його ідіолекті слова „Україна”, „український” замінюються новими відповідниками: „Стара Русь”, „староруський”. Особливо виразно це спостерігається в назвах художніх творів та перекладів Святого Письма у вигляді обов’язкових уточнюючих приписів до назв: „староруські співи”, „староруська поема”, „староруський переклад” тощо. Наприклад, у матеріалах Чернігівського обласного архіву: „Староруський переклад Святого Письма Старого й Нового Заповіду”, „Святе Письмо мовою староруською переложене”, „Цар Наливай. Староруська історична драма”, „Маруся Богуславка. Староруська поема”, „Куліш у пеклі. Староруська поема Панькова”, „Збірка „Дзвін”. Староруські думи і співи” та ін. [8, 357 – 358].

Крім того, в мовній практиці П. Куліша помітно збільшується питома вага церковнослов’янізмів. Ними рясніють його листи, прозові та художні твори. Ці елементи стають основним засобом художнього зображення, особливо в переспівах та перекладах із зарубіжної лірики. Ось тільки декілька прикладів, узятих зі збірки „Переспіви великоруських співів”: „дурив еси сусід міражем честі...” [6, I, 534]; „... оживають предки древні” [6, I, 535], „І вселяють у серця почуття святіі” [6, I, 535], „... ликує жизнь... Дивлюсь – нова картина...” [6, I, 538], „про заручини щасливі, нужду і виходи” [6, I, 542], „у трудах молитви совершають святіі” [6, I, 542]. Їх вияв, вживання, стилістичне призначення та інші аспекти можуть бути предметом окремого уважнішого розгляду.

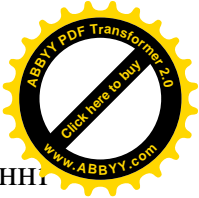
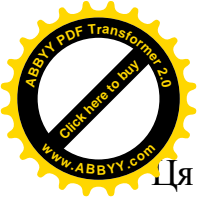
Ідея Старої Русі і староруської мови визрівала в Куліша ще задовго до 90-х років, що й зумовило його поступовий перехід до нової мовотворчої стратегії, а разом із тим і перегляд шляхів розбудови української літературної мови. Якщо в ранній період він намагався творити нові мовні елементи, послуговуючись виключно народномовними джерелами, виключаючи старослов’янізми і

росіянізми як такі, що сприяють асимілятивним процесам, то пізніше, в зрілі роки, ця стратегія зазнала відчутних коректив у бік широкого вживання інших джерел мовотворення, – церковнослов'янізмів, російськомовних елементів, вживаних у селян Лівобережжя, а також староукраїнських книжних елементів. Їх використання він намагається обґрунтувати відповідними теоретичними положеннями, сформульованими в його листах ще задовго до появи концепції Старої Русі і староруської мови: „Лучче вдатися в церковщину, ніж у лядську мову” (Лист до І. Пулюя 1871 р.); а в листі до Г. Галагана з приводу вживання запозичень із російської мови він зазначає: „Ми збагатили московську річ словами, котрих при їх темноті науковій у москалів не було. Тепер треба взяти своє назад з лихвою, не вважаючи на те, що хозяйствував на нашому добрі Пушкін та інші”. За влучним висловом Ю. Шевельова, „це широко відчиняло браму позичанням із російської мови взагалі” [12, 20].

Нова модель української літературної мови уявлялася П. Кулішеві як синтез народномовних елементів з елементами, насамперед, церковнослов'янськими і старокнижними. Ця модель ним розглядалася як більш перспективна для вираження найвищих почуттів, елітарного поетичного мислення, духовної високості нації, тобто для створення, по суті, високого стилю літературної мови, потрібного для обслуговування релігійних, громадських, політичних та інших високопатріотичних потреб народу.

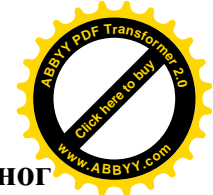
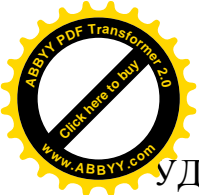
Проте концепція староруської мови П. Куліша з погляду її перспектив на загальне поширення не була сприйнятою сучасниками. Тому вона мусила, як і багато інших концептуальних побудов автора, задовольнитися статусом його індивідуального вжитку, залишитися фактом його творчої фантазії. У тогочасній ситуації вона не мала і не могла мати визнання суспільного загалу за наявності вже достатньо чітко окресленої в багатьох своїх параметрах, поширеної і значною мірою нормативно усталеної української літературної мови 90-х років XIX ст. Його теорія була створена з запізненням, як мінімум, на декілька десятиліть, тому й виявилася, по суті, приреченою на забуття сучасниками. Досить виразно з цього приводу висловився один із найприхильніших до П. Куліша і найбільш справедливих його критиків Д. Дорошенко в оцінці останніх перекладів П. Куліша: „Переклади Куліша відзначаються художністю і близькістю до оригіналу: трохи шкодить досить важка і штучна мова, та староруська аристократична мова, яку задумав Куліш витворити для вжитку нової інтелігенції.

Ця стареча фантазія значно зменшила вартість усіх взагалі його праць за останні десять років його життя” [2, 748]. Такі висновки, хоч і зроблені, на наш погляд, без належного глибокого аналізу його концепції, по суті, відбивають суспільне ставлення до неї сучасників, які так і не змогли оцінити закладені в ній безсумнівні позитиви. Зокрема, як ми намагалися показати, він упровадив нові орієнтири стосовно української мови, досить близькі до сучасних наукових уявлень, а саме: розуміння її як єдиного, безперервного кількасотлітнього процесу, в результаті якого постання сучасної української мови є закономірним історичним відповідником розвитку мови староруської. По-друге, він зробив сміливу спробу – через звернення до історико-культурної спадщини київськоруської доби повернути співвітчизникам утрачені ними духовні цінності, визнавши їх спадкоємцями історичних традицій Київської Русі. Ця, одна з найголовніших домінант концепції П. Куліша, повністю суголосна нашому сьогоденню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Звичайна схема „руської” історії і справа раціонального укладу східного слов’янства. – К., 1904.
2. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – К.; Ляйпциг, б. р.
3. Ентоні Д Сміт. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994.
4. Куліш П. Дві мови, книжня і народня / Публік. ,примітки Д. Дорошенка // Україна. – 1914. – Кн. 3. – С. 28 – 38.
5. Куліш П. Для незнайомих с языком малорусским, так называемым украинским, собственно же старорусским. – IP, Ф1, 28548. – с. I – II.
6. Куліш П. Твори: У 2 т. – Т. I, Т. II. – К.: Наукова думка, 1994.
7. Могильницький І. О древности и самобытности южно-русского языка // Записки о Южной Руси: У 2 т. Уклад. і вид. П. Куліша. – К.: Дніпро, 1994. – С. 257 – 328.
8. Населевець Н., Ситий І. Каталог рукописів П. О. Куліша та листів до нього у зібранні Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського // П. Куліш. Матеріали і дослідження. – Л., Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. – С. 299 – 353.
9. Нахлік Є. К. П. Куліш: У 2 Т., т. 1. Життя Пантелеймона Куліша, т. 2. Світогляд і творчість П. Куліша. – К.: Український письменник, 2007.
10. Півторак Г. Як розмовляли в стародавньому Києві // Вісник МАУ. – 1990. – № 1. – С. 9 – 13.
11. Півторак Г. П. Мовна ситуація в Київській русі та її вплив на давньоруську периферію // Мовознавство. – 1997. – № 4 – 5.
12. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш в листах // Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія: У 3 т. – Т. 2, 1998. – С. 14 – 50.

ЛІНГВІСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

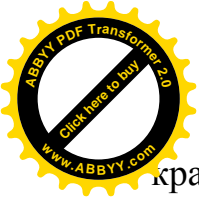
У статті окреслено педагогічні можливості лінгвістичного краєзнавства, розглянуто особливості формування лінгвокраєзнавчої компетенції студентів-філологів в умовах навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, практичної діяльності в педуніверситеті.

Актуалізація у шкільних навчальних програмах з української мови соціокультурної лінії посилює увагу дослідників до регіонального компоненту. Невід'ємною складовою регіоналізму виступає лінгвістичне краєзнавство. У наукових джерелах цей термін окреслюється як розділ мовознавства, що вивчає кумулятивну функцію мови, її здатність до відображення і збереження у мовних знаках інформації про локально-культурну спадщину жителів.

Як показує практика, вчителі-словесники усвідомлюють значення лінгвокраєзнавчого матеріалу для формування мовнокомунікативної, лінгвокультурознавчої, дослідницької компетенцій учнівської молоді. Знання особливостей українських говорів, діалектних норм допомагають краще усвідомити закони історичного розвитку мови, подолати орфографічні та орфоепічні помилки, зумовлені впливом місцевої говірки. Проте відповідна робота стримується відсутністю як чітких теоретичних орієнтирів, так і практичним описом регіональної специфіки діалектної лексики, прийомів і форм лінгвокраєзнавчої діяльності в школі. До того ж і в лінгвістичних, і в народознавчих курсах, які викладаються в педуніверситеті, на характеристику мовних місцевих матеріалів відводиться така мізерна кількість часу, що про їх глибоке вивчення навіть не йдеться.

Студіювання наукових праць, Інтернет-сайтів вищих навчальних закладів останніх років підтверджує увагу освітян України до проблем лінгвокраєзнавства. Науково-дослідні лабораторії з етнодіалектології, лінгвістичного краєзнавства, ономастики плідно працюють в Уманському, Житомирському, Кіровоградському, Луганському педагогічних університетах. Виховний потенціал лінгвокраєзнавства частково представлений у дослідженнях Н. Дейниченко, Л. Дорошенко, В. Денисенко. Однак низка питань щодо місця і ролі лінгвістичного краєзнавства в системі фахової підготовки вчителя української мови і літератури ще очікують на свого дослідника.

У межах статті охарактеризуємо педагогічні можливості лінгвістичного

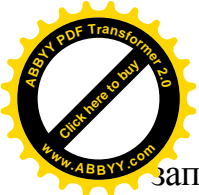
краєзнавства, розглянемо особливості формування лінгвокраєзнавчої компетенції студентів-філологів в умовах навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, практичної діяльності в педуніверситеті.

Цю складову професійної компетентності визначаємо як сукупність знань про локальну культуру, вилучену з мовних одиниць регіонально-культурного забарвлення, відповідних здібностей і вмінь коментувати етнокультурний потенціал мовних одиниць різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотворчих, граматичних) у розмовному дискурсі, фольклорних та художніх текстах. Серед компонентів лінгвокраєзнавчої компетенції студента-філолога умовно виділяємо мотиваційний, емоційно-естетичний, когнітивний, фахово-діяльнісний.

Мотиваційний та емоційно-естетичний компоненти передбачають сформованість стійкої усвідомленої потреби, емоційно-оцінного ставлення та інтересу в опануванні лінгвокраєзнавчого матеріалу, переконаності в суспільній і духовно-моральній значущості знань етнолінгвокультури, бажання здійснювати лінгвокраєзнавчий науковий пошук, прагнення використовувати нові інформаційні технології з метою кращого пізнання ролі культури і рідної мови, професійного задоволення від лінгвокраєзнавчої діяльності.

Когнітивний компонент складають знання духовної і матеріальної культури українського народу у мовному вираженні; знання мовних засобів (фонетичних, лексико-фразеологічних, словотворчих, граматичних) з національно-культурним компонентом семантики, необхідних для вираження мовленнєвих інтенцій, знання професійної лінгвокраєзнавчої роботи. Складовими фахово-діялісного компонента є вміння і навички оперувати набутими лінгвокраєзнавчими знаннями у педагогічній діяльності: здійснювати етнолінгвокультурне спілкування, проводити самостійні спостереження над побутуванням і видозміною говірок у населеному пункті, користуватися інструментарієм науково-дослідної роботи; виконувати історико-культурні коментарі різних тематичних груп лексики, фразеологізмів у фольклорних, етнографічних, художніх текстах; створювати навчально-методичні комплекси з елементами польових лінгвокраєзнавчих експедицій тощо.

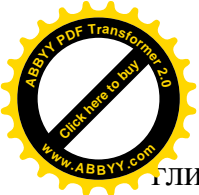
Такі професіографічно-компетентнісні вимоги розширюють спектр завдань курсу української діалектології, що пропонується бакалаврам. Центральною ідеєю курсу постає проблема взаємозв'язків діалекту, культури, етносу. В умовах

запровадження профільної шкільної філологічної освіти курс набуває етнолінгвометодичного забарвлення, цілеспрямовано готує філологів до здійснення лінгвокраєзнавчої роботи. В аудиторний час спрямовуємо студентів на різноаспектне вивчення мови села, міського просторіччя, літературно-розмовного мовлення різних соціальних груп, мови сім'ї, окремої особистості, проведення етимологічних спостережень за численними лексико-семантичними групами. До питань, винесених на самостійне опрацювання, уводимо розгляд регіональних вузівських і шкільних навчальних програм (“Гуцульщинознавство”, “Київщинознавство”, “Історія Львова” та ін.). Така робота “шліфує” аналітико-синтетичні здібності, викристалізовує вміння створювати власні навчальні програми з етнокультури рідного краю.

Під час аналітичної пасивної педагогічної практики, що відбувається паралельно, залучаємо молодих дослідників до опитувань школярів на знання говіркових особливостей рідного краю, вивчення досвіду лінгвокраєзнавчої роботи в навчальному закладі, підготовки бесід для учнів про особливості говірки рідного села на основі матеріалів діалектологічних експедицій студентів старших курсів. Набутий досвід розширює і збагачує освітні цілі літньої діалектологічної практики.

Вважаємо цей вид практики школою прилучення до таємниць мови і лінгвістичної науки. Саме в діалоговому просторі села і міста студенти поглиблюють уявлення про духовно-матеріальну культуру різних регіонів України, детальніше знайомляться з основними лексико-граматичними і фонетичними особливостями діалекту, на якому їм доведеться слухати і записувати фольклорні твори), спостерігають за процесом “згасання” говорів як повноцінних комунікативних систем, виробляють навички збору, обробки, аналізу автентичного матеріалу, наочно опановують метод картографування мовних фактів та психологію діалектного спілкування. Така практика ефективна за умови, якщо студенти професійно здійснюють спілкування з носіями мови: уважно слухають, фіксують, аналізують усі мовні особливості, проникають у сутність мовних явищ, виявлених у живому мовленні. Захист діалектологічної практики супроводжуємо як традиційними видами контролю (звітні матеріали, залік), так і тестуванням, моніторингом, науковими роботами). Важливими критеріями оцінювання виступають рівень мотивації, вияв дослідницької зацікавленості й активності, відповідального і творчого ставлення до роботи, особистісні якості студента, обсяг,

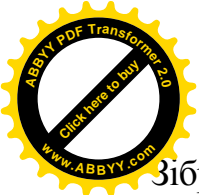

глибина і рівень володіння знаннями регіонального матеріалу, вміння критично і творчо розглядати діалектні джерела, робити самостійні логічні висновки на основі зібраних матеріалів та наукових даних тощо.

Логічним продовженням формування компонентів лінгвокраєзнавчої компетенції і підготовки студентів до педагогічної практики на етапі спеціаліста вважаємо спеціальний курс з лінгвокраєзнавства. Джерельну базу такого курсу становлять діалектна лексика та фразеологія, фонетичні та граматичні особливості місцевого говору, регіональна ономастика, мова фольклорних і художніх творів, місцевих та історичних документів, словник місцевих ремесел та промислів, топоніміка. Опановуючи сучасне й історичне лінгвокраєзнавство, студенти-дослідники отримують більш чітке уявлення про історію і культуру рідного народу, ієрархічну будову національної мови, її розвиток і функціонування, сфери використання різних форм мови, глибше усвідомлюють потребу вдосконалювати власне мовлення. Навчально-наукові експедиції дають можливість осмислити світ народної культури, заглибитися у філософсько-психологічну мудрість традиційного світогляду, в ментальність, "закодовану" в мовленні жителів різних регіонів України, формують дослідницький досвід, необхідний для педагогічної діяльності. Педагогічним і виховним завданнями курсу є розширення арсеналу форм і методів роботи з лінгвістичного краєзнавства в загальноосвітніх закладах.

На етапі магістра передбачаємо поглиблене вивчення української діалектології, особливостей її функціонування в синхронному і діахронному аспектах, опанування методології, методики і практики лінгвокраєзнавчої науково-дослідницької діяльності. Більш результативно, як показує досвід, це відбувається, коли студенти (як бакалаври, так і магістри) залучаються до науково-дослідної лабораторії викладача. Розглянемо це на прикладі лабораторій, які функціонують у Глухівському педагогічному університеті.

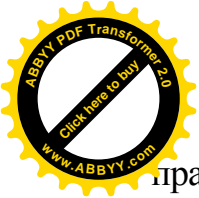
Науково-дослідна лабораторія "Дослідження проблем ареології та генези східнополіського діалекту української мови" (керівник – проф. Куриленко В.М.) здійснює лінгвістичне та етнолінгвістичне дослідження східнополіського діалекту української мови на широкому східнослов'янському фоні з урахуванням принципу історизму, лінгвогеографічного, описового, порівняльно-історичного та етнолінгвістичного методів. Особлива увага колективу лабораторії звертається на вивчення мовних, фольклорних та етнографічних рис етнічної групи горюнів, які проживають на території сучасного Путивльського району Сумської області.

Зібраний під час діалектологічної практики і систематизований студентами-пошуковцями етнолінгвістичний матеріал спрямовується на розкриття широкого кола проблем етногенезу, глотогенезу та етнокультурної історії слов'ян; доповнення науковим матеріалом курсів сучасної української літературної мови, української діалектології, історії української мови, історичної граматики української мови, етнографії та фольклору; набуття системних знань з української діалектології; формування умінь досліджувати мовні факти, залучати теоретичний матеріал для розв'язування нових практичних завдань прикладного характеру; розширення світогляду, виховання потягу до самоосвіти. За результатами діалектологічних експедицій лабораторії укладається картотека, видано "Атлас тваринництва у поліських діалектах", проведено міжнародну наукову конференцію.

Проведення наукового пошуку в галузі етнокультури Глухівщини – один з напрямів діяльності науково-дослідної лабораторії "Формування культуромовної особистості майбутнього вчителя української мови і літератури" (керівник – доц. Семенов О.М.). У селах Глухівського району Сумської області, як і на всій території Східного Полісся збереглося чимало цікавих мовних елементів північного наріччя. Вивчення говіркових особливостей лінгвістичним методом допомагає краще зрозуміти і пояснити процес змін, які відбулися у фонетичній системі, граматичній будові і лексичному складі сучасної української мови.

Функціональна діяльність лабораторії підпорядкована наступним цілям: науково-дослідницькій – проведення лінгвокраєзнавчих досліджень; створення фольклорно-діалектного атласу Сумської області; навчально-методичній – підготовка методичного забезпечення мовних і народознавчих курсів та педагогічної практики; освітньо-виховній – проведення виховних заходів, фольклорно-етнографічних виставок, олімпіад, конкурсів, екскурсій, мовних вікторин; здійснення профорієнтаційної роботи з учнями загальноосвітніх закладів, надання методичної допомоги шкільним науковим товариствам; науково-організаційній – проведення конференцій, семінарів, зустрічей з мовознавцями, етнографами, фольклористами України; інформаційно-технологічній – створення електронних посібників, інформаційно-пошукової системи "Традиційна культура Східного Полісся", електронної версії фольклорно-етнографічного архіву, що включає текстові та аудіо-, відеоматеріали навчальних

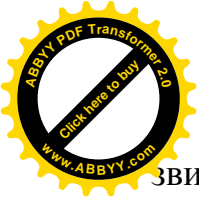
практик, електронного каталогу та повнотекстової бази курсових, дипломних, магістерських робіт з лінгвокраєзнавства.

Кожне з лінгвокраєзнавчих досліджень, виконаних студентами в лабораторії впродовж 1999 – 2006 рр., побудоване на апробації питальників, укладених відомим діалектологом Й. Дзензелівським або авторськими. Наприклад, у дипломній роботі «Народна будівельна лексика Глухівщини» з урахуванням відповідного питальника в селах Вільна Слобода (1), Баничі (2), Червоне (3), Полошки (4), Береза (5), Дунаєць (6) у межах лексико-семантичної групи назв будівництва охарактеризовано назви житлових і господарських будівель, назви людей, зайнятих будівельним ремеслом, назви будівельних інструментів тощо. Виявлено, що поряд із поширеною в селах назвою «хата» вживаються назви дом, хороми (у значенні гарна хата – 1–6), хибара (1), халупа (3,6), розвалюха (2) (у значенні погана хата). У селі Береза називають хатою будь-яку будівлю з дощаною підлогою, а якщо підлога земляна, то цю будівлю називають «кича». Деталі зрубу хати мають такі назви: підвалина (6), подвалина, пудвалина (6), основа (4), спод (1) (основа дерев'яної стіни); венець (1,3), брус (2), підлокотня основа (6) (шар брусів, що кладеться на підвалину). Горище в хаті називають потолок (1), чердак (3,4,5), горище (2); горище в сараї – чирдак (1), полатки (3), вишки (5). Клуно для зерна називають пуня (1,3), гумно (5), засік (6,5).

Означувані предмети можуть співвідноситися між собою, як частина і ціле. Наприклад, словом ворина називають огорожу біля двору у вигляді стовпів і перекладин, жердину з молодої вільхи або верби, використовувану для огорожі. Наявні фонетичні і морфологічні діалектизми: акання – далувка, дифтонги хвуїртка, двуир, оглушення дзвінких развотка, апченьки), афереза (до'кна подошла, хати не'дчиняй) тощо.

Серед зібраних термінологічних назв виявляємо формально схожі (ляда, юшка, в'юшка, заслонка – дерев'яна затулка; повну і часткову омонімію (хата – житловий будинок і кімната, вікна якої виходять на вулицю; лисиця – назва тварини і перший брус, який кладуть на підвалину); професійні діалектизми (стусла (ножівка), завиток, лучок, очки (дефекти деревини).

Аналізована лексика маніфестує також й архаїчні форми матеріальної культури на території Глухівщини. Ідеться, зокрема, про вибір місця для будівництва житла, що перевірявся шляхом збереження після ночі хліба, закладини (обкладини, закладка, закладчини, основа), які селяни пов'язували зі

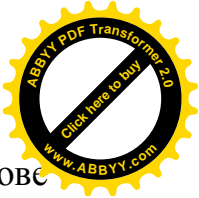
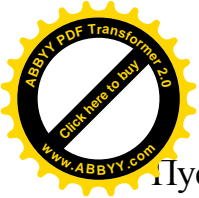
звичаєм зберігання у фундаменті монети, щоб житло було благополучним.

Тему дослідної роботи "Лексика ремесел та промислів Глухівщини" реалізували шляхом вивчення за авторським питальником діалектизмів сіл Слоут, Ярославець, Кучеровка, Чуйковка, Сварково, Шевченково, Вікторово. Визначали, зокрема семантику і призначення видів бочок: для зерна – бочівчина, ушата, для дощової води – бадя, діжка; для тіста – діжа, для харчових відходів – лоханка, ряжка, для сала і м'яса – бодня; діалектну варіантність і формальну схожість у позначенні певного предмета чи реалії: скалка – рубель, гребінка, бічна дощечка бочки, дерево в пальці; очіпок – місце протікання бочки і хустка заміжньої жінки. У селах доволі вживаними були назви майстрів: бондар, стельмах, різьбяр, тесля, коваль, ливарник, площкар (той, то ложки робить), мотузник, мосяжник (виготовляє з жовтої міді хрести, щипці, ножі, топірці); гребінник тощо. На ремісничі уподобання у Глухові, наприклад, указували навіть назви вулиць М'ясницька, Гутівська, Кожевницька.

Дослідницький матеріал дипломної роботи "Ойконіміка Сумщини" формували на основі аналізу балто-слов'янських етнічних і мовних контактів, що були характерні для цієї місцевості. Відомий мовознавець, директор унікального лінгвістичного музею в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка К. Тищенко вказує на наявності літуанізмів у народних говірках Глухівщини. У частині назв сіл на Сумщині збереглися литовські корені: Обложки, Полошки – з лит. "підупале, розвалене", Дунаєць – з лит. "грузьке", Уздиця – з лит. "пересохле", Баничі – з лит. "скотарське", Шакутівщина – з лит. "гіллясте".

Проникнення тюркізмів у слов'янські зони, що почалося у XII ст. і тривало у XIII – XIV ст., спричинило появу багатьох назв населених пунктів тюркського походження. Ось деякі з них. Назва села Курган у північно-східних говірках має декілька значень: "насипаний пагорб", "пагорб на відкритій місцевості", "пагорб в лісі"; Курмани – вживається у значенні яр; Кагань - невеликий луг, залитий водою.

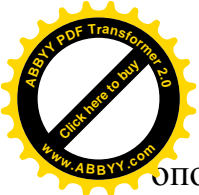
Період уходження Сумщини до складу Слобідської України XVI – XVII ст. знайшов відображення в ойконімах Вільна Слобода, Нова Слобода, Мала Слобода, Новослобідське. Мовознавці доводять, що термін слобода (свобода) є синонімічним до лексеми воля ("бажання", "влада", "незалежність"). З апелятивною основою воля пов'язані назви Вільне, Привілля тощо. Ойконіми

Пустогород і Славгород мають в основі географічний термін город, початкове значення якого – “огорожа, паркан”, пізніше – “місце з огорожею і оборонними спорудами”. З часом так почали називати поселення на території укріплення. Народна пам’ять добре зберігає історичне минуле. Часто не зареєстровані у довідниках і не визначені на географічних картах в пам’яті краян продовжують жити назви сіл або їх частин з апелятивною основою “хутір” (Хутір Михайлівський, Білий Хутір, Хуторище, Хутірська Балка), “стан”, тобто “місце зупинки князя під час збору данини” (Станова, Станичне, Стани).

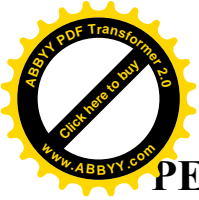
Топонімічні експедиції, здійснені в селах Глухівщини, дали можливість виявити походження їх назв від: прізвищ: (Іващенко, Кравченко, Кравченко, Шевченко, Шалигине, Нарбутівка, Ємадікіне, Некрасове, Шакутівщина); назв дерев (Береза, Біла Береза, Вишеньки, Соснівка, Товстодубове, Тополя); назв рослин та їх частин (Кореньок, Щебри (< чебрець); назв тварин, птахів, комах та їх частин тіла (Баранівка, Волківка, Кукушкіне, Яструбщина, Комарівка, Муравейня, Білокопитове); назв професій, ремесел, промислів, сировини (Смолине, Заруцьке < руда, Кучерівка < кучер, Уздиця < узда); назв, пов’язаних з військовою службою (Уланове < улан); назв пов’язаних з фортифікаційними спорудами, з нападами, з оборонним призначенням поселень (Пустогород, Землянка, Обложки, Сопич); назв явищ природи (Студенок, Червона Зоря, Калюжне); назв свят (Вознесенськ); назв ландшафту (Долина, Лужки, Положки, Суходіл) тощо.

Кожне з лінгвістичних досліджень "Поховальнозвичаєва лексика Глухівщини", «Мовний етикет жителів Глухівщини», «Лексика спорідненості і свояцтва у лінгвокраєзнавчому вимірі» чи лінгводидактичних “Лінгвістичне краєзнавство як засіб виховання національно-мовної особистості учнівської молоді”, "Формування лінгвокраєзнавчої компетенції майбутніх учителів-словесників (на матеріалі народознавчих дисциплін)" та ін. отримує логічне продовження й ефективну реалізацію під час педагогічної практики у ЗОШ I – III ступенів і школах нового типу – ліцеях, колегіумах, гімназіях. Завдання, спроектовані студентами на матеріалах експедицій передбачають аналіз лексичних діалектизмів у текстах, які акумулюють традиційну селянську культуру певного регіону. Залучення до навчально-виховного процесу відеозаписів фольклорно-діалектологічних, етнографічних експедицій сприяє розвитку в учнів спостережливості за словом, рухами, мімікою, жестами

оповідачів, навчає розуміти внутрішній стан людини, глибше пізнавати мовну картину світу носіїв діалекту, виховує інтерес і любов до мови рідного краю.

На заняттях зі спецкурсу “Практика в системі професійної підготовки вчителя-словесника” (5 курс) пропонуємо молодим дослідникам рідного краю підготувати авторський варіант організації уроку української мови на основі залучення діалектизмів, змодельовати на основі залучення матеріалів навчальних експедицій контрольні, творчі завдання, тести для уроків різних видів, систему вправ для роботи з обдарованими учнями; розробити урок з використанням фольклорно-етнографічного інсценування, підготувати урок-екскурсію у лінгвогеографічний, етнографічний, музей (на вибір) тощо, розробити план засідань лінгвокраєзнавчих гуртків. Наукові і методичні дослідження студентів, успішно апробовані на коференціях, на уроках і в позаурочній діяльності, винагороджені призовими місцями на Всеукраїнських конкурсах студентських робіт, грамотами адміністрації педуніверситету. І все ж найбільший ефект вбачаємо у зростанні мовної культури педагога-дослідника, розвитку особистості й індивідуальності, в опануванні нових способів саморегуляції власної діяльності. У реальній педагогічній діяльності, як показує досвід, такі вчителі компетентно вирішують освітні завдання, активно залучають учнівську молодь до проведення наукових досліджень.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ВІДГУКИ

Т.П. Беценко

Г. Вокальчук

АВТОРСЬКИЙ НЕОЛОГІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ (ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

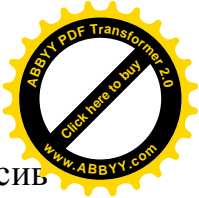
Рівне: Перспектива, 2004. – 524 с.

Поетичне мовлення є тією живодайною сферою існування мови, де вона виявляє якнайповніше та якнайпотужніше свої потенційні можливості. Саме ця ділянка мовної царини і стала *об'єктом* дослідження Г. Вокальчук, *предметом* же – індивідуально-авторські лексичні новотвори.

Різнобічний лінгвістичний опис авторських лексичних інновацій, засвідчених у поетичному мовленні, – надто важливе й актуальне нині завдання для українознавчих студій, і насамперед тому, як це доречно зазначила Г. Вокальчук, що «авторська номінація здатна вмістити в собі згусток мисленнєвої енергії творця, якнайточніше відбити не лише його власне світобачення, а й образно відтворити (в ідеалі) національне світовідчуття (виділення наше. – Т.В.), заповнити (бодай фрагментарно, у конкретній мовленнєвій ситуації) мовноестетичну лексичну нішу <...>» (с. 4). Отже, дослідження Г. Вокальчук виконане в руслі найсучасніших проблем національної лінгвістичної науки, більше того, воно вписується в картину загальнонаукових антропологічних студій.

Новотвір, надто новотвір поетичний – явище незвичне, захоплююче, специфічне. Поряд з узуальними лексемами, індивідуально-авторські новотвори «здатні уміщувати в собі – національно-культурний компонент мовної семантики, у своєрідній формі виражаючи особливості української мовної картини світу» (с. 5). Справедливими видаються міркування Г. Вокальчук, що оригінальні лексичні номінації не повинні безслідно зникати для лінгвістики (с. 5). Багато новотворів потребують того, щоб їх зафіксували – і як факти мовленнєві, і як такі, що дотичні до царини мови (є, на нашу думку, необхідність з'ясування того, чого більше в новотворі – мовленнєвого чи мовного).

Монографія Г. Вокальчук складається з таких основних розділів: «Вступ», «Авторський неологізм і українська лексикографія», «Матеріали «Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття», «Список авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття».

Завдання автора полягало у тому, щоб зібрати і описати масив оказіональних утворень, засвідчених в українській поезії ХХ століття. Це, як гадає Г. Вокальчук, «дозволить виявити головні тенденції розвитку специфічних мовновиражальних засобів української поезії ХХ століття, визначити продуктивність певних словотвірних типів, виявити не описані до цього часу форманти, моделі і навіть способи творення слів, дослідити причини і закономірності змін, зумовлених поза – і внутрішньомовними чинниками» (с. 10).

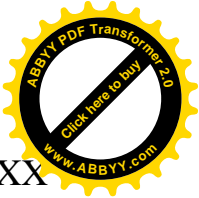
Пропонований «Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» сприятиме вивченню конкретних питань лексикології, граматики, стилістики; він становить значний інтерес для теорії номінації, дериватології, культури мови, також – для новітньої історії мови. Крім того, лексикографічний аспект опису авторських неологізмів відіграє важливу роль у дослідженні еволюції поетичної мови, оскільки визначає шляхи розв'язання суттєвих для лінгвостилістики і лінгвопоетики проблем.

Словник укладено згідно з основними теоретичними засадами сучасної лексикографії, розробленими вітчизняними і зарубіжними мовознавцями.

Рецензоване видання – своєрідний тип лексикографічного довідника. Насамперед тому, що в ньому представлено теоретичний аспект – з'ясування проблеми відображення авторського неологізму в українській лексикографії (розділ І). Автор висвітлює такі важливі питання, як: «До питання про історію дослідження неологічної лексики в українському мовознавстві», «Авторський неологізм і українські словники». Докладний розгляд зазначених проблем, фахова оцінка явищ, тенденцій, наукових доробків переконливо свідчать про глибоке і різнобічне вивчення Галиною Вокальчук досліджуваної проблематики.

Г. Вокальчук чітко сформулювала предмет і об'єкт дослідження, обґрунтувала засади створення словника, докладно описала склад і структуру словника (джерела словника, структуру словникової статті тощо), що дозволяє легко орієнтуватися в пропонованому матеріалі.

На особливу увагу заслуговує розділ «Список використаної літератури», що включає два підрозділи: «Наукова література» і «Лексикографічні джерела та їхні умовні скорочення», у якому систематизовано представлено літературу до тем: «Лексичні інновації», «Авторське слововживання» тощо (не лише з україністики, а й з русистики).

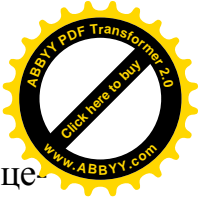
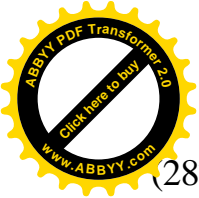

Нарешті «Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» фіксує в алфавітному порядку авторські новотвори з довідковою інформацією (граматичним описом та ілюстрацією з першоджерела). Наприклад: іскра - іскрище, ім., ж.р., Та ось / мигцем, / Мов хтось / різцем, / Аж, іскри - іскрища. Навколо стовбура - ядра, / Аж репає стара кора, / І свище хвища - / Навколо мідного ядра (Драч 1: 96–97 # 1965). Струмкоскеля, ім., ж.р., І я в обіймах цієї пустки / Дивлюсь на море з струмкоскелі / А серце б'ється хутко - хутко / В цей обезженщеній пустелі (МС 1: С 7 # 1917); (с. 439); Хмаров'я, ім., с.р., таж тільки в снах злітатиме дядько Зінько в хмаров'я <...> (Драч 1: 212 # 1972); ... в поцейбічнім хмаров'ї (1 Р: 75 # 1998); мор.: Громов'я; (с. 465). Хатка - полотнянка, ім., ж.р., Я дитбудинок вихований змалку, / Геологом пройшов пів ста країв, / "Гам де поставиш хатку - полотнянку, - / Твій дім і двір між скель або гаїв (Воронько 1:207); (с. 462). Довжінь - тиша, ім., ж.р., ...Довжінь - тишу рову ворушить ніж вод (А. Мойсієнко: УС4:405) (с. 189). Врожаїтися, дієсл., ...то свято праці, то дзвінкі обжинки, / Щоб і врожаїлося завжди, і росло... (Гризун 4: 43) (с. 156). Довіччя, ім., с.р., Цей горщик накипів / пристрастями довіччя / і п'ять тисячоліть беріг / малюнки полив'яні (Мориквас: 22 # ~ 1998) (с. 189).

Хатусенька, ім., ж.р., ... Аж зіміє бабусина хата, ой - ой - ой, / Хата, хатуся, хатинонька, / Хатусенька Хата Стріківна, ой (Драч 1: 151 # 1967) (с. 462).

Словник авторських неологізмів включає багатющий матеріал, який повинен бути обов'язково використаний у першу чергу у процесі навчальної діяльності – у школі та ВНЗ – з метою виховання мовного чуття, прищеплення любові до рідного слова, естетичного сприйняття та освоєння мовних фактів тощо. (Візьмімо, для прикладу, хоча б такі слова: очі - калиновіття (М. Вінграновський) (с. 330), Ой квіти (О. Олесь) (с. 330), очездивовано (М. Семенко) (с. 330), оченьки-ворітечки (П. Тичина) (с. 330), очистий (І. Драч), очездивувати (М. Семенко) (с. 330), очезпідбровено (М. Семенко) (с. 330), оченята-ставки (Криловець) (с. 330), чити (П. Тичина) (с. 330).

Замилування і рідномовним словом, і авторським баченням доквілля та майстерним втіленням його у словесну форму-думку можуть слугувати й інші приклади, дбайливо зібрані та представлені Г. Вокальчук: Шовкобров'я (Л. Забашта) (с. 483), шия-лебідка (І. Калинець) (с. 483), хвилястогривий (Б.-І. Антонович) (463), хвиля-кентавр (А. Гризун) (300), дзвінкопад (В. Кочевський) (182), крає-свіття (М. Зеров) (252), м'ятовий (М. Калитовська)

(287), мрійнотурний (В. Басок) (285), серцепад (М. Вінграновський) (399), серце-дзвін (Л. Дмитренко), серце-країна (М. Йогансен) (399), серце-слово (О. Свещенко) (399), довжінь-тиша (А. Мойсієнко) (189), дні-провість (Л. Костенко) (188). Усього словник налічує понад 6000 одиниць.

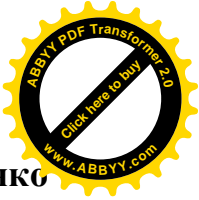
Словник цінний і тим, що фіксує фанти мовлення, які стали, завдяки широкому поетичному вжиткові, фантами мови. Наприклад, оказіоналізм вітровіння. Г. Вокальчук зазначає, що цей новотвір увійшов до складу сучасної української літературної мови, посилаючись на СУМ, т. I, с. 688 (с. 148). Новотвір вітровіння зафіксований у поетичних текстах П. Тичини, Б.-І. Антонича, Л. Малишка, С. Йовенко, А. Мойсієнка та ін. (с. 148–149).

Деякою неточністю, що все ж не зменшує ваги джерела, є кваліфікація лексеми орел - чорнокрилиць (Л. Костенко) (с. 325) як авторського новотвору (оказіоналізму), з чим не можемо погодитися, адже композита орел – чорнокрилиць – думового походження; власне, це – думовий оказіоналізм. Пор., наприклад:

Мало - немного спочивав,
К йому вовці -сіроманці находжали,
Орли - чорнокрильці налітали,
В головах сідали <.. .>

Укр. нар. думи. – М.: Наука, 1972. – С. 160.

У цілому монографія Г. Вокальчук «Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)» – дослідження виважене і значуще. Гадаємо, що знайде різнобічне застосування у науковців, учителів, любителів і пошановувачів рідного слова, стане матеріалом для подальших наукових студій, слугуватиме систематизованим зразком того, як треба користуватися мовними глибинами і збагачувати та поповнювати їх, не ганьблячи рідного слова і не сміючись з його краси та величі.

А.Г. Ярова

**МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ІВАНА БАГРЯНОГО: ДІЄСЛІВНА
СИНОНІМІКА**

Суми: ВВП «Мрія-1», 2002. – 112 с.

Проблема дослідження лексичної синоніміки належить до тих, що завжди перебували у полі зору вчених-лінгвістів. В українському мовознавстві у різні часи нею цікавилися Л.А. Лисиченко, А. Багмет, А.Т. Бевзенко, Я.В. Бистров, Г.В. Буткова, В.С. Ващенко, С.П. Денисова, П.М. Деркач, В.С. Ільїн, Г.М. Колесник, Л.А. Булаховський, О.І. Нечитайло, М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський, М.П. Кочерган, Н.Є. Лозова, І.Й. Ощипко, Л.С. Паламарчук, Л.М. Полюга, В.М. Русанівський, Ж.П. Соколовська, О.О. Тараненко, Д.І. Терехова, М.М. Фащенко, Л.І. Шевченко, Є.Д. Чак та інші, що так чи інакше розв'язували питання синоніміки. Повсякчасна увага до цього мовного явища зумовлена насамперед такими ознаками-властивостями мовної системи, як рухливість, змінність, динамічність, які й породжують різноманітні "коливання" в синтагматичному парадигматичному та епідигматичному просторі. Цілком поділяємо ту думку, висловлену Аллою Яровою, що "особливий інтерес викликає вивчення синоніміки художнього твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письменником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань лексичної синоніміки (с. 4), а також – що варто уточнити, є безпосереднім свідченням резервів поповнення синонімічного багатства мови, показником збагачення лексичного складу мови саме за рахунок індивідуального мовлення, що зрештою демонструє потенційні можливості української мови як високоорганізованої і високорозвиненої системи, здатної до взаємодії та взаєморозвитку. Це є також підтвердженням самостійності, виокремленості нашої мови, для якої властиві свої закони розвитку.

Наукове дослідження Алли Ярової, без сумніву, є значним внеском у розвиток української лінгвістики і, зокрема, у розв'язання таких дискусійних і багатоаспектних завдань, які до цього часу не дістали вичерпного й одностайного тлумачення: це, зокрема, визначення терміна "синонімія", класифікація синонімів, внутрішня організація і межі синонімічного ряду та ін.

Особливе ж схвалення викликає та обставина, що теоретичне осмислення явища синонімії, у даному випадку – дієслівної, автор здійснює на реліктовому матеріалі – на прикладі художніх творів І. Багряного – одного з найвизначніших представників української літератури, чиє ім'я до недавнього часу було забороненим, штучно вилученим з літературного процесу.

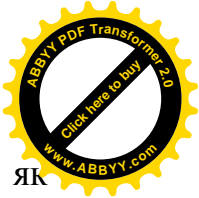
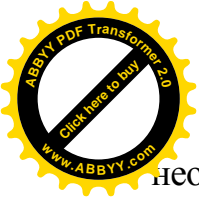
Показово, що Алла Ярова, приступаючи до дослідження синонімічного багатства І. Багряного, насамперед вдається до тлумачення основних лінгвістичних понять, дотичних до цієї проблематики. Так, дослідниця визнає "властивий більшості сучасних мовознавців погляд на синонімію як семантичне ядро" (с. 4) і приймає за вихідне визначення синонімів як одиниць, що позначають те саме поняття (с. 4). При цьому, як підкреслює А. Ярова, одне поняття може включати кілька понять простіших, близьких, а окремі самостійні поняття можуть пов'язуватися між собою за своєрідним "синонімічним" принципом на основі своєї спорідненості тощо. "Звідси випливає, – констатує автор монографії, – що синонімами є лексичні одиниці, співвідносні з одним чи кількома пов'язаними між собою поняттями" (с. 4).

А. Ярова не оминає низки найрізноманітніших питань, що пов'язані з проблемою синонімії, а саме:

- вдається до розмежування термінів "лексичне значення", "лексема", "лексико-семантичний варіант", "семема", "сема";
- з'ясовує, що покладено в основу опису синонімії;
- звертає увагу на шляхи встановлення семантичної близькості та виявлення функцій лексичних одиниць;
- розглядає поняття відтінку значення і з'ясовує погляди на це явище;
- піддає аналізу різні класифікації синонімів (А.П. Євгенєвої, Л.А. Лисиченко, Е.М. Береговської, В.С. Ващенко та ін.);
- концентрує увагу на проблемі впорядкування синонімічних одиниць, що представляється у вигляді ряду; у зв'язку з тим, що ця проблема у мовознавстві має декілька вирішень, А. Ярова вдається до аналізу і виявлення розбіжностей у поглядах учених та в підходах до її розв'язання (с. 10).

Зацікавлення А. Ярової викликають наукові погляди Н.П. Романової, Л.О. Новикова, С.П. Денисової, С.П. Ващенко, С.Г. Бережана, А.О. Брагіної, Б.В. Горгунга, Л.П. Неманежиної.

Показово, що Алла Ярова значну увагу приділяє таким проблемним і

неоднозначним теоретичним питанням, пов'язаним із синонімічним рядом, як розглядів синонімічних рядів з погляду розрізнявальних ознак за характером зв'язку між словами; визначення поняття домінанти. Автор монографії не минає і таких складних і цікавих моментів, що дотичні до поняття синонімічного ряду, як *синонімічне гніздо, синонімічний ланцюг, синонімічна група, центр і периферія синонімічного ряду, обсяг синонімічного ряду* тощо. Зрештою це дає змогу А. Яровій дійти до розуміння "синонімічного ряду як відкритої мікросистеми, в якій поєднуються мовні факти в часі, у локальних і соціальних варіантах" (с. 12).

Охоплене коло наукових питань і те, як їх розглядає автор, засвідчує сумлінність науково-пошукової роботи, проведеної А. Яровою.

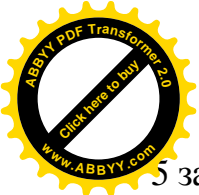
У I розділі "Лексико-семантичний аналіз дієслівних синонімів" подається функціонально-семантичний аналіз синонімів, дібраних з творів Івана Багряного, що здійснюється за такими традиційно виробленими принципами:

- 1) за характером і ступенем синонімічних відношень;
- 2) за характером додаткових значень.

У зв'язку з цим А. Ярова виокремлює загальномовні (семантичні, стилістичні й семантико-стилістичні) й оказіональні (контекстуальні) синонімічні одиниці.

Лексико-семантичний опис дієслівних синонімів І. Багряного будується на основі аналізу чотирьох семантичних груп, що розглядаються в окремих розділах. Це, зокрема: 1) синоніми на позначення інтелектуально-аналітичної діяльності людини (охоплюють 7 синонімічних рядів); 2) синоніми на позначення мовного акту (включають 11 синонімічних рядів); 3) синоніми на позначення емоційних станів і почуттів (представлені 5 рядами); 4) синоніми на позначення вольових процесів (згруповані у 4 ряди). Цей розділ – власне кістяк усієї монографії, який разом з тим визначає обсяг, повноту і ступінь заглиблення у проблему та якість її розв'язання.

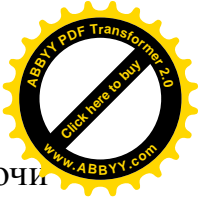
А. Ярова переконливо продемонструвала, що кожен із представлених синонімічних рядів неоднорідний за кількісним складом та відмінний за характером синонімів. Так, об'ємний синонімічний ряд із домінантою *думати* (автор налічує у письменника 41 приклад синонімічних одиниць) складається з 9 загальномовних семантичних, з 18 загальномовних семантико-стилістичних та з 15 оказіональних). Натомість синонімічний ряд з домінантою *зрозуміти* утворений з 8 загальномовних семантичних, 4 загальномовних стилістичних,

5 загальномовних семантико-стилістичних та 3-х – оказіональних. Усе це свідчить про нешаблонність дослідження, про індивідуальний, чітко виражений підхід до розгляду кожного окремого випадку синонімічного слововживання.

Зазначені висновки про стиль і сумлінність виконаної А. Яровою роботи свідчить й інший факт, зокрема – з'ясування у кожному конкретному випадку функціонування синонімічного ряду відмінностей між синонімами цього ряду. Наприклад, синоніми синонімічного ряду з домінантою *співати* (35 одиниць) (с. 69), як доводить А. Ярова, "відрізняються за такими основними ознаками: 1) тембром, висотою голосу; 2) ритмом, темпом, тривалістю виконання; 3) характером виконуваної пісні; 4) гнучкістю співу; 5) чіткістю / нечіткістю виконання; 6) звуковими асоціаціями; 7) особливим компонентом; 8) оцінкою; 9) стилістичним компонентом (с. 69). Для порівняння можна подати синонімічний ряд із домінантою *називати* (нараховує 6 одиниць), де синоніми різняться 1) мотивацією неофіційного найменування; 2) характером образної основи; 3) стилістичним компонентом (с. 68).

Характеризуючи теоретико-практичний внесок А. Ярової у дослідження явища синонімів, що спостережене у творах І. Багряного, не можна не захопитися обраною методикою, спроектованою на висвітлення індивідуально-авторської майстерності митця у плані актуалізації ним мовно-виражальних засобів, що очевидно на прикладі навіть невеликого за обсягом синонімічного ряду з домінантою *мучитися* (зафіксовано 10 одиниць). А. Ярова виявляє, що синоніми цього ряду відрізняються один від одного такими основними ознаками, як: 1) зовнішнім виявом; 2) тим, що спричинює цей стан; 3) особливим компонентом. З-поміж синонімів цього ряду А. Ярова виділяє групу загальномовних семантичних, до яких відносить *мучитися* "зазнавати болю, страждання, муки" і *страждати*, розглядаючи їх у порівняльно-зіставному плані і визначає, що "мучитися – основний компонент ряду з найзагальнішим значенням. Письменник використовую це дієслово, щоб відтворити стан людини, коли вона зазнає фізичного або душевного болю. Напр.: Він від цього мучився, але він не стогнав, переносив муку спокійно, тихо". Натомість *страждати* означає "зазнавати сильного фізичного болю чи глибоких моральних мук" (с. 78). Далі А. Ярова розмірковує: "Страждати трохи сильніший експресивно від дієслова мучитися. Окрім того, цей синонім часто вказує на те, що людина свідомо приймає страждання, бо не хоче полегшити їх шляхом порушення моральних законів.

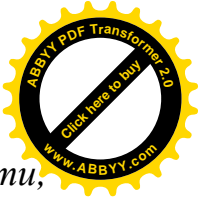
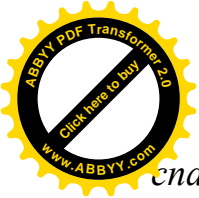

Найтипівіша конструкція – страждати за кого-небудь" (с. 78). Аналізуючи компоненти синонімічного ряду з домінантою *мучитися* – А. Ярова виявляє, що за допомогою переносно-метафоричного вживання *метатися* письменник відтворює душевні муки героїні: напр.: *І мечеться* так бідолашна Богуславка. І не сила їй відірватися від теперішнього заради минулого (І. Багрянний), а глибокий душевний біль персонажів, їхні страждання письменник передає переносно-образним словосполученням *метатися душою (серцем)*: напр.: Андрій вже не *мечеться серцем*, а лежить у забутті (І. Багрянний). А. Ярова до зазначеного синонімічного ряду відносить також дієслово *покутувати*, яке, як вона вважає, наближається до нього своєю семантикою: напр.: Добре. Нехай. Він уже за всіх *покутуватиме* (І. Багрянний).

Так само змістовно, з прагненням до вичерпності проаналізовано А. Яровою і синонімічні ряди з домінантами *думати* (с. 15 – 22), зрозуміти (с. 22 – 24), розумітися (с. 25 – 26), виснувати (с. 25 – 26), пояснювати (с. 26 – 27), згадувати (с. 27 – 29), мріяти (с. 29 – 30), говорити (с. 30 – 53), розповідати (с. 53 – 56), повідомляти (с. 57 – 58), просити (с. 58 – 59), наказувати (с. 59 – 61), кричати (с. 61 – 63), лаяти (с. 63 – 65), скаржитися (с. 65 – 66), зізнаватися (с. 66 – 68), називати (с. 68 – 69), співати (с. 69 – 74), радіти (с. 74 – 75), сердитися (с. 75 – 78), мучитися (с. 78 – 79), дивуватися (с. 79 – 81), намагатися (с. 82 – 83), наважитися (с. 83 – 87), хотіти (с. 85 – 87), чекати (с. 87 – 89).

Оригінальним, максимально згущеним, скрупульозним сприймається другий розділ "Лексико-синонімічні заміни в різних редакціях роману І. Багряного "Людина біжить над прірвою" (с. 90 – 101), який, з одного боку демонструє мистецьке володіння словом письменника, його тонке чуття мови, з другого – засвідчує власне бачення мовної спадщини І. Багряного А. Яровою, яка відчула і глибоко проникла у творчу майстерню І. Багряного як знавця і бережного хранителя скарбів рідної мови. У цьому розділі А. Ярова ставить собі за мету "охарактеризувати найтипівіші лексико-синонімічні виправлення в різних редакціях роману "Людина біжить над прірвою" (с. 90). Так, автор наукової розвідки, проаналізувавши характер лексико-синонімічних заміни, приходять до висновку про виокремлення кількох груп однотипних виправлень, які вона зводить до таких:

1) заміни, викликані потребою уточнити вислів (розглядає 11 прикладів заміни з варіантами): *марив – думав; тягся – ішов – тягся; до схлипу – до*

спазми; вирви – ями – воронки; впиватися – тішитися; лебедіти – белькотати, кинув – відкарбував; зачепився поглядом – погляд зупинився; розсідався від радощів – заливався від радості; юшка – рідина;

2) виправлення, спрямовані на урізноманітнення тексту (2 приклади з варіантами): *наблизився – підійшов; в темряві – глумої ночі;*

3) правки, здійснені письменником з метою усунення мовностилістичних недоглядів (2 приклади з варіантами): *мекання – бляння; відчув на собі погляд – впіймав на собі погляд;*

4) поодинокі заміни літературних слів їхніми відповідниками з розмовного стилю мовлення (4 приклади з варіантами словозаміни): *по блату – по знайомству; хлиснув – випив; страта – розстріл; видиво – видовище;*

5) заміна стилістично маркованого слова нейтральним (3 приклади): *гримнув – гаркнув; почвалав – поламзав; зухвалий – дерзкий;*

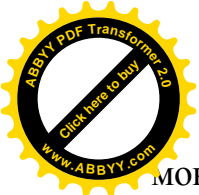
б) за припущенням автора, це редакторські правки (а) заміни, які мають на меті усунути з тексту стилістично невмотивовані російські варіанти: *душа нарознашка – рубаха парень; губилася – терлася; чоловічий – мужеський; перемогти – побідити;* б) заміни стилістично маркованих, функціонально обмежених слів на стилістично нейтральні: *попадали – брикнули; буркнув – бовкнув; вибухи – експальозії;* в) заміни нейтральних слів на стилістично марковані: *здесь – тут).*

"Висновки" містять підсумки наукового дослідження з докладним з'ясуванням особливостей кожного мовного явища, дотичного до проблеми синонімії, що його розглядає автор. Це, зокрема, узагальнення щодо специфіки синонімічних рядів і їх різновидів, огляд різних груп синонімів, що беруть участь у мовній організації творів І. Багряного (абсолютних, загальномовних, стилістичних, okazіональних) з вказівкою і обґрунтуванням на домінування у письменника загальномовних нейтральних.

А. Ярова також звертає увагу на участь книжних елементів, архаїчних, діалектних та ін. у творенні синонімічних рядів.

А. Яровою відзначено стилістичну вагу синонімів у творах І. Багряного, зокрема, прийом нагромодження синонімів, повтор тощо, що в цілому дозволяє робити висновки про специфіку індивідуального стилю письменника.

До всього сказаного можна додати, що бажано було б більше уваги приділити саме стилістичному аспектові функціонування синонімів у

мовотворчості І. Багряного, що, гадаємо, стане предметом подальшого наукового спостереження А. Ярової. Зазначене аж ніяк не виключає значущості наукової розвідки А. Ярової, яке, без сумніву, має вагу і може бути успішно використана для подальших науково-пошукових розвідок, а також з навчальною метою.

Навчальне видання

ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО

За редакцією **В.В. Герман, О.М. Семенов**

Збірник наукових праць

Суми: Вид-во СумДПУ, 2010 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск **А.А. Сбруєва**
Комп'ютерний набір **О.І. Сухонос, К.М. Грамма**

Здано в набір 17.09.10. Підписано до друку 21.10.10.
Формат 60x84/16. Гарн. Times. Друк. ризограф. Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 7,2. Обл.-вид. арк. 7,6. Тираж 100. Вид. № 57.

Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка
40002, Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено у видавництві СумДПУ ім. А.С. Макаренка